

No 83

Hoe beschaafd is Nederland?

Een fiscale kosten-batenanalyse

Sijbren Cnossen

Centraal Planbureau
Van Stolkweg 14
Postbus 80510
2508 GM 's-Gravenhage

Telefoon +31 70 338 33 80
Telefax +31 70 338 33 50
Website www.cpb.nl

ISBN 978-90-5833-426-8

Korte samenvatting

Deze studie vergelijkt de sociaaleconomische prestatie-indicatoren van Nederland met die van andere landen. Deze landen worden ingedeeld in het Scandinavisch (overheids)model, het Continentale (corporatistische of Rijnlandse) model, het Mediterrane (gezinsgeoriënteerde) model en het Angelsaksische (vrije-markt)model. De studie toont aan dat een hoge belastingdruk zeer wel verenigbaar is met een hoog welzijns- en welvaartsniveau. De Scandinavische landen en Nederland doen het op bijna alle fronten beter dan de continentale, mediterrane en Angelsaksische landen. De armoede is geringer, ouderen zijn beter af, er is minder discriminatie, en de gezondheidszorg en het onderwijs staan op een hoger peil. Daarmee scoren deze landen hoog op de Lissabon-agenda van sociale samenhang, economische veerkracht en dynamiek. Een hoog welvaarts- en welzijnsniveau vereist echter een actief arbeidsmarktbeleid met sancties voor niet-willenden. Specifieke aandachtspunten voor Nederland zijn de kinderarmoede in eenouderhuishoudens waarvan de ouder niet werkt, de relatief geringe inzet van kinderopvang voor emancipatie- en integratiedoeleinden, de achterstand op het gebied van onderzoek en ontwikkeling, en bovenal het gebrek aan vertrouwen in maatschappelijke instellingen.

Steekwoorden: belastingdruk, armoede, discriminatie, gezondheidszorg, onderwijs, arbeidsproductiviteit, concurrentievermogen, sociale cohesie

Abstract

This study compares the social and economic indicators of the Netherlands with those of other countries. These countries are grouped into the Scandinavian (government) model, the Continental (corporatistic or Rhineland) model, the Mediterranean (family-oriented) model and the Anglo-Saxon (free market) model. The study shows that a high tax burden is quite compatible with a high level of welfare and prosperity. In nearly all respects, the Scandinavian countries and the Netherlands outperform the continental, Mediterranean and Anglo-Saxon countries. Poverty is low, older people are better off, there is less discrimination, and the level of health care and education is higher. These countries score high on the Lisbon agenda of social cohesion, economic resilience and dynamism. A high level of prosperity and welfare requires an active labour market policy, however, with sanctions for those not willing to work. Specific points of attention for the Netherlands are child poverty in single-parent households in which the parent does not work, the relatively little use that is made of child-care facilities and pre-primary schooling for emancipation and integration purposes, the lag in research and development, and above all the lack of trust in social institutions.

Key words: taxation, government expenditures, health, education, welfare, country studies, comparative economic systems

JEL codes: H2, H5, I1, I2, I3, O5, P5

A comprehensive summary is available from www.cpb.nl

Inhoud

Ten geleide	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	15
1.1 Sociaaleconomische modellen	15
1.2 Indeling studie	18
2 Belastingen en overheidsuitgaven	21
2.1 Belastingdruk en -structuur	21
2.2 Impliciet tarief en belastingwig op arbeid	24
2.3 Overheidsuitgaven	26
3 Ongelijkheid	27
3.1 Inkomensverschillen	27
3.2 Armoede	29
3.3 Ontwikkelingssamenwerking	32
3.4 Discriminatie naar kunne	33
4 Gezondheidszorg en onderwijs	37
4.1 Gezondheid	37
4.2 Risicogedrag	39
4.3 Onderwijs	41
4.4 Ongelijke startkansen	43
5 Welvaart	47
5.1 Welvaart en economische groei	47
5.2 Werkgelegenheid	48
5.3 Onderzoek en ontwikkeling	50
5.4 Arbeidsproductiviteit en concurrentiekracht	53

6	Sociale cohesie	57
6.1	Welbevinden	57
6.2	Onbehagen	59
6.3	Maatschappelijk vertrouwen	60
6.4	Vrijwilligerswerk	61
7	Duurzaamheid	63
7.1	Overheidsfinanciën	63
7.2	Economische stresstoets	64
7.3	Vergrijzing	64
7.4	Broeikaseffect	65
8	Hoe beschaafd is Nederland?	67
8.1	Human Development Index (HDI) en Fleurbaey-Gaulier Index	67
8.2	Hoe beschaafd is Nederland?	69
	BIJLAGEN	73
	Toelichting bij de kolommen 1–105	97

Ten geleide

Vaak wordt gedacht dat een hoge belastingdruk onverenigbaar is met een hoog niveau van economische welvaart. De gelden voor de financiering van inkomensoverdrachten en sociale voorzieningen zouden dan niet beschikbaar zijn voor investering in arbeidsplaatsen en bedrijfsmiddelen. Deze studie toont aan dat een hoge belastingdruk niet ten koste gaat van welzijn en welvaart. Integendeel, het welzijn en de welvaart zijn hoger in landen met een grotere mate van collectieve verantwoordelijkheid, regulering en herverdeling.

Om de Nederlandse situatie te kunnen kenschetsen, worden vergelijkbare landen, in navolging van de literatuur, onderverdeeld in het Scandinavische, het continentale, het mediterrane en het Angelsaksische model. De studie begint met een analyse van de belastingdruk en -structuur in de verschillende landen en het niveau en de samenstelling van de overheidsuitgaven. Vervolgens volgt een discussie over inkomensongelijkheid en armoede. Het blijkt dat belastingen en inkomensoverdrachten de inkomensongelijkheid aanzienlijk verminderen. Een punt van zorg blijft de kinderarmoede in eenouderhuishoudens waarvan de ouder geen betaald werk verricht. Internationale hulpverlening en discriminatie naar kunne – andere vormen van ongelijkheid – komen ook aan de orde.

Welzijn en welvaart zijn niet mogelijk zonder een goede gezondheidszorg en adequaat onderwijs. Bij gezondheidszorg wordt stil gestaan bij het risicogedrag van jongeren en bij onderwijs wordt aandacht besteed aan de ongelijke startkansen van kinderen die niet in kinderopvangcentra en voorschoolse opvang participeren. Verder blijkt dat de arbeidsdeelname en -productiviteit hoog is in hoge belastinglanden, evenals het niveau van onderzoek en ontwikkeling. Ook het concurrentievermogen laat niet te wensen over. Wel signaleert de studie een laag niveau van vertrouwen in maatschappelijke instellingen in Nederland, zoals het parlement, de overheid, justitie, grote ondernemingen en de pers. De studie besluit met aandacht te vragen voor een aantal welzijns- en welvaartsindicatoren die, naast materiële ook immateriële factoren incorporeren, zoals vrije tijd, gezondheid en economische zekerheid.

De studie werd geschreven door Sijbren Cnossen, adviseur van het CPB. Hij is Janneke Rijn erkentelijk voor het bewerken van het vele cijfermateriaal. Tevens dankt hij Leon Bettendorf, Egbert Jongen, Thijs Knaap, Ruud de Mooij en Coen Teulings voor hun bereidwilligheid het hele manuscript te lezen en van kort en bondig commentaar te voorzien. Annemarie Spaans en Jeannette Verbruggen verzorgden de afwerking van het manuscript.

Coen Teulings
Directeur CPB

Samenvatting

Inleiding

Belastingen zijn de prijs van beschaving. Maar impliceert een hoge belastingdruk ook een hoog peil van beschaving, utilitaristisch verstaan als het grootste geluk voor het grootste aantal mensen? Is het welzijn in landen met een hoge belastingdruk groter dan in landen met een lage belastingdruk? En gaat dit welzijnsniveau niet ten koste van de welvaart? Immers, een euro die aan een behoeftig medemens wordt gegeven, is niet beschikbaar voor investering in een arbeidsplaats. En hoe duurzaam is een relatief hoog welzijnsniveau gecombineerd met een relatief hoge welvaart?

Op deze vragen probeert deze studie een antwoord te geven door middel van een vergelijkend landenonderzoek, waarbij Nederland centraal staat. De landen die in het onderzoek worden betrokken, worden ingedeeld in vier sociaaleconomische modellen, waarin verschillende opvattingen bestaan over verantwoordelijkheid (wie zorgt voor mensen die het niet alleen kunnen redden?), regulering (hoe zijn de arbeidsverhoudingen en de ondernemingswijze productie geregeld?) en herverdeling (in hoeverre worden de inkomens die in de markt tot stand komen gecorrigeerd door belastingen en inkomensoverdrachten?).

In het Scandinavische (overheids)model (Zweden, Noorwegen, Finland, Denemarken) ligt de nadruk sterk op gelijkheid (ook van inkomens), collectieve besluitvorming en universele sociale voorzieningen. Dit is minder het geval in het Continentale (corporatistische of Rijnlandse) model (Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk, België) dat is georganiseerd op basis van beroepsgroepen met hun eigen voorzieningen, gericht op de instandhouding van de verworven levensstandaard. Het Mediterrane (gezinsgeoriënteerde) model (Italië, Spanje, Griekenland, Portugal) laat nog sporen zien van een oude agrarische, paternalistische cultuur met patronage en cliëntelisme. Naast de familie bestaat geen duidelijk sociaal vangnet. In het Angelsaksische (markt)model ten slotte, wordt meer aan de markt overgelaten. De collectieve voorzieningen zijn beperkt en richten zich vooral op de bestrijding van armoede.

De belastingdruk is het hoogste in het Scandinavische model (gemiddeld 46% van het nationaal inkomen) en het laagste in het Angelsaksische model (gemiddeld 34%). De continentale landen (42%) en de mediterrane landen (37%) liggen daar tussen in. Nederland (39%, zij het dat de niet-belastingontvangsten hoog zijn) wordt door sommigen tot het Scandinavische model gerekend, maar door anderen in de continentale groep geplaatst. In alle landen drukken de belastingen hoofdzakelijk op de factor arbeid.

Ongelijkheid

Beschaving houdt in dat ongerechtvaardigde ongelijkheden, waar mogelijk, dienen te worden geredresseerd. In de eerste plaats betreft dat hardnekkige armoede (meer dan drie jaar onder de armoedegrens vallen), kinderarmoede (waardoor de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling wordt afgeremd) en armoede onder ouderen (die daar niet aan kunnen ontsnappen).

Hardnekkige armoede (1,3% van de bevolking) komt in Nederland minder voor dan in welk ander land dan ook en dat geldt ook voor armoede onder 65-plussers (eveneens 1,3% van deze leeftijdsgroep). Daar staat tegenover dat de kinderarmoede (9% van alle huishoudens) relatief groot is, vooral in eenouderhuishoudens waarvan de ouder niet werkt (62%). Nederland kan lering trekken uit de praktijk in Ierland en het Verenigd Koninkrijk, landen die relatief hoge uitkeringen verstrekken aan eenouderhuishoudens, maar dat weten te combineren met een sterke prikkel om de arbeidsmarkt op te gaan voor een fulltime minimumloon baan. Interessant is dat belastingen en inkomensoverdrachten de inkomensongelijkheid aanzienlijk verminderen.

Het lenigen van armoede door middel van inkomensoverdrachten is niet alleen een nationale zaak maar ook een internationale aangelegenheid. Naast geld (de Nederlandse hulp bedraagt 0,8% van het nationale inkomen), is ontwikkelingssamenwerking ook en vooral gebaat bij het opheffen van handelsbelemmeringen, het entameren van investeringen, het opnemen en scholen van migranten, het verbeteren van milieu en veiligheid, en het overdragen van technologie. De inspanningen die landen leveren op deze zeven beleidsterreinen worden gemeten in de Commitment to Development Index. Op een schaal van 1 (geen commitment) tot 10 (volledig commitment), komt Nederland op de eerste plaats met een score van 6,7. Overigens is het nut van ontwikkelingshulp onlangs betwijfeld door Dambisa Moyo, een Zambiaanse econome, die betoogt dat de hulp inheems financieel en sociaal kapitaal verdringt en corruptie stimuleert. Heroriëntering lijkt gewenst.

Discriminatie naar kunne is een derde vorm van ongelijkheid. Nederland staat op de 11de plaats van de Global Gender Index, omdat het aantal vrouwen in leidinggevende posities slechts 27% bedraagt en vrouwen verhoudingsgewijs maar tweederde verdienen van wat mannen voor hetzelfde werk krijgen. Maatregelen op het gebied van kinderopvang zouden hierin verbetering kunnen brengen. Quotering werkt stigmatiserend.

Gezondheidszorg en onderwijs

De gezondheidszorg is goed georganiseerd in Nederland en niet overmatig duur. We besteden bijna een op de tien euro die we verdienen aan gezondheid. De levensverwachting bij geboorte is een maatstaf om de gezondheidszorg in een land te beoordelen. Vrouwen mogen bij geboorte op 82 jaar rekenen, mannen op bijna 78 jaar. Gemiddeld sterven vrouwen in ons land eerder dan in andere landen, maar mannen leven iets langer. De kindersterfte bij geboorte, een tweede maatstaf, ligt een derde hoger dan in de meeste andere landen en hetzelfde is het geval met het aantal kinderen dat bij geboorte minder dan 2500 gram weegt. Een derde indicator, de

levensverwachting bij 65-jarige leeftijd, verschilt weinig tussen de onderzochte landen. Een punt van aandacht bij de gezondheidszorg is het risicogedrag van jongeren, die roken, drinken en zwaarlijvig zijn. Op dit gebied zou Nederland lering kunnen trekken uit het Zweedse beleid. Ten slotte zou het gebruik van cannabis volledig moeten worden gelegaliseerd en belast.

Ook op onderwijsgebied scoort Nederland hoog, hoewel Scandinavische landen het nog beter doen en er ook meer publieke middelen aan besteden. Een belangrijke graadmeter voor het succes in het onderwijs is het Programme for International Student Assessment (PISA), dat de prestatie van 15-jarigen evalueert wat betreft onderzoek, lezen en rekenen. Na Finland scoort Nederland het hoogste op het gebied van onderzoek, dat wil zeggen, het identificeren van wetenschappelijke vragen, het verklaren van verschijnselen en het toepassen van bewijzen. Jongens doen het gemiddeld beter dan meisjes (behalve in lezen) en migranten scoren lager dan autochtone jongeren.

Goed onderwijs begint in kinderdagverblijven waar elementaire taal- en rekenvaardigheden spelenderwijs kunnen worden onderwezen. Hoewel het belang evident is, besteed Nederland verhoudingsgewijs weinig publieke middelen aan kinderopvang en voorschoolse opvang. Ook loopt de deelname ver achter bij die in de Scandinavische landen. Zonder twijfel zouden meer aandacht en middelen voor kinderopvang en -onderwijs een hoog rendement opleveren wat betreft het wegwerken van taalachterstanden en de inburgering van ouders. Om dat te bereiken en ouders tevens een prikkel te geven hun kinderen naar dagverblijven te brengen, verdient het aanbeveling de kinderopvang voor kinderen ouder dan een jaar geheel of grotendeels af te schaffen en de middelen over te hevelen naar gereguleerde kinderopvang en voorschoolse opvang, waar Nederlands wordt gesproken, onder verlaging van de eigen bijdragen.

Welvaart

De levensstandaard van een land wordt gewoonlijk weergegeven door het nationale inkomen per hoofd van de bevolking. Met een inkomen in 2007 van 28.700 euro staat Nederland op een respectabele derde plaats na Noorwegen en Ierland. Dit logenstraft de bewering dat een hoge lastendruk onverenigbaar zou zijn met een hoog welvaartsniveau. Tot 2001 had Nederland een hoge economische groei, die sindsdien echter is afgenomen door, ondermeer, vertraagde technologische vooruitgang en de toegenomen mondiale concurrentie.

Wat werkgelegenheid betreft scoort Nederland uitzonderlijk hoog vooral door het grote aantal parttime banen die voor driekwart door vrouwen worden verricht. De gestandaardiseerde werkloosheid bedroeg in 2008 nog geen 3% van de beroepsbevolking, verreweg het laagste percentage in Europa. Daarentegen is de hardnekkige werkloosheid groot, veel groter dan in Scandinavische landen die meer doen aan herscholing en re-integratie. Het gemiddelde jaarloon is weer erg hoog in Nederland, vooral als beseft wordt dat onze werknemers daar tweehonderd

uur per jaar minder voor op de werkvloer hoeven te zijn dan hun Scandinavische maten (en vierhonderd uur minder dan Amerikaanse werknemers).

Innovatie is de motor van economische vooruitgang in hoog ontwikkelde landen, maar Nederland besteedt relatief weinig aan onderzoek en ontwikkeling. Zwakke punten zijn het onderwijs, de netwerken van innovatieactoren, de toepassing van uitvindingen en het gebrek aan een innovatievriendelijke vraag. Innovatie is vooral nodig in de dienstverlenende sectoren van de economie. Daar staat tegenover dat Nederland relatief het grootste aantal huishoudens heeft met toegang tot een computer thuis.

Welzijn is niet mogelijk zonder welvaart en op zijn beurt stoelt die op arbeidsproductiviteit en concurrentiekracht. De economische vrijheid in Nederland haalt het niet bij die in Angelsaksische landen. Vooral de omvang van de overheid is groot en het efficiënt functioneren van de arbeidsmarkt wordt bemoeilijkt door hoge premieheffingen en ontslagbescherming. Niettemin is de arbeidsproductiviteit per uur in Nederland het hoogste in Europa. Hoewel dat een geweldige prestatie is, kan het er ook op duiden dat de laagproductieven bij ons niet meedoen, ondermeer door de hoogte van het minimumloon. Wat betreft concurrentiekracht staat Nederland op de 10de plaats van de rangorde die door het World Economic Forum is opgesteld.

Sociale cohesie

Naast menselijk en financieel kapitaal is er sociaal kapitaal, dat wil zeggen gemeenschapszin en solidariteit waardoor het totaal meer is dan de som van de delen. Welbevinden komt tot uitdrukking in economische zekerheid, arbeids- en levensvreugde, en gevoelens van geluk en vrijheid. Op deze gebieden scoort Nederland hoog, zij het niet zo hoog als de Scandinavische landen. De OESO rapporteert dat de meeste mensen in ons land tevreden zijn met hun werk. De zekerheid van een baan is het belangrijkste voor hen, gevolgd door inkomen en ten slotte mogelijkheden voor promotie en flexibiliteit van arbeidstijd. De meeste mensen zijn tevreden met de bestaande combinatie van werk en loon.

Onbehagen komt onder meer tot uitdrukking in de omvang van corruptie, angst voor misdaad, moord en zelfdoding, en het aantal gevangenen. Corruptie wordt gemeten door Transparency International op een schaal van 1 (door-en-door corrupt) tot 10 (brandschoon). Met 8,9 punten scoort Nederland even hoog als de Scandinavische landen. Ook is de angst voor misdaad (je op straat onveilig voelen na zonsondergang) bij ons relatief gering, evenals het aantal moorden en zelfdodingen. Daar staat tegenover dat Nederland de helft meer mensen achter de tralies heeft dan de Scandinavische landen. Aan de andere kant zitten meer dan zeven van de duizend Amerikanen in de nor, verhoudingsgewijs zes maal zo veel als in Nederland.

Vijfenvertig procent van de Nederlanders vinden dat de meeste mensen zijn te vertrouwen tegenover 67% in Scandinavië en minder dan een derde in andere landen. Aanzienlijk minder gesteld is het met het vertrouwen dat Nederlanders hebben in het parlement (30%), de overheid (27%), de rechtspraak (45%), grote ondernemingen (33%) en de pers (32%). In Scandinavische landen variëren deze percentages van 60% tot 80%. Het vertrouwen in de politie (60% vs. 85% in Scandinavië) is redelijk hoog en ook het vertrouwen in vakverenigingen (48% vs. 60% in Scandinavië) kan er mee door. Vertrouwen in maatschappelijke instellingen komt te voet en vertrekt te paard. Nederland heeft nog een lange weg te gaan voordat het vertrouwen in zijn maatschappelijke instellingen op een Scandinavisch niveau is gebracht. Een lichtpunt in de sociale cohesie is dat Nederlanders meer aan vrijwilligerswerk doen dan enig ander land.

Duurzaamheid

Hoe duurzaam is deze combinatie van hoog welzijn en grote welvaart? Er liggen vier bommen onder het bestel. Ten eerste zal het overheidstekort in Nederland in 2010 oplopen tot 7% van het nationale inkomen en de overheidsschuld tot 77%. Die cijfers zijn niet zo hoog als in sommige andere landen (zij het hoger dan in de Scandinavische groep), maar de tekorten kunnen niet zonder belastingverhoging en/of uitgavenverlaging worden weggewerkt. Ten tweede rijst de vraag hoe stressbestendig de Nederlandse economie is. Gelukkig is die nogal groot. Nederland staat op de 11de plaats van de stresstoets ontworpen door de IMD World Competitiveness Center (en de Verenigde Staten op de 28ste plaats). Kennelijk zullen kleine, exportgeoriënteerde economieën met voldoende weerstandsvermogen en stabiele sociaal-politieke culturen beter van de opleving kunnen profiteren dan grotere landen.

Het derde probleem is de vergrijzing. In 2005 waren er in Nederland nog vier werkenden voor elke niet-werkende, in 2030 zal deze verhouding twee op een zijn. De vergrijzing zal een aantal ingrijpende maatregelen vergen waarvan de verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd nog maar de eerste stap is. Ook kan het nodig zijn de belasting op rijkere ouderen te verhogen om de zorg voor armere ouderen te kunnen bekostigen. De laatste bom onder het bestel is het broeikasgaseffect. Met een CO₂-uitstoot per jaar van 11 ton per hoofd is de Nederlandse bijdrage aan de opwarming van de aarde de hoogste in Europa. Een doeltreffende manier om het broeikasgaseffect te lijf te gaan is een belasting op alle fossiele brandstoffen die in het internationale scheepvaart-, luchtvaart- en wegverkeer worden gebruikt.

Hoe beschaafd is Nederland?

Het inkomen per hoofd van de bevolking is de meest gebruikte maatstaf om de welvaart van een land te meten. Op deze maatstaf is nogal wat kritiek, omdat naast de materiële welvaart ook zaken als vrije tijd, gezondheid, onderwijs, sociale cohesie, milieu en veiligheid belangrijk worden geacht. Een door president Sarkozy ingestelde commissie heeft daar onlangs nog de aandacht op gevestigd. Om aan deze bezwaren tegemoet te komen baseert de Ontwikkelingsorganisatie van de Verenigde Naties (UNDP) haar Human Development Index

(HDI) op de levensverwachting bij geboorte, de toegang tot kennis (gemeten aan de hand van het percentage alfabeten en het aantal leerlingen en studenten dat verschillende vormen van onderwijs geniet) en het inkomen per hoofd van de bevolking, gecorrigeerd voor verschillen in koopkracht. In de HDI-wereldindex van 179 landen staat Noorwegen bovenaan en neemt Nederland een zesde plaats in. Nederland krijgt een relatief lage deelscore voor de levensverwachting bij geboorte.

Een nadeel van de HDI is dat verschillen tussen rijke landen worden gecomprimeerd om een bruikbare index voor de hele wereld te kunnen ontwikkelen. Deze verschillen komen beter tot hun recht in een door Fleurbaey en Gaulier ontwikkelde index die ook rekening houdt met niet-inkomensgerelateerde factoren. Op deze index van 23 OESO landen staat Nederland op de 5de plaats, na Noorwegen, Ierland, Oostenrijk en de Verenigde Staten.

Uit de studie blijkt dat de bewering dat een hoge belastingdruk de welvaart en het welzijn van een land nadelig beïnvloedt naar het rijk der fabelen kan worden verwezen. Op bijna alle fronten doen Nederland en de Scandinavische landen het beter dan de continentale, mediterrane en Angelsaksische landen. De armoede is geringer, ouderen worden beter verzorgd, er is minder discriminatie, en de gezondheidszorg en het onderwijs staan op een hoog peil. Samen met de Scandinavische groep scoort Nederland hoog op de Lissabon-agenda van sociale samenhang, economische veerkracht en dynamiek. Een aantal punten – kinderarmoede, integratie door middel van kinderopvang, economische discriminatie van vrouwen, onderzoek en ontwikkeling – blijven de aandacht vragen. Last but not least, dient hard gewerkt te worden om het vertrouwen in onze maatschappelijke instellingen terug te winnen. Maar alles overziende, luidt de conclusie dat de Nederlandse belastingbetaler waar krijgt voor zijn geld!

*'Capitalism and democracy ... need each other
– to put some rationality into equality and
some humanity into efficiency.'*

Arthur M. Okun

Equality and Efficiency – The Big Tradeoff

1 Inleiding

“Taxes are the price we pay for a civilized society,” is een bekende uitspraak van Oliver Wendell Holmes Jr. (1842-1935), een beroemd lid van het Amerikaanse Opperste Gerechtshof. Maar betekent dit ook dat een hoge belastingdruk een hoog peil van beschaving impliceert, utilitaristisch verstaan als het grootste geluk voor het grootste aantal mensen? Is het welzijn in landen met een hoge belastingdruk groter dan in landen met een lage belastingdruk? En gaat dit welzijnsniveau niet ten koste van de welvaart? Immers, een euro die aan een behoeftige medemens wordt gegeven, is niet beschikbaar voor investering in een arbeidsplaats. En hoe duurzaam is een relatief hoog welzijnsniveau gecombineerd met een relatief hoge welvaart?

Dit zijn de vragen waarop dit geschrift een antwoord probeert te geven door middel van een vergelijkend landenonderzoek, waarbij Nederland centraal staat. De vragen zijn relevant in een tijd waarin de werkloosheid oploopt, de vergrijzing voortschrijdt, de aarde verder opwarmt en de mondiale concurrentie toeneemt. Het antwoord op de vraag wat de burger terugkrijgt voor zijn belastinggeld – een soort kosten-batenanalyse – is actueel nu het kabinet negentien werkgroepen heeft ingesteld om met bezuinigingsvoorstellen te komen tegenover slechts één werkgroep die zich met de belastingheffing gaat bezighouden.

1.1 Sociaaleconomische modellen

Om het peil van de door belastingen gefinancierde beschaving in Nederland te beoordelen wordt een aantal westerse landen die in velerlei opzicht goed met ons land zijn te vergelijken, ondergebracht in sociaaleconomische modellen die door de socioloog Esping-Andersen in de literatuur zijn geïntroduceerd.¹ In deze modellen wordt de inrichting van de maatschappij gestileerd aan de hand van opvattingen over verantwoordelijkheid, regulering en herverdeling.²

Bij *verantwoordelijkheid* staat de vraag centraal in hoeverre de overheid het als haar taak beschouwt het welzijn van haar burgers te bevorderen door hen voor armoede te behoeden en

¹ Zie G. Esping-Andersen, *Three Worlds of Welfare Capitalism* (Cambridge, Verenigd Koninkrijk, Polity Press, 1989). Ook wordt verwezen naar N. Barr, *Economics of the Welfare State* (New York, Oxford University Press, 2004).

² Zie K. Aiginger, A. Guger, T. Leoni, E. Walterskirchen, 'Reform Perspectives on Welfare State Models in Global Capitalism', *WIFO Working Papers*, No. 303 (oktober 2007), die verwijzen naar K. Aiginger en A. Guger, 'The European Social Model: from an alleged barrier to a competitive advantage', *Progressive Politics*, 4/3 (september 2005).

steun te verlenen in geval van ziekte, invaliditeit, werkloosheid of de oude dag. Belangrijk is ook of onderwijs en gezondheid hoofdzakelijk collectief gestimuleerd en georganiseerd dienen te worden, of dat tevens een belangrijke rol voor de private sector is weggelegd. Bij *regulering* gaat het er om of de arbeidsverhoudingen en loononderhandelingen zijn geïnstitutionaliseerd op basis van wetgeving, maatschappelijk (tripartiet) overleg en collectieve overeenkomsten, of dat de loonvorming aan de vrije markt wordt overgelaten. Verder is van belang hoe ver de overheid gaat met het stellen van eisen aan producten, de bedrijfsvoering, vestigingsvergunningen en opleidingsniveaus in de private sector. *Herverdeling* betreft de rol van de overheid in het corrigeren van de in de markt tot stand gekomen inkomensverdeling door middel van inkomensoverdrachten, sociale dienstverlening en progressieve belastingen.

Naar gelang de invulling die aan verantwoordelijkheid, regulering en herverdeling wordt gegeven, zijn in de literatuur de volgende vier typologieën van maatschappelijke ordening ontwikkeld: (1) het Scandinavische (overheids)model,³ (2) het Continentale (corporatistische of Rijnlandse) model, (3) het Mediterrane (gezinsgeoriënteerde) model en (4) het Angelsaksische (vrije markt)model.⁴

De box op de volgende pagina somt de hoofdkenmerken van elk model op en de landen die er toe kunnen worden gerekend. In het Scandinavische model ligt de nadruk sterk op gelijkheid (ook van inkomens), collectieve besluitvorming en universele sociale voorzieningen. Arbeidsparticipatie, vooral van vrouwen, wordt doelbewust nagestreefd.⁵ Dit is minder het geval in het continentale model dat is georganiseerd op basis van beroepsgroepen met hun eigen voorzieningen, die gericht zijn op de instandhouding van de verworven levensstandaard. Het mediterrane model laat nog sporen zien van een oude agrarische, paternalistische cultuur met patronage en cliëntelisme. Dit model kent, naast de familie, geen duidelijk sociaal vangnet. In het Angelsaksische model, ten slotte, wordt meer aan de markt overgelaten. De collectieve voorzieningen zijn beperkt en richten zich vooral op de bestrijding van armoede.

³ Finland wordt hier ook tot de Scandinavische groep gerekend. Noords (Nordic) zou een betere benaming van de groep zijn, maar deze term wordt in Nederland niet veel gebruikt.

⁴ Voor een overzicht, zie P. Dekker, S. Ederveen, G. Jehoel-Gijsbers, R. de Mooij, A. Soede en J.M. Wildeboer Schut, *Sociaal Europa: Europese Verkenning 1*, bijlage bij de Staat van de Europese Unie 2004 (Den Haag, Centraal Planbureau en Sociaal en Cultureel Planbureau, 2004).

⁵ Flexicurity is een belangrijke, door Denemarken, geïntroduceerde variant op het Scandinavische model, waarbij het niet zo zeer gaat om de bescherming van de (specifieke) arbeidsplaats maar meer om het feit dat de werknemer (ergens) werkt. Arbeidsre-integratie en trainingsprojecten (inzetbaarheid in plaats van ontslagbescherming) zijn een belangrijk onderdeel van flexicurity.

Sociaaleconomische modellen			
Scandinavisch (SCAN)	Continentaal (CON)	Mediterraan (MED)	Angelsaksisch (AS)
Zweden, Noorwegen, Finland, Denemarken	Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk, België	Italië, Spanje, Griekenland, Portugal	Verenigd Koninkrijk, Ierland
Gebaseerd op gelijkheid en universaliteit; nadruk op emancipatie	Beroepsgerichte organisatie van de maatschappij; sociale status is belangrijk	Familierelaties spelen een belangrijke ondersteunende rol	Sterk marktgericht; zelfvoorziening belangrijk
Uitgebreide en toegankelijke sociale voorzieningen die door belastingen worden gefinancierd	Inkomensgerelateerde overdrachten met lage minimumeisen; op premiebetaling gebaseerde sociale zekerheid	Beperkte omvang van de sociale zekerheid	Selectieve sociale voorzieningen (met inkomens- en vermogenstoetsen) gefinancierd uit de begroting
Relatief hoge werkloosheidsuitkeringen en redelijke oudedagsvoorzieningen	Redelijk hoge en langdurige werkloosheidsuitkeringen; gematigde ouderdomspensioenen	Lage werkloosheidsuitkeringen; hoge pensioenen die uit de begroting worden betaald	Beperkte duur van werkloosheidsuitkeringen; ouderdomspensioenen op bijstandsniveau
Progressieve belastingen; belastingen op vermogen spelen belangrijke rol, maar gematigde winstbelastingen	Tamelijk regressieve belastingstructuren; hoge belastingen op arbeid en consumptie	Hoge belastingen op arbeid en consumptie	Relatief lage belastingen met progressieve inslag
Samenwerking tussen sociale partners (werkgevers, werknemers en overheid)	Gecoördineerde sectorale industriële verhoudingen en loononderhandelingen	Decentrale loononderhandelingen	Decentrale loononderhandelingen

De verschillen tussen de modellen zijn vaak niet absoluut, maar gradueel van aard. In alle modellen is sprake van collectieve verantwoordelijkheid, regelgeving en herverdeling. Daarom wordt ook wel van een Europees sociaaleconomisch model gesproken,⁶ hoewel er belangrijke verschillen zijn tussen de manier waarop bijvoorbeeld Griekenland of Finland invulling geeft aan verantwoordelijkheid, regulering en herverdeling. Van Nederland wordt in sommige publicaties gezegd dat het een naar Scandinavische inzichten ingerichte maatschappij heeft, maar in andere publicaties wordt ons land onder het continentale model geschaard.⁷ Ook van Italië wordt soms gezegd dat het meer kenmerken van het continentale dan het mediterrane model heeft. De Verenigde Staten – een belangrijke spiegel voor Europese landen – behoort

⁶ 'The European Social Model [...] is understood as a specific combination of comprehensive welfare systems and strongly institutionalised and politicised forms of industrial relations,' aldus J. Grahl en P. Teague in 'Is the European social model fragmenting?', *New Political Economy*, 2/3 (1997).

⁷ Zie bijvoorbeeld, R.E. Goodin en A. Smitsman, 'Placing Welfare States: The Netherlands as a Crucial Test Case', *Journal of Comparative Policy Analysis*, 2/1 (2000). Voor een fundamentele analyse en evaluatie van de Nederlandse verzorgingsstaat met talrijke beleidsinzichten, zie R. de Mooij, *Reinventing the Welfare State* (Koninklijke De Swart voor CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, 2006).

duidelijk tot het Angelsaksische kamp, evenals andere op de Engelse sociaaleconomische traditie stoelende landen, zoals Australië, Canada en Nieuw-Zeeland.⁸

1.2 Indeling studie

De volgende hoofdstukken vergelijken de sociaaleconomische prestatie-indicatoren van Nederland met die van andere landen. De kwantitatieve en kwalitatieve indicatoren worden in tabellen samengevat waarvan de details in de bijlagen zijn te vinden.⁹ In de teksttabellen worden de gemiddelde waarden samengevat van de indicatoren (te vinden in de bijlagen) van de landen die voor elk model in Box 1 zijn opgesomd en van Nederland.¹⁰ Het nummer van de teksttabel correspondeert met het nummer van de B-tabel in de bijlagen, terwijl het nummer van de indicator hetzelfde is als het nummer van de gelijkgenoemde kolom in de B-tabel en het nummer van de daarbij behorende toelichting.¹¹

Hoofdstuk 2 analyseert in kort bestek de belastingdruk en -structuur en het niveau en de samenstelling van de uitgaven van de verschillende (groepen) landen.¹² Beschaving is in de eerste plaats omzien naar armen en het verkleinen van andere niet gerechtvaardigde ongelijkheden. Hoofdstuk 3 brengt deze aspecten in kaart. Gelijkeid heeft veel te maken met een goede gezondheid en gelijke startkansen. Hoofdstuk 4 gaat daarom in op de gezondheidszorg en het onderwijs die uit de publieke middelen worden gefinancierd. Een hoog welzijnsniveau is alleen mogelijk bij een hoge welvaart; arbeidsproductiviteit en concurrentievermogen zijn daarbij sleutelwoorden.¹³ Hoofdstuk 5 beoordeelt in hoeverre deze doeleinden onder de verschillende economische modellen worden bereikt. In hoofdstuk 6 passeert een aantal indicatoren de revue die iets zeggen over de mate van sociale cohesie in verschillende landen. Daarna wordt de duurzaamheid van de modellen onder de loep genomen in hoofdstuk 7. Hoe staan de overheidsfinanciën ervoor, hoe stressbestendig is de economie, hoe gaan we om met de vergrijzing en hoe kan de temperatuurstijging gematigd worden? Ten

⁸ In de bijlagen worden de indicatoren voor de Verenigde Staten apart vermeld, maar zij worden niet meegenomen voor het berekenen van de gemiddelden van de Europese Angelsaksische landen, Ierland en het Verenigd Koninkrijk.

⁹ Benadrukt dient te worden dat verschillen in methodologieën, schattingswijzen, betrouwbaarheid van data, etc. de uitkomsten per land en daardoor voor een groep landen kunnen beïnvloeden. De hoeveelheid materiaal en de verschillende bronnen waaruit is geput, rechtvaardigen echter de conclusie dat de indicatoren een redelijk juiste indruk geven van de onderzochte verschijnselen.

¹⁰ De gemiddelden zijn ongewogen, omdat het gaat om de beleidshouding van elk land afzonderlijk en niet om hoeveel mensen door de indicator worden vertegenwoordigd.

¹¹ De toelichting bevat ook bronvermeldingen en andere bijzonderheden. Daarom zijn geen bronvermeldingen bij de tabellen en figuren in de tekst opgenomen. Voor een soortgelijke opzet, zie N. Brooks en T. Hwong, *The Social Benefits and Economic Costs of Taxation* (Ottawa, Canadian Center for Policy Alternatives, 2006).

¹² Dit geschrift gaat hoofdzakelijk over de baten van de kosten-batenanalyse. Voor een verhandeling over de kostenkant, zie B. Jacobs, *De prijs van de beschaving* (Amsterdam, Bert Bakker, 2008) en, eerder, C.A. de Kam en E.G. van Herwaarden, *De prijs van de beschaving. Over de belastingen in Nederland: zoals ze zijn en zoals ze kunnen zijn* (Schoonhoven, Academic Service, 1989).

¹³ Dit geschrift hanteert een relatief eng welvaartsbegrip, waarbij welvaart staat voor economische voorspoed en niet voor het Angelsaksische begrip 'welfare' dat op sociale uitkeringen en voorzieningen slaat.

slotte vat hoofdstuk 8 de bevindingen van de vorige hoofdstukken samen in een aantal overkoepelende indices.

De data die in dit geschrift worden gebruikt zijn van voor de kredietcrisis, maar het ligt niet voor de hand dat de maatschappelijke inrichting van de samenleving in de onderzochte landen in de komende jaren fundamenteel zal veranderen. De werkloosheid zal op korte termijn toenemen en er zal bezuinigd moeten worden om de rente en aflossing op de toegenomen overheidsschuld te betalen bij het huidige niveau van belastingen.¹⁴ Misschien is het zelfs noodzakelijk de belastingen te verhogen. Maar ook dan is het wenselijk te weten op welke uitgaven niet bezuinigd moet worden en welke belastingen niet moeten worden verhoogd.

Ten slotte nog een algemene caveat emptor. Welvaart en welzijn zijn relatieve begrippen waarover mensen en landen van mening kunnen verschillen. Wat in het ene land als een gerechtvaardigde lastendruk wordt beschouwd, kan in het andere land worden gezien als een beperking van de vrijheid om over de opbrengsten van de eigen arbeid of het eigen vermogen te beschikken. Wat in het ene land een legitieme overheidsinterventie is, gaat in het andere land voor betutteling door. Preferenties over sociale voorzieningen zullen niet in alle landen hetzelfde zijn. Over al deze zaken mogen mensen en landen verschillend denken en zij doen dat ook – binnen de kaders die door de conventies over de mensenrechten worden aangegeven. En daar toch een rangorde voor opstellen, kan een verkeerde indruk wekken. Waar het hier vooral om gaat, is wat wij relatief afstaan aan de staat en wat we daarvoor terug krijgen.

¹⁴ Voor een analyse van de kredietcrisis, zie C. van Ewijk & C. Teulings, *De grote recessie: Het Centraal Planbureau over de kredietcrisis* (Uitgeverij Balans, 2009). Van Ewijk en Teulings voorzien een krimp van de Nederlandse economie in 2009 van 4³/₄% en een nulgroei in 2010. De productie is fors teruggevallen, de banken hebben miljarden moeten afschrijven, de wereldhandel is ingestort en de pensioenfondsen komen geld tekort. Naar verwachting zal Nederland langdurig 5 to 10% armer zijn dan zonder de kredietcrisis het geval zou zijn geweest.

2 Belastingen en overheidsuitgaven

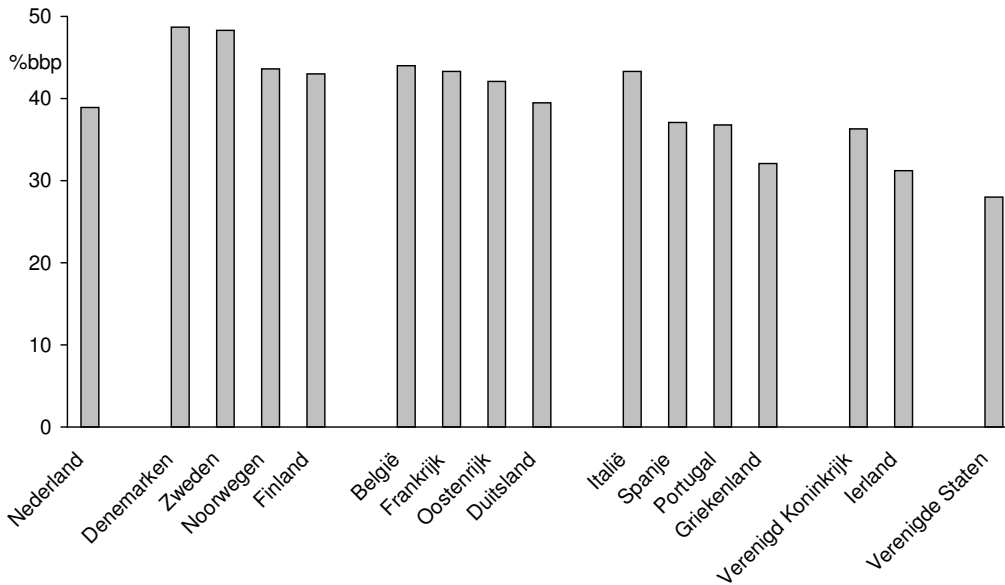
In een studie naar het verband tussen belastingdruk en maatschappelijk welzijn is het nuttig enige aandacht te besteden aan de vorm en de aard van verschillende belastingen. De belastingen moeten hoofdzakelijk door de factor arbeid worden opgebracht. De werkende bevolking dient, direct of indirect, te zorgen voor de niet-werkende bevolking – hoofdzakelijk een convenant tussen de jonge en de oude generatie. Een korte blik op de hoogte en de samenstelling van de publieke sociale uitgaven is ook van belang voor de rest van de studie.

2.1 Belastingdruk en -structuur

De totale belasting- en premieontvangsten¹⁵ kunnen worden uitgedrukt als percentage van het bruto binnenlands product (bbp), dat wil zeggen de waarde van alle goederen en diensten die een land produceert of, wat nagenoeg hetzelfde is: alle inkomens die in dat land worden verdiend. De totale belastingdruk geeft de omvang aan van de nationale middelen die via de overheid lopen en door haar worden besteed aan traditionele overheidstaken (bestuur, politie, justitie, defensie) en aan collectieve voorzieningen, waaronder inkomensoverdrachten en sociale dienstverlening. De belastingdruk geeft een voorkeur tot uitdrukking over de omvang van de publieke sector. Figuur 2.1 laat zien dat de belastingdruk in landen die tot het Scandinavische en het continentale model behoren (en ook in Italië) hoger is dan de druk in (andere) mediterrane en Angelsaksische landen.¹⁶ In de mediterrane landen is de belastingdruk sinds 1995 fors toegenomen (tabellen 2.1 en 2.2), maar in Nederland is hij met meer dan 1 procentpunt afgenomen. De belastingdruk in de Verenigde Staten (28 procent, zie tabel B2.1) is het laagst. De belastingdruk is een eerste graadmeter voor het niveau van de sociale voorzieningen.

¹⁵ In navolging van de Organisatie van Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) en de Europese Commissie worden de sociale verzekeringspremies in dit geschrift tot de belastingen gerekend. Dit maakt het mogelijk een land als Denemarken dat de sociale uitkeringen nagenoeg geheel via belastingheffing financiert, te vergelijken met bijvoorbeeld Nederland dat dat via premieheffing doet. De verdere fiscalisering van de AOW zal het kunstmatige onderscheid tussen belasting- en premieheffing te onzent verder verkleinen. Opgemerkt zij dat de premies voor aanvullende pensioenen (tweede pijler) niet in de premieontvangsten zijn begrepen, terwijl de belasting in andere landen die de pensioenuitkeringen uit de begroting financieren wel wordt meegenomen voor de berekening van de totale druk.

¹⁶ Naast de belastingen zijn er nog de niet-belastingontvangsten, die in de meeste landen niet belangrijk zijn maar in Nederland toch bijna 14% van de belastingontvangsten bedragen (waarvan 4%-punten aardgasbaten).

Figuur 2.1 Belastingdruk, 2007

De samenstelling van de belastingdruk geeft een voorkeur aan voor de ene belasting boven de andere belasting, bijvoorbeeld belastingen op consumptie boven belastingen op inkomen of juist andersom. De Miljoenennota 2010 maakt onderscheid tussen indirecte en directe belastingen. De omzetbelasting (BTW), accijnzen, motorvoertuigenbelastingen, milieuheffingen, invoerrechten (die aan de Europese Unie moeten worden afgedragen) en enkele andere belastingen, behoren tot de indirecte belastingen. De directe belastingen bestaan ondermeer uit de loon- en inkomstenbelasting, de vennootschapsbelasting en het successie- en schenkingsrecht. Verder worden de premies sociale volks- en werknemersverzekeringen apart genoemd.¹⁷ Deze indeling wordt ook door de Europese Commissie (Eurostat) aangehouden (zie het midden van de tabellen 2.1 en 2.2).

¹⁷ Het onderscheid tussen deze drie categorieën belastingen en premies is wetstechnisch van belang, maar heeft geen economische betekenis. De OESO verdeelt belastingen onder in belastingen naar inkomen en winst, sociale verzekeringspremies, belastingen op vermogen en bezit, en belastingen op goederen en diensten. Ook deze indeling heeft een min of meer juridische (en historische) achtergrond.

Tabellen 2.1 en 2.2	Belastingdruk, -structuur en opbrengst als % van de economische heffingsgrondslag				
	SCAN	CON	MED	AS	NED
Belastingdruk; % bbp					
- totaal (1)	45,9	42,2	37,3	33,8	38,9
- toe (af) name sinds 1995 (2)	- 0,2	0,3	3,8	- 0,1	- 1,2
Belastingstelsel; % totale opbrengst					
- inkomen, winst, vermogen (3)	48,1	31,8	30,8	43,7	31,6
- sociale verzekeringen (4)	19,0	35,2	32,8	17,2	34,8
- consumptie en productie (5)	33,1	33,2	36,8	39,3	33,6
Opbrengst; % heffingsgrondslag					
- consumptie (6)	29,6	20,7	17,2	22,0	26,8
- arbeid (7)	39,8	40,9	35,3	25,9	34,4
- kapitaal (8)	37,3	30,6	32,1	30,6	16,4

In navolging van de literatuur maakt de Europese Commissie tevens een onderscheid tussen belastingen en premies naar economische grondslag, te weten, consumptie, arbeid en kapitaal.¹⁸ Dit onderscheid is van belang omdat de ene heffingsgrondslag hogere belastingen ‘verdraagt’ dan de andere, zonder dat daardoor grote economische verstoringen worden veroorzaakt, of de belasting wordt ontweken. Zo is consumptie een relatief immobiele grondslag (het over de grens winkelen is van beperkte omvang, misschien omdat mannen niet graag boodschappen doen en vrouwen een hekel aan autorijden hebben). Bovendien zijn de substitutie-effecten van de omzetbelasting van geringe omvang (we blijven toch wel werken). Ook de grondslag voor de heffing van belasting op de factor arbeid (lonen en salarissen) is relatief immobiel (zij het dat hoogopgeleide mensen gemakkelijker verhuizen dan voorheen). Tevens is het aanbod van het individuele arbeidsvolume relatief inelastisch, vooral van primaire verdieners. Kapitaal, daarentegen, in het bijzonder financieel kapitaal, is uitermate mobiel en het aanbod is zeer elastisch, vooral voor een klein land als Nederland. Kapitaal kan daarom moeilijk hoger worden belast dan het geval is in andere landen.

Gezien de hoge totale belastingdruk verrast het niet dat alle belastinggrondslagen hoog worden belast in Scandinavië; de cijfers onderin de tabellen 2.1 en 2.2 spreken duidelijke taal. Alleen de factor arbeid wordt zwaarder belast in de continentale groep (en in Italië; zie tabel B2.2). In

¹⁸ Volgens European Commission – Taxation and customs union, *Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States and Norway*, 2009 edition (European Communities, 2009) annex B, toegepast op de opsomming in de Miljoenennota, kan hiervoor de volgende indeling worden gemaakt:

- belastingen op consumptie: omzetbelasting, accijnzen (alcohol, brandstof en tabak), invoerrechten, belasting op personenauto's en motorrijwielen (BPM), belastingen op milieugrondslag, verpakkingsbelastingen, verbruiksbelasting van alcoholvrije dranken, kansspelbelasting en assurantiebelasting;
- belastingen op arbeid: loonbelasting, inkomstenbelasting (met uitzondering van belasting op inkomsten uit vermogen, waaronder vermogen belegd in eigen onderneming en besloten vennootschap), premies volksverzekeringen (met dezelfde uitzondering als voor de inkomstenbelasting) en premies werknemersverzekeringen; en
- belastingen op kapitaal: belastingen en premies op inkomsten uit vermogen (waaronder vermogen belegd in eigen onderneming en besloten vennootschap), vennootschapsbelasting, dividendbelasting, overdrachtsbelasting, schenk- en erfbelastingen, onroerende zaakbelasting, motorrijtuigenbelasting en omslagheffing waterschappen.

Nederland is het impliciete tarief op de factor arbeid (de belastingopbrengst als percentage van de totale loonsom) relatief het hoogst.¹⁹ Kapitaal, daarentegen, wordt opvallend laag belast (evenals in Ierland; zie tabel B2.2). Dat kan te maken hebben met de brede heffingsgrondslag in de nationale rekeningen (Nederland is de thuisbasis van belangrijke multinationals) en bijvoorbeeld de belastingvrijdom van pensioenfondsen, terwijl pensioenuitkeringen als inkomsten uit arbeid worden belast. Ook is van belang dat onroerend goed relatief laag wordt belast. Ten slotte is de kapitaalheffingsgrondslag moeilijk eenduidig te berekenen, hetwelk tevens een verklaring kan zijn voor de grote variatie in de impliciete tarieven in de verschillende landen (tabel B2.2).

2.2 Impliciet tarief en belastingwig op arbeid

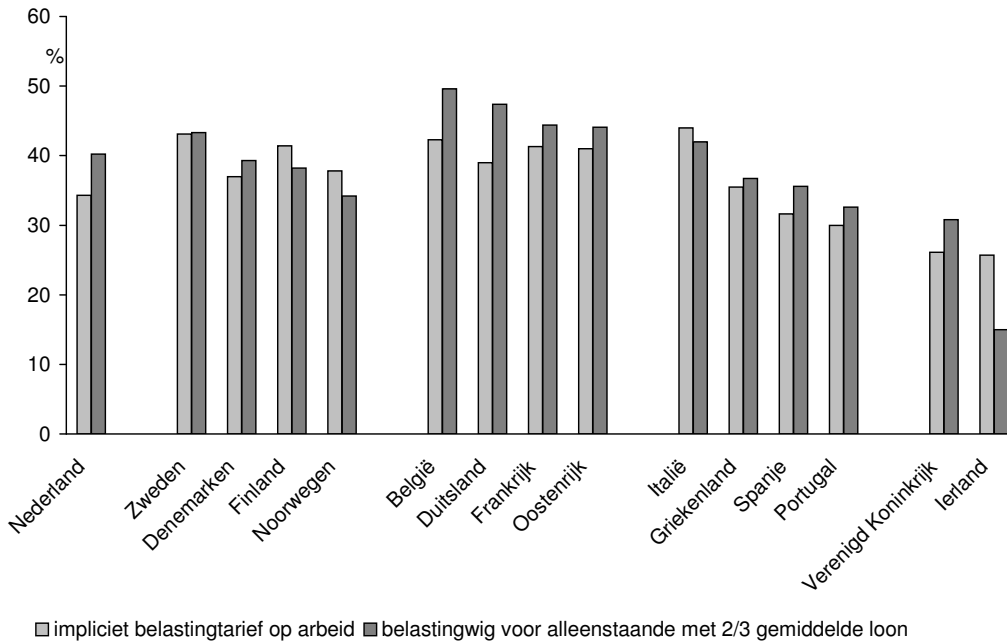
Hoge belastingen moeten vooral door de factor arbeid worden opgebracht; zij beïnvloeden de vraag en het aanbod van arbeid. Figuur 2.2 brengt daarom het impliciete tarief op arbeid in beeld voor de vijftien Europese landen die in dit geschrift worden vergeleken en vergelijkt dit tarief met de gemiddelde belastingwig (het verschil tussen de arbeidskosten van de werkgever en het netto loon dat de werknemer krijgt uitbetaald) waarmee een alleenstaande werknemer wordt geconfronteerd die tweederde van het gemiddelde loon verdient.²⁰ Een hoge (marginale) wig betekent dat vrije tijd aantrekkelijker wordt, waardoor het aanbod van arbeid afneemt. In België en Duitsland, en in mindere mate Nederland, is de (gemiddelde) wig aanzienlijk hoger dan het impliciete tarief, hetgeen er op zou kunnen duiden dat de progressie gering is.²¹ Inzicht in de wig voor verschillende inkomens en gezinssituaties is belangrijk, omdat hij kan worden verschoven van lage naar hoge inkomens of andersom, met gevolgen voor het arbeidsaanbod en de inkomensverdeling.

¹⁹ Voor een algemene beschouwing over belastingen op consumptie, arbeid en kapitaal met vele literatuurverwijzingen, zie S. Gnossen, *Tax Policy in the European Union: A Review of Issues and Options*, *FinanzArchiv*, 58/4 (2001).

²⁰ Deze wig, voor gering geschoolde werknemers, wordt ook gebruikt in het raamwerk van de Lissabon Strategie om de potentiële impact van belastingbepalingen op de arbeidsmarkt in te schatten. De gegevens voor figuur 2.2 zijn te vinden in *European Commission, Taxation trends* (voetnoot 18), Table II-3.1, blz. 79 en Table II-3.3, blz. 85.

²¹ *European Commission, Taxation trends* (voetnoot 18), blz. 85-86, merkt op dat het ook kan komen doordat geen rekening is gehouden met inkomensoverdrachten voor gezinnen (zoals kinderbijslag), laag betaalden die een relatief hoge sociale-premielast hebben (door de inkomensplafonnering) en het gemiddelde loon tamelijk hoog is, omdat van een volledige werkweek wordt uitgegaan.

Figuur 2.2 **Vergelijking impliciet belastingtarief op arbeid met belastingwig voor alleenstaande**

Een ander aspect dat de aandacht verdient, is dat belastingen op consumptie ook op de factor arbeid rusten. Dat is gemakkelijk in te zien als bedacht wordt dat de heffingsgrondslag van de omzetbelasting, i.c. de toegevoegde waarde (met andere woorden, het verschil tussen belaste verkopen en belaste inkopen) van een onderneming bestaat uit de loonsom van het bedrijf en de overwinst (het inframarginale rendement op oud kapitaal). In een perfecte markt zal er geen overwinst worden gemaakt. Met andere woorden, de toegevoegde waarde bestaat uitsluitend uit de loonsom.²² Hiervan uitgaande blijkt dat de belastingdruk op arbeid in de Scandinavische landen gemiddeld bijna 70% bedraagt tegen ruim 60% in de continentale groep en Nederland.²³

De implicatie van deze analyse is dat de belastingdruk op de factor arbeid niet kan worden verlicht door de druk te verschuiven naar consumptie. Wel kan de druk op werknemers worden verlicht als de hogere lastendruk op inactieven wordt aangewend om de belasting op actieven te verlagen. Ten slotte is van belang op te merken dat hoe hoger de belastingdruk op arbeid is (ten behoeve van de financiering van sociale uitkeringen), des te actiever het arbeidsmarktbeleid dient te zijn, vooral voor minder geschoolden.

²² Dit kan worden verduidelijkt door de identiteit, Y (inkomen) = Arbeidsinkomen (W) + kapitaalinkomen (R) = Consumptie (C) + Besparingen ($S = I$, investeringen) voor een gesloten economie te herschrijven als $C = Y - S = W + [R - I]$, waarin C gelijk is aan de heffingsgrondslag van de omzetbelasting en $[R - I]$ aan de overwinst. Interessant is dat $Y - S$ de heffingsgrondslag van een persoonlijke consumptiebelasting representeert. Onze loonbelasting lijkt daar veel op omdat besparingen, i.c. de pensioenpremies, pas bij consumptie worden belast. Voor een beschouwing over de aard van de omzetbelasting, zie S. Cnossen, 'A VAT Primer for Lawyers, Economists, and Accountants', *Tax Notes International*, 55/4 (27 juli 2009).

²³ Voor een interessante aanzet voor de berekening van de totale belastendruk op arbeid, zie *Taxing Wages 2007-2008* (OECD, 2008), in het bijzonder 'Special Feature: Consumption Taxation as an Additional Burden on Labour Income'. In de OESO studie worden ook de marginale tarieven in kaart gebracht. Helaas bevat deze studie geen gegevens over Nederland.

2.3 Overheidsuitgaven

Tabel 2.3 toont het gemiddelde uitgavniveau en de samenstelling daarvan onder de verschillende sociaaleconomische modellen. In de meeste landen loopt meer dan 45% van het bbp via de overheid (en in Denemarken meer dan de helft; tabel B2.3). Opvallend is dat het beslag van de overheid op de nationale middelen sinds 1995 sterk is teruggelopen – met meer dan 11% van het bbp in de Scandinavische landen en Nederland. Dat kan te maken hebben met conjuncturele factoren en de limieten die in het Stabiliteitspact zijn overeengekomen over de omvang van het begrotingstekort (niet meer dan 3%) en de nationale schuld (niet meer dan 60%). Vele landen hebben ingrijpende bezuinigingen doorgevoerd.

Tabel 2.3	Overheidsuitgaven	SCAN	CON	MED	AS	NED
Overheidsuitgaven; % bbp						
- totaal (9)		47,6	48,4	44,1	40,0	45,3
- toe (af) name sinds 1995 (10)		- 11,6	- 6,1	- 3,8	- 2,8	- 11,1
Publieke sociale uitgaven; % nni (11) waarvan		27,3	32,6	28,9	24,9	23,8
- staatspensioenen (12)		7,7	13,2	13,0	5,4	5,8
- inkomenssteun beroepsbevolking (13)		8,1	6,6	4,2	5,9	7,1
- dienstverlening behalve gezondheid (14)		6,0	2,4	1,3	2,8	3,0

De consumptieve overheidsuitgaven bedragen 16-20% van het bbp in de onderzochte landen. In Nederland zijn de consumptieve uitgaven het hoogst, namelijk meer dan 21% van het bbp. De netto publieke sociale uitgaven²⁴ variëren van bijna 25% van het bbp in Angelsaksische landen tot bijna 33% in de continentale groep (tegenover 21% in de Verenigde Staten; zie tabel B2.3). De uitgaven voor staatspensioenen zijn vooral belangrijk in continentale en mediterrane landen. De uitgaven voor inkomenssteun aan de beroepsbevolking, bijvoorbeeld in zake werkloosheid, zijn hoog in Europa vergeleken met de 2,2% die de Verenigde Staten in 2007 aan dit doel besteden. Opvalt dat de uitgaven ten behoeve van sociale dienstverlening een belangrijke plaats innemen in de begroting van Scandinavische landen.

²⁴ Netto wil zeggen dat de door ontvangers van sociale uitkeringen betaalde belastingen (loonbelasting, premieheffing, omzetbelasting, accijnzen) op de bruto uitgaven in mindering zijn gebracht, evenals belastinguitgaven, bijvoorbeeld in de vorm van kinderaftek. Het verschil tussen bruto en netto uitgaven is bijzonder hoog in Denemarken, Finland en Zweden waar 20-25% van de bruto publieke sociale uitgaven in de schatkist terugvloeit. In Nederland was dit 4,3%-punt van het netto nationaal inkomen (nni) in 2005. Deze vestzak-broekzakoperaties, die zich ook voordoen bij de omzetbelasting op overheidsbestedingen, vertekenen het beeld van de hoogte van het uitgaven- en belastingniveau in de verschillende landen. Met andere woorden, de netto uitgaven- en belastingniveaus liggen dichter bij elkaar dan de bruto cijfers doen vermoeden. Zie *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, blz. 98-99.

3 Ongelijkheid

Een beschaafd land zal verschillen in levensstandaard en -kwaliteit, zeker indien de oorzaak daarvan niet bij het individu zelf ligt, zoveel mogelijk willen redresseren. Grote inkomensverschillen, schrijnende armoede – hier en over de grens – en discriminatie op basis van geslacht, zijn verschijnselen die een hoge beleidsprioriteit dienen te genieten.

3.1 Inkomensverschillen

Iedereen even arm is geen aantrekkelijke optie, maar een zeer ongelijke inkomensverdeling evenmin. Een ongelijke inkomensverdeling geeft mensen het gevoel dat zij buitengesloten zijn, niet meedoen, en verscherpt maatschappelijke tegenstellingen. Zo'n verdeling kan impliceren dat de scholing te wensen overlaat (verspilling van menselijk kapitaal) en dat de arbeidsmarkt niet goed werkt. Daar staat tegenover dat de één met hard werken meer verdient dan een ander die een hoge preferentie voor vrije tijd heeft. Die verschillen in voorkeur mogen tot uitdrukking komen in inkomensverschillen. Desgevraagd zullen de meeste mensen zeggen dat zij geen bezwaar tegen rijkdom hebben, maar dat armoede zoveel mogelijk bestreden moet worden.

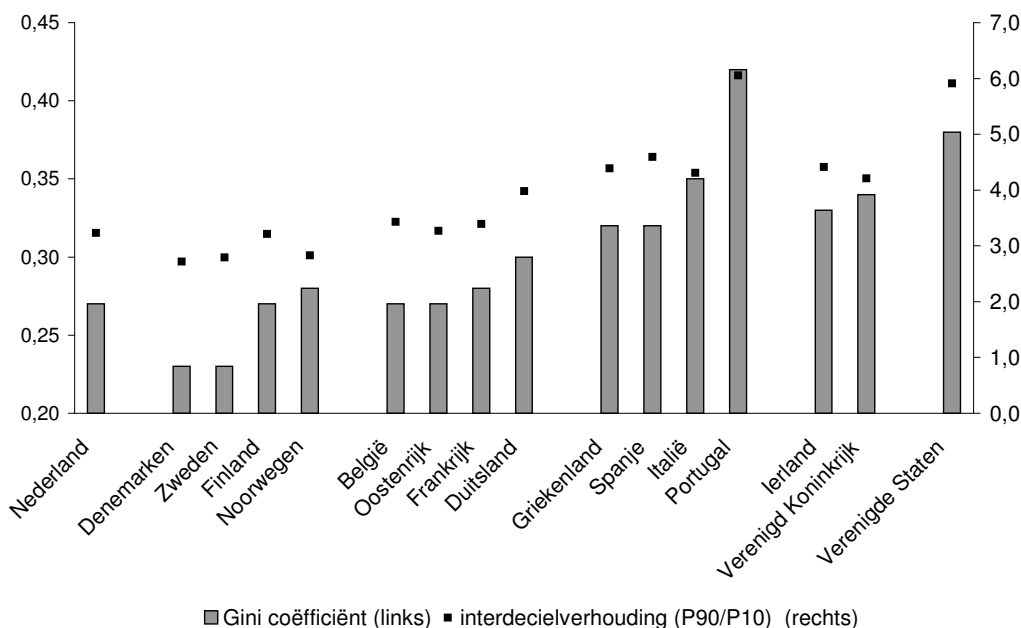
Een maatstaf voor de relatieve armoede in een land is het aantal mensen dat moet rondkomen van minder dan de helft van het mediaan inkomen (dat wil zeggen, het inkomen van de middelste inkomensgenieter in de totale inkomensverdeling).²⁵ Hoe lager dit getal, hoe kleiner de relatieve armoede zal zijn. Uit tabel 3.1 blijkt dat de relatieve armoede in de Scandinavische landen minder groot is dan in Nederland, maar ons land steekt weer gunstig af bij de niet-Scandinavische landen, met uitzondering van Frankrijk (tabel B3.1). Relatieve armoede, bepaald op basis van het mediaan inkomen, betekent dat de definitie van arm in een land afhankelijk is van de welvaart in dat land. Een arme in Noorwegen zal, in absolute zin, minder arm zijn dan een arme in Portugal. De tegenstelling tussen rijk en arm is groot in mediterrane landen en Ierland, maar het grootst in de Verenigde Staten waar iets meer dan 17% van de mensen het met minder dan de helft van het mediaan inkomen moet doen. In bijna alle landen is de relatieve armoede in de afgelopen decennia toegenomen. In Nederland is een op de dertien mensen relatief arm. Dat kunnen ook mensen zijn, zoals studenten, die tijdelijk op een houtje moeten bijten.

²⁵ Voor Nederland was de helft van het mediaan inkomen in het midden van de jaren 2000 gelijk aan Euro PPP 11.269. Dit was na Luxemburg het hoogste in de OESO. Zie de excel data van de figuur bovenaan blz. 279 in *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*. Het dollarbedrag werd geconverteerd tegen de koers van 2005.

Tabel 3.1 Inkomensongelijkheid	SCAN	CON	MED	AS	NED
Relatieve armoede; % (15)	6,2	9,3	12,8	11,8	7,7
Gini-coëfficiënt (16)	0,25	0,28	0,35	0,33	0,27
P90/P10 (17)	2,89	3,52	4,83	4,31	3,23

De meest gebruikte maatstaf voor de inkomensongelijkheid is de Gini-coëfficiënt die de cumulatieve bevolkingsverdeling vergelijkt met het cumulatieve inkomen dat zij genieten. De coëfficiënt loopt van 0 in geval van volkomen gelijkheid (iedereen krijgt hetzelfde) tot 1 in geval van volkomen ongelijkheid (alles gaat naar een persoon). Hoe dichterbij de 0 derhalve, hoe minder ongelijk de inkomensverdeling is. Zoals uit tabel B3.1 en figuur 3.1 blijkt, heeft Denemarken de laagste Gini-coëfficiënt van alle landen; de inkomensverdeling is er vlakker dan elders. In ons land is de coëfficiënt, die op een vergelijkbaar niveau ligt als de coëfficiënt in de continentale landen, sinds 1990 stabiel gebleven. De inkomensverdeling is aanzienlijk ongelijker in de mediterrane en Angelsaksische landen. Portugal doet het wat betreft inkomensongelijkheid het slechtst in Europa, slechter nog dan de Verenigde Staten.

Figuur 3.1 **Inkomensongelijkheid, 2005**

Een andere manier om de inkomensongelijkheid te meten, is door het totale inkomen van de 10% van de bevolking met het hoogste inkomen te delen door het totale inkomen van de 10% van de bevolking met het laagste inkomen, ook wel de P90/P10 verhouding genoemd (het laagste verhoudingsgetal is 1 maar er is geen bovengrens). Het beeld dat oprijst in figuur 3.1 is te vergelijken met dat van de Gini-coëfficiënt. Nederland volgt onmiddellijk na Finland. Relatieve armoede, Gini-coëfficiënt en de P90/P10 verhouding meten hetzelfde verschijnsel. De

correlatiecoëfficiënten tussen de belastingdruk en de relatieve armoede, dan wel de Gini-coëfficiënt zijn hoog, namelijk, respectievelijk, $-0,85$ en $-0,73$.

3.2 Armoede

Armoede is erger dan een ongelijke inkomensverdeling en een beschaafd land zal armoede met alle middelen bestrijden, zeker als het om mensen gaat die er niet aan kunnen ontsnappen. Dat betreft hoofdzakelijk hardnekkige armoede, kinderarmoede en armoede onder ouderen (tabel 3.2). In het midden van de jaren 2000 was een op de zes mensen in ons land die minder dan de helft van het mediaan inkomen genoten meer dan drie jaar achtereen arm. Dat is het laagste percentage in de onderzochte landen. Zelfs Denemarken komt daar bovenuit, terwijl Ierland meer dan zes maal zoveel hardnekkige armoedelijders heeft als Nederland

Tabel 3.2 Armoede	SCAN	CON	MED	AS	NED
Hardnekkige armoede; % (18)	2,3	2,7	6,3	6,8	1,3
Kinderarmoede; %					
- alle huishoudens (19)	4	9	14	12	9
- eenouderhuishouden					
- ouder werkt niet (20)	29	49	81	57	62
- ouder werkt (21)	5	15	23	15	27
Armoede 65-plus; % (22)	7,2	7,0	11,7	15,1	1,3
Pensioen vervangingsverhouding (23)	73,8	70,6	84,4	45,0	105,5
Uitkeringstrekker; % (24)	58,5	45,5	26,0	70,0	62,8

Wat kinderarmoede in alle huishoudens betreft, scoort Nederland daarentegen aanzienlijk slechter dan de Scandinavische landen. De algemene kinderarmoede in ons land, een op de elf huishoudens, ligt ongeveer op het gemiddelde van de kinderarmoede in de continentale groep, die overigens aanzienlijk lager is dan de gemiddelde armoede in de mediterrane landen. In de Verenigde Staten verkeert een op de vijf kinderen in armoedige omstandigheden.

Kinderarmoede komt veel voor in eenouderhuishoudens, vooral als de ouder niet werkt.²⁶ Een laag percentage kinderarmoede is sterk gecorreleerd (0,78) met een hoge belastingdruk.

De armoede onder 65-plussers in Nederland daarentegen is veel geringer dan in enig ander land. In Denemarken zijn verhoudingsgewijs bijna vijf maal zoveel arme ouderen als in ons land. De gunstige score voor Nederland heeft er mee te maken dat naast het verplichte ouderdomspensioen, de AOW, bijna elke werknemer verplicht wordt deel te nemen aan een

²⁶ Ierland en het Verenigd Koninkrijk verstrekken relatief hoge uitkeringen aan eenouderhuishoudens, maar weten dat te combineren met een sterke prikkel om de arbeidsmarkt te betreden voor een fulltime minimumloon baan. Zie *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, blz. 94.

aanvullende pensioenregeling. Als percentage van het voor pensionering door een Average Production Worker (APW)²⁷ verdiende loon, ligt het netto oudedagspensioen in Nederland boven de honderd procent, het op een na hoogste in de onderzochte landen. In Angelsaksische landen is deelname aan een pensioenregeling vaak vrijwillig of wordt het overgelaten aan de sociale partners. Verplichte pensioenpremies kunnen als een vorm van belasting worden beschouwd (vooral door jongeren), omdat de bestedingsvrijheid op het moment van inhouding wordt aangetast. In die zin zien we ook hier een nauw verband tussen de hoogte van de belastingdruk en geringe ouderarmoede.

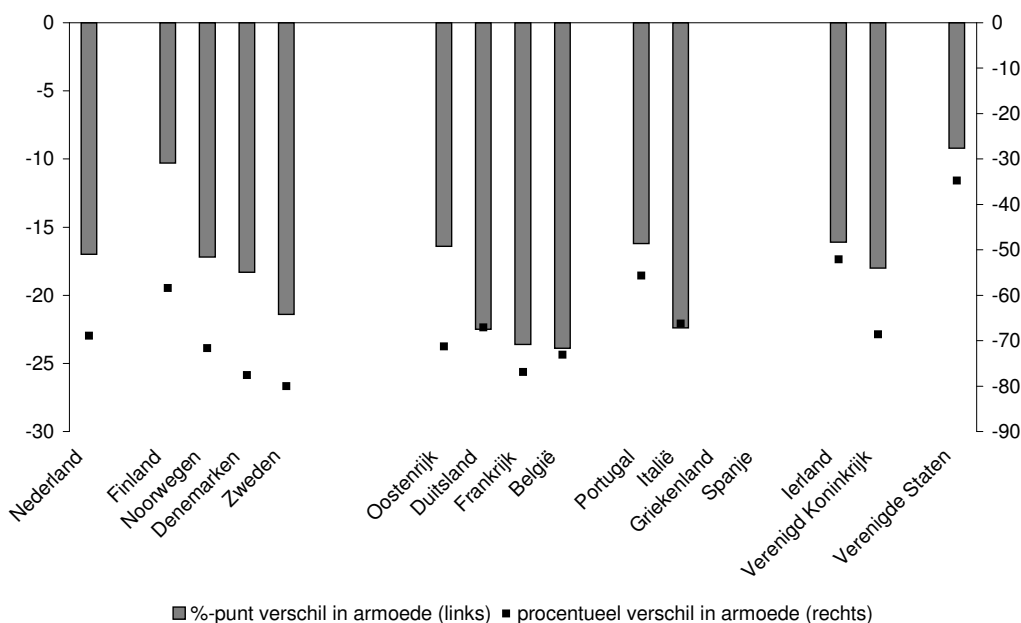
Ten slotte zijn er nog andere groepen, zoals invaliden, die op een uitkering zijn aangewezen. Het niveau van die uitkering kan ook weer worden gerelateerd aan (de helft van) het mediaan inkomen. In Nederland ligt dit niveau op 63%, te vergelijken met het niveau in Scandinavische landen, maar aanzienlijk hoger dan in continentale en mediterrane landen. Dit soort sociale uitkeringen wordt in alle landen uit belastinggeld betaald. Ook hier zien we derhalve een verband tussen de hoogte van de belastingdruk en de hoogte van de sociale uitkering.

Tabel 3.3	Effect van belastingen en inkomensoverdrachten op vermindering armoede				
	SCAN	CON	MED	AS	NED
Puntverschil (25)	- 16,8	- 21,6	- 19,3	- 17,1	- 17,0
Procentueel verschil (26)	- 71,9	- 72,1	- 61,0	- 60,4	- 68,9
Vermindering armoede; %					
- 0-17 jaar (27)	0,73	0,54	0,21	0,49	0,42
- 18-65 jaar (28)	0,62	0,55	0,48	0,48	0,59
- 65-plus (29)	0,80	0,76	0,72	0,67	0,97

²⁷ In de OESO-terminologie is de Average Production Worker iemand die het gemiddelde loon verdient van een fulltime werknemer in de industriële sector.

Sociale uitkeringen en belastingen kunnen de armoede aanzienlijk verlichten (tabel 3.3). Wordt de helft van het mediaan inkomen, gecorrigeerd voor de grootte van het huishouden, als maatstaf genomen, dan verminderen sociale uitkeringen en belastingen het aantal armen in Finland met 10 procentpunten en meer dan 23 punten in Frankrijk en België (tabel B3.3). Figuur 3.2 brengt het effect in beeld. Met een armoedeverlichting van 17 procentpunten (linkerschaal van de figuur) doet Nederland het redelijk goed. De armoedeverlichting kan ook worden gemeten als percentage van de armoedegraad (rechtterschaal). De bandbreedte voor dat percentage loopt van 58% in Finland tot 80% in Zweden. In Nederland is de armoede ongeveer 70% minder dan het zonder uitkeringen en herverdelende belastingen zou zijn geweest. Vergeleken met het midden van de jaren 1990, is er geen verandering opgetreden in de verlichting van de armoede voor ouderen, maar zijn kinderen (0-17 jaar) en de beroepsbevolking (18-65 jaar) er op achteruit gegaan.²⁸

Figuur 3.2 Effect van belastingen en inkomensoverdrachten op vermindering armoede, midden jaren 2000

De cijfers laten duidelijk zien dat de inkomensongelijkheid en de armoede minder groot zijn in landen met een hoog percentage publieke sociale uitgaven. Dit is niet alleen een kwestie van sociale uitkeringen, maar ook van onderwijs, gezondheidszorg en huisvesting. Gecombineerd verminderen maatregelen op al deze terreinen de inkomensongelijkheid met ongeveer een kwart.

²⁸ Zie *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, tabel EQ1.1, blz. 89.

3.3 Ontwikkelingssamenwerking

Het lenigen van armoede door middel van inkomensoverdrachten is niet alleen een nationale zaak maar ook een internationale aangelegenheid. Het nut van rijkdom vermeerderd als hij wordt gedeeld. Zoals uit tabel 3.4 blijkt, besteden landen met een hoge belastingdruk verhoudingsgewijs het meeste aan ontwikkelingssamenwerking.

	SCAN	CON	MED	AS	NED
Financiële hulp (30)	0,77	0,42	0,24	0,46	0,81
Commitment to Development (31)	6,3	5,1	4,6	5,8	6,7

Samen met Denemarken staat Nederland met 0,81% van het nationale inkomen bovenaan de lijst van financiële hulpverlening, hoewel Noorwegen en Zweden het nog beter doen (tabel B3.4). De mediterrane landen en het Verenigd Koninkrijk verlenen aanzienlijk minder financiële steun aan ontwikkelingslanden. De hulpverlening van de Verenigde Staten staat op hetzelfde peil als die van Griekenland, namelijk 0,16% van het nationale inkomen.

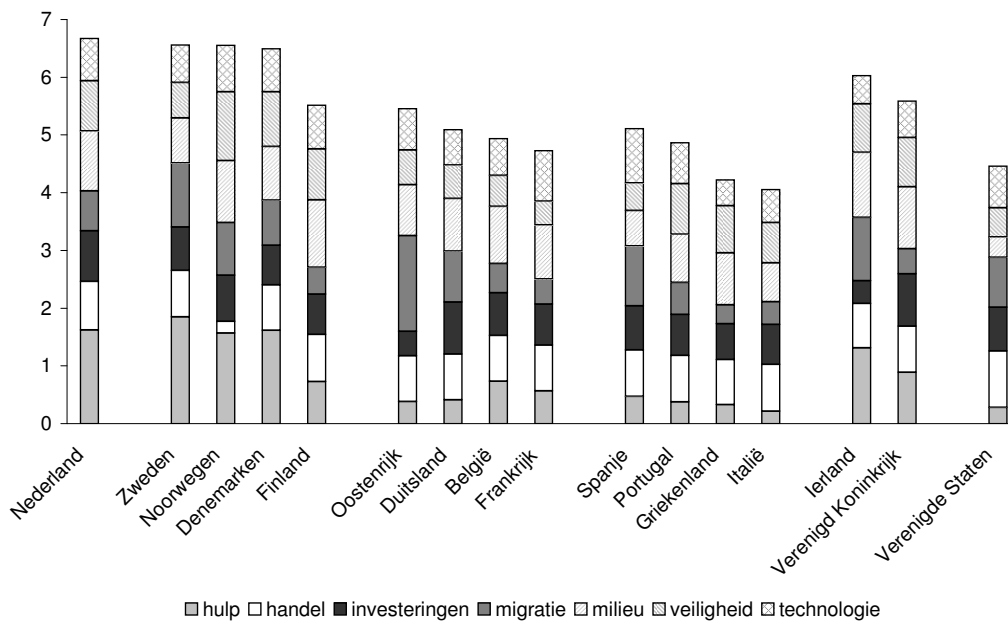
Ontwikkelingssamenwerking is niet alleen een kwestie van geld (in kwantitatieve en kwalitatieve zin), maar ook, en misschien wel meer, van het opheffen van handelsbelemmeringen, het entameren van investeringen, het opnemen van migranten, het verbeteren van milieu en veiligheid, en het overdragen van technologie. De inspanning die verschillende landen leveren op deze zeven beleidsterreinen worden gemeten door het Center for Global Development dat jaarlijks een Commitment to Development Index (CDI) publiceert. Tweeëntwintig van de rijkste landen krijgen punten voor beleid en activiteiten die arme landen helpen in hun pogingen de welvaart te vergroten en het bestuur en de rechtsorde te verbeteren. De eindscore is het gemiddelde van de punten die aan de zeven beleidsterreinen worden toegekend. Figuur 3.3 toont de totaalscore – van 1 (geen commitment) tot 10 (volledig commitment) en het belang van elk van de zeven beleidsterreinen in de totaalscore.²⁹

Nederland neemt de eerste plaats in op de CDI-index en komt voor alle Scandinavische landen. Nederland wordt geprezen voor de omvang en de kwaliteit van de hulp en het lage percentage ‘gekoppelde’ hulp waarbij de ontvanger het geld uitsluitend aan goederen en diensten van het donorland mag besteden. De score voor handel is relatief laag omdat Nederland, in Europees verband, hoge invoerrechten op landbouwproducten heft (38,7% van de waarde) en subsidies verstrekt op producten van eigen bodem (gelijk aan 8% van de invoerrechten). Op migratiegebied neemt Nederland een tussenpositie in. Het heeft weinig studenten uit ontwikkelingslanden en het collegegeld voor buitenlandse studenten is hoger dan voor

²⁹ Het opnemen van niet-financiële factoren in de index verbetert de relatieve positie van Angelsaksische landen, zoals blijkt uit een vergelijking van figuur 3.3 en tabel B3.4.

studenten uit eigen land. Op milieugebied kan ons land het ook beter doen; de uitstoot van broeikasgassen per hoofd van de bevolking is gelijk aan 12,8 ton kooldioxide.

Figuur 3.3 Commitment to Development Index, 2008

Het nut van financiële hulpverlening is onlangs in het nieuws geweest met de publicatie van een opzienbarende studie van de Zambiaanse econome Dambisa Moyo.³⁰ Volgens Moyo is hulpverlening – meer dan een biljoen dollar sinds de onafhankelijkheid van de Afrikaanse koloniën (10% van het bruto nationaal inkomen van de meeste Afrikaanse landen), een mythe waardoor inheems financieel en sociaal kapitaal is verdrongen en de corruptie is toegenomen. Een land als Tanzania financiert de helft van zijn begroting uit buitenlandse hulp; voor dit deel hoeft het dus geen verantwoording af te leggen aan het eigen publiek. Hulpverlening, zo wordt betoogd, is een vorm van ‘Dutch disease’: het drijft de wisselkoers kunstmatig op en ondermijnt de lokale economie.³¹

3.4 Discriminatie naar kunne

Op 30 september 2009 hebben tweehonderd vrouwen in Quota-Manifest gepleit voor wettelijke maatregelen om te bewerkstelligen dat meer vrouwen in toezichtfuncties bij bedrijven en overheidsinstellingen worden geplaatst. In 2014 zou hun aantal 40% van het totaal aantal van

³⁰ Zie Dambisa Moyo, *Dead Aid: Why aid is not working and how there is another way for Africa* (Penguin Books, London, 2009). Het boek heeft tot verhitte discussies tussen voor- en tegenstanders van hulpverlening geleid. Michael Gerson (*The Washington Post*, 3 april 2009) heeft *Dead Aid* ‘Dead Wrong’ genoemd; anderen, zoals Paul Collier (*The Independent*, 30 januari 2009), hebben Moyo de Hirsi Ali van de hulpverlening genoemd.

³¹ Moyo’s bevindingen vinden weerklank in de dissertatie van Wiet Jansen (Universiteit van Twente) die stelt dat de Nederlandse financiële hulpverlening voor Afrika contraproductief werkt (zie *het Financieele Dagblad* van 26 oktober 2009). De hulp zou drastisch moeten worden beperkt en verschoven naar kennisoverdracht en liberalisering van handelsbetrekkingen.

dergelijke functies moeten bedragen. Dat zijn er nu slechts 27% (zie tabel 3.5). In vijf jaar tijd moet hun aantal dus met de helft toenemen.

Wordt niet alleen naar toezichtfuncties gekeken, maar ook naar andere factoren, zoals economische kansen en deelname aan het arbeidsproces, genoten onderwijs ten opzichte van de mannelijke kunne, politieke representatie en gezondheid (levensverwachting), dan blijkt dat Nederland op de elfde plaats staat van de World Gender Index.³² De Index is een in 2006 onder auspiciën van het World Economic Forum geïntroduceerde rangorde die de (vermindering van de) discriminatoire behandeling van vrouwen in honderddertig landen meet. De discriminatie is het geringst in Noorwegen, maar bijzonder groot in Jemen. Nederland staat lager op de Index dan de Scandinavische landen (en Ierland), maar ver boven de meeste continentale en mediterrane landen. De Verenigde Staten komen op de 31ste plaats (tabel B3.5).

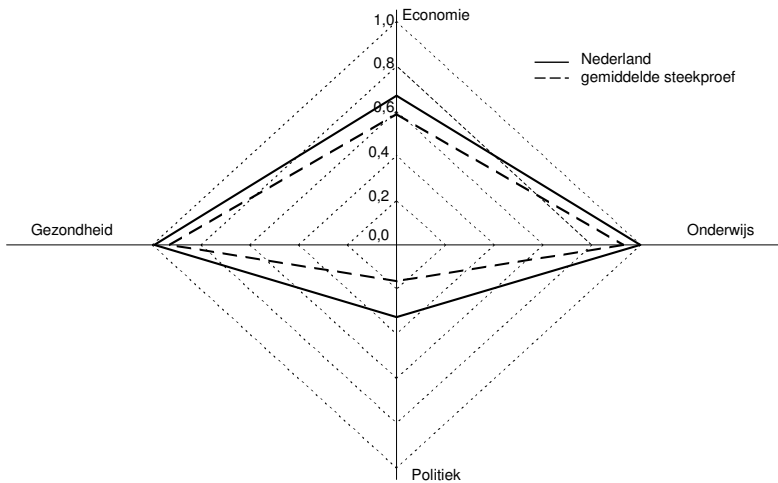
Tabel 3.5 Emancipatie	SCAN	CON	MED	AS	NED
Global Gender Gap Index					
- score (32)	0,806	0,725	0,696	0,740	0,749
- rangorde (33)	4	26	54	12	11
Arbeidsparticipatie; % (34)	72,4	60,5	53,0	63,3	68,1
Vrouwen in leidinggevende posities; % (35)	30	34	31	33	27
Verhouding beloning ♀/♂ (36)	0,77	0,52	0,60	0,64	0,66
Mannen voorkeur bij sollicitaties (37)	6,1	18,0	19,7	16,2	12,5

De Nederlandse situatie is samengevat in figuur 3.4. Hoewel vrouwen in Nederland wat betreft gezondheid (een score van 0,974 op een schaal van 0-1,000) en opleiding (0,995) volgens het World Economic Forum praktisch volledig geëmancipeerd zijn, laat hun politieke representatie (een lage score van 0,342) en economische participatie (een score van 0,685)³³ nog te wensen over, hoewel bijna drie van de vier Nederlandse vrouwen in het arbeidsproces zijn ingeschakeld, een percentage dat alleen hoger is in de Scandinavische landen. Echter vrouwen verdienen slechts tweederde van wat mannen verdienen voor hetzelfde werk, een verhoudingsgetal dat ook beneden het Scandinavische niveau ligt. Ten slotte zijn er cijfers over de mening van mannen en vrouwen over welke kunne voorrang dient te krijgen bij sollicitaties. We kunnen dit cijfer zien als een maatstaf van de mate waarin emancipatoire beginselen ingang hebben gevonden. Ook in dit opzicht loopt Nederland achter bij de Scandinavische landen.

³² Zie World Economic Forum, *The Global Gender Gap Report* (Genève, 2009). Het rapport laat zien (blz. 23 van de 2008 editie) dat er een sterk positief verband bestaat tussen de Global Competitiveness Index en de Global Gender Gap Index en tussen deze index en het inkomen per hoofd van de bevolking.

³³ Zie ook M. Wolzak, Doorstroom vrouwen naar de top gaat met slakkengang, *Het Financieele Dagblad*, 22 oktober 2009.

Figuur 3.4 Emancipatie in Nederland, 2009

Uit het vergelijkende onderzoek blijkt dat landen met een hoog belastingpeil aanzienlijk beter scoren op de emancipatie-index. Een verklaring hiervoor – ook op Nederland van toepassing – zou kunnen zijn dat deze landen meer belastinggeld besteden aan kinderopvang en voorschoolse opvang, een onderwerp dat in het volgende hoofdstuk wordt besproken. Daardoor worden de kosten van de kinderopvang niet alleen breder gedragen, maar hebben vrouwen met kinderen ook meer tijd voor hun baan en andere sociale en politieke activiteiten. Een verhoging van de uitgaven voor kinderopvang en voorschoolse opvang zou kunnen bijdragen aan de bevordering van de emancipatie in ons land – meer dan alternatieven, zoals verplichte quotering.

4 Gezondheidszorg en onderwijs

Een goede gezondheid en adequaat onderwijs zijn essentiële voorwaarden om economisch mee te kunnen doen en van het leven te genieten. Op beide voorwaarden kunnen mensen maar beperkt invloed uitoefenen. In een beschaafd land moeten mensen op deze basisvoorzieningen aanspraak kunnen maken. Met andere woorden, in de voorziening en regulering daarvan is een belangrijke taak weggelegd voor de overheid.

4.1 Gezondheid

In alle EU-landen vormen de uitgaven voor gezondheid – publiek en privaat – een hoog percentage van het nationale inkomen. De totale uitgaven variëren van 7,6% in Ierland tot 11,0% in Frankrijk. De continentale landen geven allemaal meer dan 10% van het nationale inkomen uit aan gezondheidszorg (zie tabel 4.1), ongeveer anderhalve procentpunt meer dan de Scandinavische groep, maar de Verenigde Staten spannen de kroon met 16% van het nationale inkomen (tabel B4.1), hoewel meer dan 40% van de Amerikanen (nog) geen ziektekostenverzekering heeft. In alle onderzochte landen blijkt dat de uitgaven aan gezondheidszorg sneller stijgen dan het inkomen. Nederland gaf in 2007 9,8% van zijn inkomen uit aan gezondheidszorg, een derde meer dan in 1990.

Tabel 4.1	Gezondheidszorg				
	SCAN	CON	MED	AS	NED
Totale uitgaven; % bbp (38)	9,0	10,4	9,2	8,0	9,8
Publieke uitgaven; % totaal (39)	81,2	77,4	70,0	81,2	62,5
Levensverwachting bij geboorte (40)					
- vrouwen	82,4	82,9	83,2	81,6	81,9
- mannen	77,2	77,0	77,2	77,2	77,6
Kindersterfte per 1000 (41)	3,2	3,7	3,6	4,4	4,4
Levensverwachting 65+ (42)					
- vrouwen	20,5	21,0	20,9	19,9	20,1
- mannen	17,1	17,4	17,4	16,9	16,7
Verloren levensjaren per 100.000 (43)					
- vrouwen	2204	2360	2176	2461	2377
- mannen	4062	4600	4590	4071	3402

Als het recht op gezondheidszorg universeel is, dan dient de overheid ervoor te zorgen dat medische hulpverlening voor iedereen betaalbaar is. Dit impliceert dat de premie voor de verplichte zorgverzekering van lagere inkomensgroepen tendele door de overheid uit de algemene middelen dient te worden betaald of – wat op hetzelfde neerkomt – via een vereveningsheffing op hogere inkomensgroepen wordt verhaald. Uit tabel 4.1 blijkt dat de

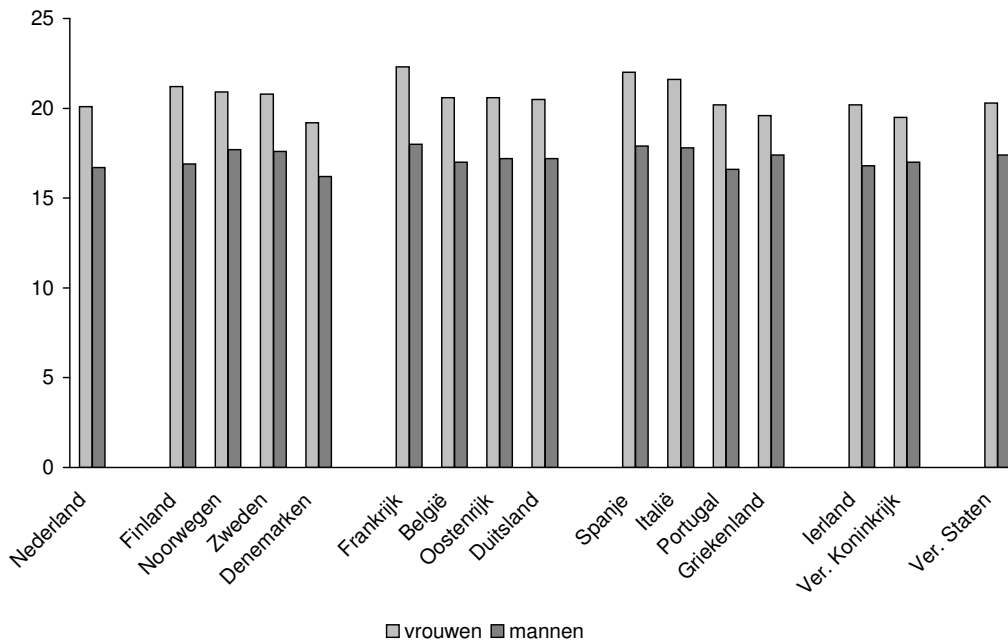
meeste EU-landen 70-80% van de gezondheidsuitgaven via de publieke sector financieren; in Nederland is dat bijna tweederde en in de Verenigde Staten nog niet de helft.

In tegenstelling tot hetgeen verwacht zou mogen worden, beïnvloedt het niveau of de samenstelling van de uitgaven aan gezondheidszorg niet of nauwelijks de gemiddelde levensverwachting bij geboorte. De levensverwachting is gemiddeld zelfs hoger in mediterrane landen waar verhoudingsgewijs minder aan gezondheidszorg wordt uitgeven. Wel is de levensverwachting in de Verenigde Staten lager dan in de EU, hoewel de uitgaven voor gezondheidszorg er gemiddeld 70% hoger liggen. In het algemeen leven vrouwen ongeveer vijf jaar langer dan mannen, een verschil dat langzaam kleiner wordt.

Een andere maatstaf voor de kwaliteit van de gezondheidszorg is de kindersterfte bij geboorte, dat wil zeggen, het aantal kinderen dat binnen een jaar na de geboorte overlijdt. Met 4,4 per duizend levende geboorten ligt de kindersterfte in Nederland gemiddeld een derde hoger dan in andere EU-landen met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk. Dit zou te maken kunnen hebben met de hogere leeftijd waarop vrouwen voor het eerst een kind krijgen. Ook het aantal kinderen, i.c. 5,4%, dat bij geboorte minder dan 2500 gram weegt, ligt bij ons aanzienlijk hoger dan de 4,7% in de Scandinavische groep.³⁴ Een derde indicator, de levensverwachting op 65-jarige leeftijd, verschilt weinig tussen de onderzochte landen. Zoals figuur 4.1 laat zien mogen vrouwen in ons land op die leeftijd op nog twintig jaar rekenen en mannen op bijna zeventien jaar. Ten opzichte van de levensverwachting in 1960 is dit een winst van bijna vijf jaar. Een laatste indicator is het aantal potentieel verloren levensjaren door alle oorzaken – ongelukken, te laat naar de dokter of het ziekenhuis, verkeerde behandeling, etc. Het aantal verloren jaren voor mannen ligt in Nederland beduidend lager dan in de meeste andere landen. De levensverwachting bij geboorte neemt nog steeds toe. De inkomens- en zorgvoorziening voor ouderen is een groeiend financieel probleem dat tijdig onder ogen dient te worden gezien.

³⁴ Zie *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, blz. 106-107.

Figuur 4.1 Levensverwachting bij 65 jaar, 2006

4.2 Risicogedrag

Het gebruik van verslavingsmiddelen, zoals tabak, alcohol en cannabis kunnen de gezondheid nadelig beïnvloeden. Roken kan op termijn longkanker, hartfalen en emfyseem tot gevolg hebben. Indien de kosten van de medische behandeling en geringere arbeidsparticipatie bij de roker zelf liggen, bijvoorbeeld in de vorm van een hogere zorgverzekeringspremie of lagere beloning, is er nauwelijks reden voor de overheid om via de tabaksaccijns of regulering in te grijpen. En ook al worden deze kosten niet door de roker zelf gedragen, dan nog is het mogelijk dat roken kostenbesparend voor de maatschappij is, omdat rokers eerder overlijden en zodoende minder te maken krijgen met voor de maatschappij kostbare ouderdomskwalen.³⁵ Wel is overheidsinterventie gewenst indien mensen (vooral jongeren) de nadelige effecten van hun rookgedrag op hun gezondheid onderschatten of anderen laten meeroken.

Aanzienlijk meer 15-jarigen roken in continentale landen, en ook in Nederland, dan in Noorwegen en Zweden (tabel 4.2). Accijnsverhoging is een middel om nicotineverslaving van jongeren te voorkomen, omdat de elasticiteit van de vraag naar sigaretten bij hen het dubbele bedraagt van de elasticiteit bij ouderen (-0.8 vs. -0.4). Voor elke verhoging van de sigarettenprijs met 10%, zal het roken onder jongeren met 8% afnemen. Tegen een verdere

³⁵ Voor een recente analyse van het tabaksbeleid in de EU, zie S. Smith, 'Restraining the Golden Weed: Taxation and Regulation of Tobacco', *FinanzArchiv*, 64 (december 2008).

verhoging van de belastingen op tabak (accijns en BTW), die nu meer dan 300% van de prijs van sigaretten voor belasting bedragen, pleit dat de illegale invoer (waarop geen productcontrole plaatsvindt of belasting wordt geheven) zou kunnen toenemen met nadelige gevolgen voor de gezondheid en de schatkist. Meeroken wordt effectief bestreden door een rookverbod in openbare ruimtes. Helaas kan een dergelijk verbod niet op gezinsniveau worden ingesteld, maar moet worden teruggevallen op voorlichting (en emancipatie).

Tabel 4.2	Risicogedrag	SCAN	CON	MED	AS	NED
Roken 15-jarigen (44)						
	- meisjes	14	19	15	16	16
	- jongens	14	23	17	19	21
Cannabisgebruik, 15-64 jarigen (45)						
		4	6	8	7	5
Dronkenschap, 13-15 jarigen (46)						
	- meisjes	23	20	16	27	17
	- jongens	22	16	14	26	13
Obesitas > 18 jaar (47)						
		11,4	12,3	15,0	18,5	11,3

Het gebruik van cannabis is verwant aan de consumptie van tabak. Het Nederlandse gedoogbeleid heeft er niet toe geleid dat meer 15-64 jarigen in ons land cannabis gebruiken dan in de meeste andere EU landen. Restricties op de verkoop en het gebruik verhogen de marges die door drugsbendes worden getoucheerd. Dit zijn kosten die van de gebruikers naar de overheid zouden kunnen worden overgeheveld door het gebruik van cannabis volledig te legaliseren en te belasten. In geval van legalisatie zouden ook strenge kwaliteitscontroles kunnen worden ingesteld en zou een campagne tegen het gebruik kunnen worden geïnitieerd. De kosten van het cannabisgedoogbeleid voor de gemeenschap (politie, justitie, overlast, onderwereld) zijn waarschijnlijk groter dan de baten verbonden aan een continuering van het huidige beleid.

De helft van alle 13-15 jarigen in Nederland drinkt wekelijks en ruwweg een op de zeven is herhaaldelijk dronken.³⁶ Alcoholgebruik onder jongeren is vooral een Deens, Fins en Angelsaksisch probleem (tabel B4.2), maar Nederlandse jongeren doen dapper mee. Vooral binge drinking³⁷ komt veel onder jongeren voor; het leidt vaak tot gewelddadig gedrag en veroorzaakt veel (dodelijke) auto-ongelukken. Tevens kan alcohol nadelige gevolgen hebben voor de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van jongeren. Verhoging van de alcoholaccijns zou het gebruik onder jongeren beperken; ook voor alcohol is de vraagelasticiteit onder jongeren het dubbele van de elasticiteit onder ouderen. Een accijnsverhoging zou echter tevens

³⁶ Voor een analyse van het alcoholbeleid in de EU, zie S. Cnossen, 'Do Drinkers Pay Their Way in the European Union?', *FinanzArchiv*, 64 (december 2008).

³⁷ *Binge drinking* wordt gedefinieerd als stomdronken worden door in een keer 2,8 liter bier, een fles wijn of vijf glaasjes gedestilleerd achterover te slaan.

een welvaartsverlies voor matige gebruikers impliceren. Daarom dient een accijnsverhoging gepaard te gaan met betere regulering en beter toezicht op de naleving van het verbod van alcoholverkoop aan minderjarigen.

Obesitas verhoogt de bloeddruk en het cholesterol, de kans op diabetes, hart- en vaatziekten, astma en reumatiek. Obesitas is vooral een Angelsaksisch probleem, maar in Nederland heeft een op de tien mensen van achttien jaar of ouder ook een BMI (de gekwadrateerde uitkomst van het gewicht in kg gedeeld door de lengte in meters) die hoger is dan dertig. Het aantal zwaarlijvige mensen in ons land is de laatste vijftien jaar verdubbeld³⁸ en de roep om accijnzen op vet en suiker neemt toe. Accijnzen moeten zeker aangewend worden om de externe kosten van de consumptie van tabak, alcohol en fossiele brandstoffen te internaliseren, maar niet om de maatschappij sociaal te verbouwen door soortgelijke heffingen in te zetten om de consumptie van vet en suiker aan banden te leggen. Voorlichting en regulering zijn meer geëigende instrumenten om dat te bereiken. En ook zou kunnen worden begonnen met de uitfasering van de landbouwsubsidies op suiker in de EU.

4.3 Onderwijs

Onderwijs is de belangrijkste bron van welzijn en welvaart, de grote gelijkmaker van de inkomensverdeling en de beste verzekering tegen werkloosheid. Dat blijkt uit landenvergelijkingen die door de OESO zijn gemaakt. Hoe hoger de opleiding die mensen hebben genoten hoe gezonder zij zich voelen en hoe groter hun maatschappelijke belangstelling is.³⁹ Onderzoek laat ook zien dat het percentage werklozen onder hoogopgeleiden lager is dan onder mensen met een lagere opleiding. In alle landen proberen overheden het onderwijs effectiever te maken en additionele middelen te vinden om tegemoet te komen aan de grotere vraag naar onderwijs. Evenals bij gezondheidszorg is hier een belangrijke financierende en stimulerende rol weggelegd voor de overheid.

³⁸ Dat obesitas aanstekelijk is, wordt betoogd door N.A. Christakis en J.H. Fowler, *The Surprising Power of Our Social Networks and How They Shape Our Lives* (New York, Little, Brown & Company, 2009).

³⁹ Tinbergen toonde al aan dat onderwijs en economische groei nauw met elkaar gecorreleerd zijn. Weliswaar zou onderwijs aanvankelijk de inkomensverschillen doen toenemen (door de grotere vraag naar hogeropgeleiden), maar vervolgens zou de stijging van het aanbod van afgestudeerden de verschillen weer verkleinen.

Tabel 4.3	Onderwijs					
		SCAN	CON	MED	AS	NED
Totale uitgaven; %bbp (48)		6,2	5,6	4,8	5,3	5,6
Publieke uitgaven; %bbp						
- totaal (49)		6,0	5,1	4,5	4,8	4,8
- LO, MO, MBO (50)		4,0	3,5	3,1	3,7	3,3
Hoogste opleiding HBO/WO, 25-64 jaar; % (51)		33,3	24,9	19,3	30,7	30,2
PISA-score 15-jarigen (52)						
- onderzoek		512	508	478	512	525
- lezen		508	493	465	506	507
- wiskunde		513	506	467	498	531

Tabel 4.3 laat zien dat Scandinavische landen als percentage van het bbp meer aan onderwijs besteden dan de landen die onder een van de andere modellen vallen en 10% meer dan Nederland. Denemarken is koploper, zij het dat de Verenigde Staten net iets meer aan, vooral universitair, onderwijs besteden (tabel B4.3). Wat verder opvalt, is dat meer dan 95% van de totale middelen die in Scandinavische landen aan onderwijs worden besteed door belastingen worden gefinancierd tegen 90% in Angelsaksische landen. Met 85% is Nederland in dit opzicht een van de laagst scorende landen. De verdeling van middelen tussen lager en middelbaar onderwijs, aan de ene kant, en hoger onderwijs aan de andere kant verschilt niet veel tussen landen. Scandinavische landen scoren het hoogst, met een ruime marge, wat betreft het aantal 25-64 jarigen dat hoger beroeps- of universitair onderwijs heeft genoten. Maar in dit opzicht worden zij overtroefd door de Verenigde Staten dat het beste universitaire onderwijsstelsel in de wereld heeft. Daar staat tegenover dat het op de dertiende plaats staat wat betreft betaalbaarheid en op de elfde plaats wat betreft het aantal 25-34 jarigen met een MO of MBO diploma.⁴⁰

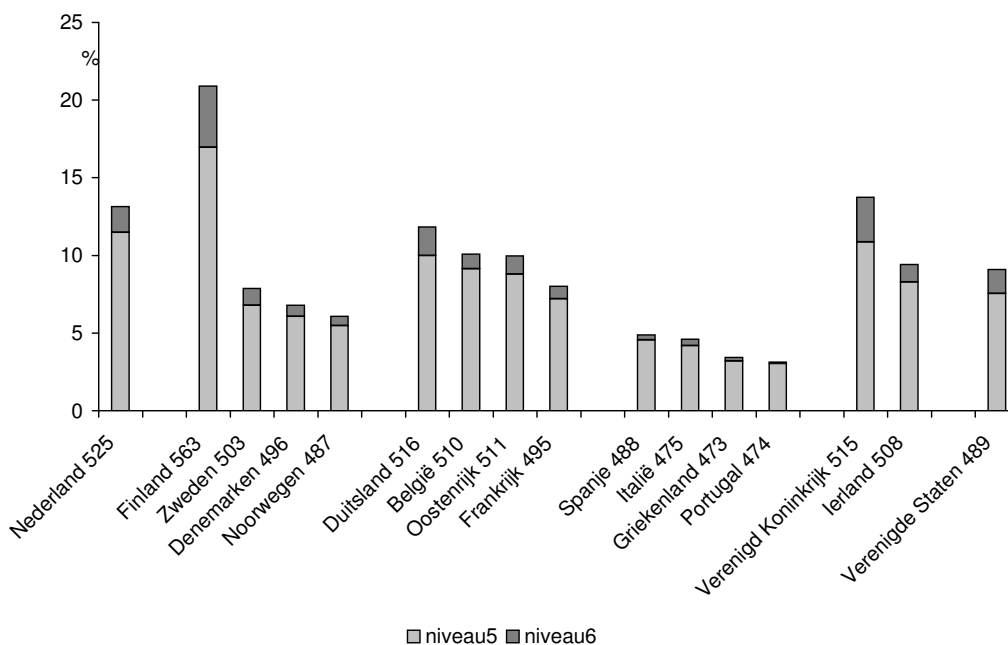
Een belangrijke graadmeter voor succes in het onderwijs is de PISA (Programme for International Student Assessment)-score van 15-jarigen. PISA evalueert niet alleen leerlingen, maar verricht ook onderzoek naar verklarende factoren. Veel aandacht wordt besteed aan culturele en taalkundige breedte en balans in de evaluatie van het onderzoek, met als doel informatie te bieden ten behoeve van onderwijsbeleid en -praktijk. Inzicht en belangstelling voor levenslang leren spelen een belangrijke rol. De PISA-score die in 2000 is gestart, wordt elke drie jaar herhaald. Meer dan 400.000 studenten in 57 landen, waaronder alle OESO-landen, hebben aan PISA 2006 meegedaan.

PISA produceert een score voor drie onderdelen, te weten onderzoek ('science' genoemd; 3½ uur toets), lezen (1 uur) en wiskunde (2 uur). Onderzoek spitst zich toe op de vraag in hoeverre

⁴⁰ Educational Policy Institute, 'The attractiveness of the Australian academic profession: A comparative analysis', *Research Briefing* (oktober 2009).

studenten wetenschappelijke vragen kunnen identificeren, verschijnselen kunnen verklaren, en bewijzen kunnen toepassen. Onder lezen wordt begrijpend lezen verstaan, dat wil zeggen het opnemen van informatie en het interpreteren van de tekst. Wiskunde behelst het oplossen en interpreteren van cijfermatige problemen. Uit de PISA-score voor onderzoek (zie figuur 4.2) blijkt dat de Angelsaksische landen gemiddeld het beste uit de bus komen, maar ook dat Finland excelleert. Nederlandse 15-jarigen, die het internationaal niet slecht doen, behalen 93-96% van het resultaat van hun Finse leeftijdsgenoten. Jongens doen het gemiddeld beter dan meisjes (behalve in lezen) en migranten scoren lager dan autochtone jongeren. De hoogte van de PISA-score is sterk gecorreleerd met het aandeel van de publieke uitgaven in de totale uitgaven aan onderwijs in de onderzochte landen en in het verlengde daarvan de hoogte van de belastingdruk.

Figuur 4.2 Percentage topscorers op de onderzoeksschaal in PISA 2006

4.4 Ongelijke startkansen⁴¹

Goed onderwijs begint in kinderdagverblijven. Daar worden de cognitieve eigenschappen die van huis uit zijn meegenomen verder ontwikkeld. In kinderdagverblijven kunnen elementaire taal- en rekenvaardigheden spelenderwijs worden onderwezen. De overheid speelt een voorname rol in het toegankelijk maken en het op peil houden van de kwaliteit van kinderdagverblijven en voorschoolse opvang.

⁴¹ Voor publicaties over het belang van ongelijkheid en menselijke ontwikkeling, zie de vele publicaties van Nobelprijswinner, J.J. Heckman, zoals recentelijk 'The Economics and Psychology of Inequality and Human Development', *NBER Working Paper* No. 14695 (met F. Cunha) (januari, 2009).

Tabel 4.4 Kinderzorg en -opvang		SCAN	CON	MED	AS	NED
Publieke uitgaven; % nni						
- kindzorg (53)		0,72	0,25	0,22	0,41	0,13
- voorschoolse opvang (54)		0,41	0,58	0,51	0,23	0,42
Kinderopvang; % totaal						
- 0-2 jarigen (55)		41,8	19,3	14,4	20,4	29,5
- 3-5 jarigen (56)		75,8	87,0	81,0	65,8	56,9

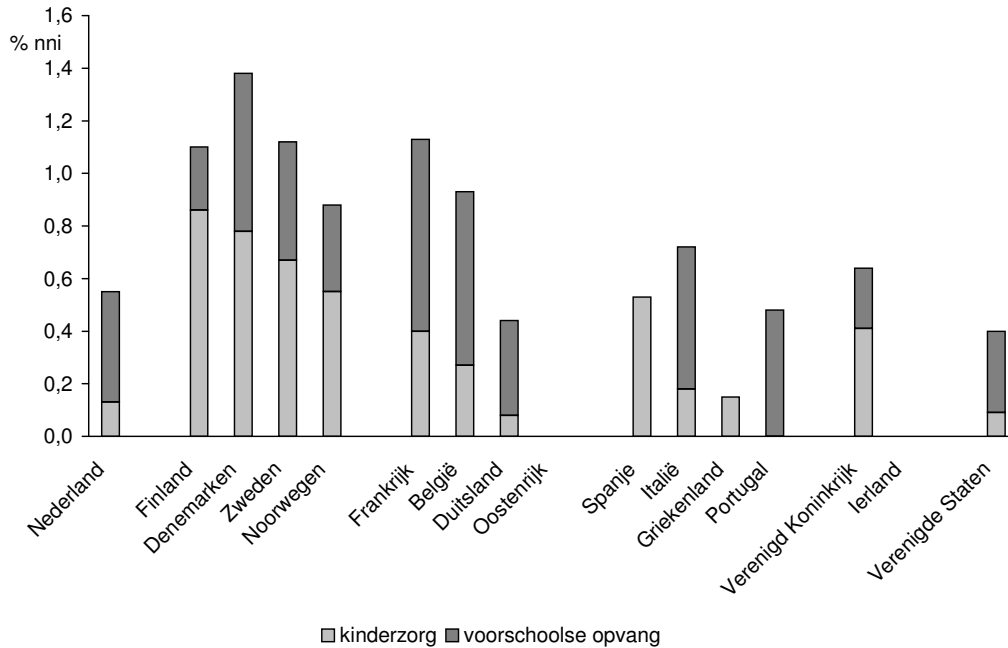
Zoals tabel 4.4 laat zien, besteden de Scandinavische landen een relatief hoog percentage van hun inkomen aan zowel kindzorg als voorschoolse opvang. Verhoudingsgewijs bedraagt de kindzorg aldaar het drievoudige van de bestedingen in continentale landen. In Nederland is het vooral de kindzorg die tot voor kort weinig publieke aandacht en middelen kreeg, maar ook de voorschoolse opvang genoot geen hoge prioriteit. Slechts 30% van de 0-2 jarigen ging in 2006 naar een kinderdagverblijf (vergeleken met 42% in Scandinavische landen) en slechts 57% naar de voorschoolse opvang. De relatief geringe omvang van de publieke middelen die voor kindzorg beschikbaar zijn, blijkt nog eens duidelijk uit figuur 4.3.⁴²

Het is dan ook in dit gedeelte van het onderwijstraject, dat begint als een kind 6-12 maanden oud is, dat de aandacht verdient, vooral om de gunstige langetermijneffecten.⁴³ Zonder twijfel zullen meer aandacht en middelen voor kindzorg en -onderwijs een hoog rendement opleveren, wat betreft het wegwerken van taalachterstanden en de inburgering van ouders. Om dat te bereiken en ouders tevens een prikkel te geven hun kinderen naar dagverblijven te brengen, verdient het aanbeveling de kinderbijslag voor kleine kinderen ouder dan een jaar geheel of grotendeels af te schaffen en de middelen over te hevelen naar gereguleerde kindzorg en voorschoolse opvang, waar Nederlands wordt gesproken, onder verlaging van de eigen bijdragen.

⁴² Opgemerkt zij dat de figuur de publieke uitgaven weergeeft. In Nederland betalen ouders en werkgevers ieder ook een deel van de opvang en dus de staat niet alles. De totale uitgaven kunnen dus hoger uitvallen.

⁴³ Jongen stelt dat de formele kinderopvang in Nederland de afgelopen jaren stormachtig is gegroeid en dat kinderopvangsubsidies als participatie-instrument inmiddels grotendeels lijken te zijn uitgewerkt. Dit laat onverlet dat kinderopvang ook een van de beste integratie-instrumenten is waardoor latere jeugdzorg- en arbeidsparticipatieproblemen kunnen worden voorkomen. Zie E. Jongen, 'Kinderopvang: waarheen, waarvoor?', *TPE digitaal*, 2/4 (2008).

Figuur 4.3 Publieke uitgaven kinderopvang, 2006

In dit verband doen we er goed aan de woorden van de Secretaris-generaal van de OESO, Angel Gurría, ter harte te nemen. “The crisis is putting pressure on public budgets across the world. But any short-term savings on spending on children’s education and health would have major long-term costs for society,” zei hij bij de presentatie van het rapport *Doing Better for Children*.⁴⁴ En vervolgde hij: “Governments should instead seize this opportunity to get better value from their investment in children. *Any spending early, when the foundations for a child’s future are laid, is key especially for disadvantaged children and can help them break out of a family cycle of poverty and social exclusion*” (cursivering, SC).

⁴⁴ Zie *Doing Better for Children* (Parijs, OECD (2009), vooral de aanbevelingen in hoofdstuk 7.

5 Welvaart

Een hoog welzijnsniveau is niet mogelijk zonder een hoog welvaartsniveau. Welvaart moet worden verdiend door de efficiënte inzet van arbeid en kapitaal – door slimmer te zijn en harder te werken dan anderen op de wereldmarkt.

5.1 Welvaart en economische groei

De levensstandaard van een land wordt gewoonlijk weergegeven door het bbp of netto nationaal inkomen (nni) per hoofd van de bevolking.⁴⁵ Om een deugdelijke vergelijking te kunnen maken worden de nominale bbp's per hoofd gecorrigeerd voor koopkrachtverschillen, te vergelijken met de Hamburger Index van *The Economist*. Tabel 5.1 presenteert de bbp's per hoofd in euro PPP van de in deze studie vergeleken groepen landen.

Tabel 5.1	Welvaart en economische groei				
	SCAN	CON	MED	AS	NED
BBP per hoofd in euro PPP (57)	29379	25507	20688	29495	28673
Jaarlijkse groei bbp/hoofd; % (58)					
- 1970-2007	2,3	2,1	2,4	3,2	2,0
- 2001-2007	2,2	1,1	2,0	2,8	1,6

Uit de tabel blijkt dat de Angelsaksische landen het meest verdienen, maar dat komt door het uitzonderlijke hoge hoofdelijk inkomen in Ierland (zie tabel B5.1; de Britse prestatie blijft achter bij Noorwegen, Nederland, Oostenrijk, Zweden en Denemarken). Noorwegen, een rijke oliestaat, heeft het hoogste inkomen (bijna een vijfde hoger dan de Verenigde Staten) en Portugal het laagste (de helft van de Verenigde Staten). Nederland staat op een respectabele derde plaats, en is waarschijnlijk verder opgeklommen nu Ierland fors heeft moeten inleveren door de financiële crisis. Het hoge inkomen in de Verenigde Staten moet voornamelijk toegeschreven worden aan het grotere aantal uren dat mensen draaien. De hoogtes van de inkomens per hoofd van de bevolking in Europa logenstraffen de bewering dat een relatief groot beslag op de nationale middelen voor sociale doeleinden onverenigbaar zou zijn met een hoog welvaartsniveau.⁴⁶ De kernvraag is hoe het belastinggeld wordt besteed, voor doeleinden die de welvaart en het welzijn verhogen of voor bijvoorbeeld Jointly Spent Fortunes (JSFs).

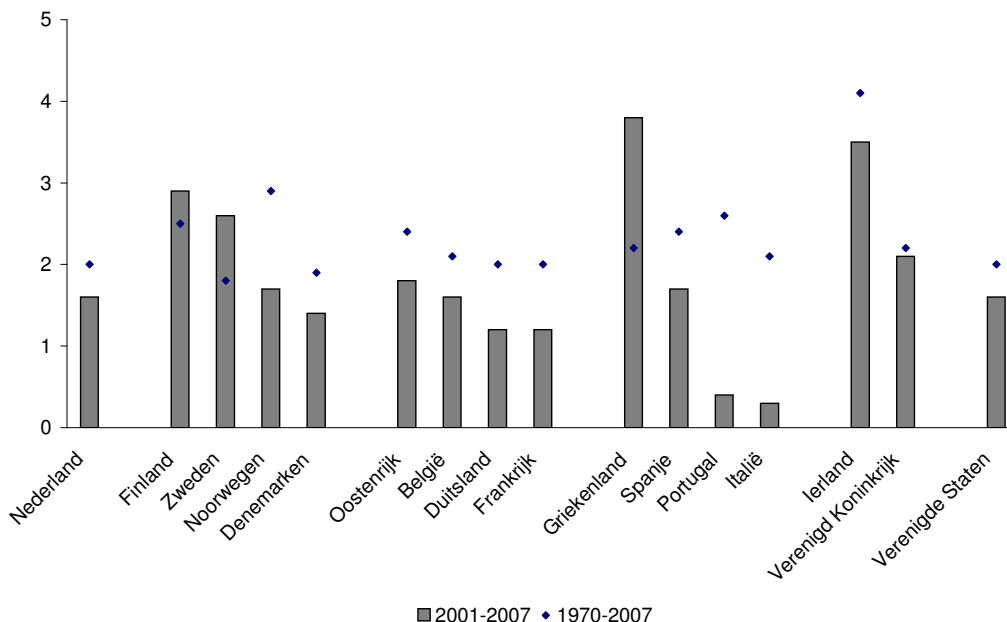
Belangrijker voor de economische dynamiek zijn de bbp-groeicijfers. Vaak wordt beweerd dat de hoge lastendruk de economische groei belemmert en dat het Angelsaksische model de mondiale concurrentie beter aan kan dan de landen in een van de andere modellen. De cijfers in

⁴⁵ Het nni omvat ook de in het buitenland verdiende arbeids- en kapitaalopbrengsten, terwijl het gecorrigeerd wordt voor wat buitenlanders in Nederland verdienen. Ook afschrijvingen worden in mindering gebracht.

⁴⁶ Voor kritiek op het gebruik van het bbp per hoofd als maatstaf van welvaart, zie hoofdstuk 8.

tabel 5.1 en figuur 5.1 weerspreken dit als de uitzonderlijke Ierse groei (een klein en bijzonder geval) buiten beschouwing wordt gelaten.⁴⁷ Over de periode 1970-2007 realiseerden de Verenigde Staten jaarlijks gemiddeld een groei van het bbp per hoofd van de bevolking van 2%. In de meeste Europese landen lag dat percentage echter boven de 2%. Vooral Finland, Oostenrijk en Portugal deden het bijzonder goed (tabel B5.1).

Figuur 5.1 **Jaarlijkse groei bbp per hoofd**

Sinds 2001 is de groei in de meeste landen fors afgenomen door, ondermeer, de vertraagde technologische vooruitgang en de toegenomen mondiale concurrentie. Nederland noteerde in de periode 2001-2007 40% minder groei per hoofd per jaar dan in de periode 1970-2007. Finland, Zweden en Griekenland deden het echter veel beter. Ook de groei in het Verenigd Koninkrijk zwakte nauwelijks af, maar na 2008 is een scherpe daling opgetreden. In ieder geval lijkt de bewering dat een hoge belastingdruk de economische groei nadelig beïnvloedt te moeten worden genuanceerd.

5.2 Werkgelegenheid

Op het gebied van de werkgelegenheid doen de Angelsaksische landen, met inbegrip van de Verenigde Staten, het gemiddeld beter dan de continentale en mediterrane landen (maar niet beter dan de Scandinavische landen). De arbeidsparticipatie is in het algemeen groter en het

⁴⁷ Ierland (zie tabel B5.1) noteerde een uitzonderlijk hoog groeipercentage van 4,1% over de periode 1970-2007, terwijl het in 2007 een belastingdruk van slechts 31% heeft. Maar aan het einde van de jaren 1970 en het begin van de jaren 1980 heeft Ierland veel profijt gehad van Europese subsidies voor infrastructuur en onderwijs. Bovendien had (en heeft) het een Engels sprekende, goedopgeleide maar onderbenutte beroepsbevolking, werden de lonen kunstmatig laag gehouden en buitenlandse investeringen (waaronder veel informatietechnologie) onder aantrekkelijke voorwaarden aangetrokken.

percentage werklozen lager. Ook hardnekkige werkloosheid komt minder voor. Tabel 5.2 toont de cijfers.

Tabel 5.2	Werkgelegenheid					
		SCAN	CON	MED	AS	NED
Arbeidsparticipatie; %						
- totaal (59)		76,0	67,2	63,6	70,4	76,1
- parttime (60)		10,4	6,4	5,1	9,2	16,2
Werkloosheid; %						
- totaal beroepsbevolking (61)		4,6	6,5	8,4	6,0	2,8
- > 1 jaar; % totaal (62)		13,2	42,0	42,3	27,5	36,3
Werktijd en loon						
- uren per jaar (63)		1596	1543	1823	1627	1389
- gemiddeld loon (64)		26337	27402	19401	31009	31078

Het percentage van de beroepsbevolking dat aan het arbeidsproces deelneemt, is nergens hoger dan in de Scandinavische landen – meer dan drie van de vier Scandinaviërs van 15-64 jaar verrichten betaald werk, hoewel bedacht moet worden dat een uur per week al voldoet aan de definitie van arbeidsparticipatie. De arbeidsparticipatie in continentale en mediterrane landen ligt duidelijk lager. Minder dan drie van de vijf Italianen doen aan het arbeidsproces mee. In Nederland is de arbeidsparticipatie even hoog als in de Scandinavische groep. En wat misschien belangrijker is, een op de zes banen is een parttime baan (het hoogste percentage in Europa), hetgeen de combinatie van werk en gezinszorg vergemakkelijkt. Ook de werkloosheid (gestandaardiseerd op 2,8% van de beroepsbevolking) is in 2008 (sic!) lager in ons land dan in enig ander land. Evenals Nederland, hebben Scandinavische landen veel werkgelegenheid gecreëerd in de zorgsector in tegenstelling tot continentale en mediterrane landen waar een onbetaalde partner vaker opdraait voor zorgtaken.

Hoewel de werkloosheid laag is in Nederland, is de hardnekkige werkloosheid (langer dan een jaar zonder werk zitten) hoog. Van elke drie mensen zonder werk is er een bij wie dit langer dan een jaar het geval is. Hardnekkige werkloosheid komt ook veel voor in continentale en mediterrane landen, maar veel minder in de Scandinavische groep, omdat deze landen meer doen aan herscholing en re-integratie van werklozen.

Consumptie is het doel van (tijdsbesteding aan) arbeid en vrije tijd het complement daarvan. In Nederland worden minder uren per jaar op de werkvloer doorgebracht dan in enig ander Europees land of in de Verenigde Staten. Op jaarbasis mogen Nederlandse werknemers gemiddeld tweehonderd uur minder op hun bureau of in de fabriek doorbrengen dan hun Scandinavische maten en vierhonderd uur minder dan Amerikaanse werknemers. Toch is het gemiddelde loon op jaarbasis hoger dan in bijna alle andere landen. Minder gewerkte uren

betekent meer vrije tijd die aan welzijnstaken en persoonlijke ontwikkeling kan worden besteed.⁴⁸

5.3 Onderzoek en ontwikkeling

Innovatie – het creëren en toepassen van nieuwe kennis in nieuwe producten en diensten – is de belangrijkste motor van economische groei in hoogontwikkelde industriële landen. Om innovatie te meten heeft het Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW) een indicator ontwikkeld waarin een groot aantal factoren wordt gewogen en in een cijfer van 7 (even innovatief als de Verenigde Staten) tot 1 (geen verbeeldingskracht) samengevat. De factoren hebben betrekking op de kwaliteit van het onderwijs, de omvang van Research & Development (R&D), mogelijkheden om innovatieve ideeën te financieren, de grootte van de netwerken van de bij innovatie betrokken actoren, toepassingsmogelijkheden in productieprocessen, regelingen die innovatie en concurrentie bevorderen, en het bestaan van een innovatievriendelijke vraag. De gegevens van honderdvijftig afzonderlijke, harde (statistische) en zachte (interview)datasets leveren een innovatieprofiel op waarin de sterke en zwakke punten van een land worden aangegeven.

Uit tabel 5.3 blijkt dat de Scandinavische (hoge belasting)landen na de Verenigde Staten het hoogste scores op de innovatieladder (gemiddeld een 6 op een schaal van 7). De continentale (4,39) maar ook de Europese Angelsaksische (4,28) landen doen het aanzienlijk slechter. Nederland doet het ook minder goed dan Denemarken, Finland en Zweden, maar beter dan de andere Europese landen. Zwakke punten van het Nederlandse innovatieklimaat zijn het onderwijs, de netwerken van innovatieactoren, de toepassing van uitvindingen en het gebrek aan een innovatievriendelijke vraag. In de zeventien landen die in de DIW-index zijn opgenomen staat Nederland op de achtste plaats.

⁴⁸ *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators* bevat een interessante vergelijkende studie over vrije tijd. Televisiekijken is de meest populaire vorm van vrijetijdsbesteding en de Fransen brengen de meeste tijd door in bed en aan de eettafel. Helaas bevat de studie geen gegevens over Nederland.

Tabel 5.3	Onderzoek en ontwikkeling				
	SCAN	CON	MED	AS	NED
DIW Innovationsindicator (65)	6,05	4,39	1,66	4,28	5,03
R&D; % bbp (66)	2,8	2,2	0,9	1,6	1,7
Onderzoekers per 1000 beroepsbevolking (67)	12,1	7,8	4,4	5,9	5,5
Nieuwe ingenieurs (68)	22,7	27,3	25,3	24,5	15,9
Breedband/100 inwoners (69)	33,6	26,3	17,4	24,6	35,8
Networked Readiness Index (70)	5,7	5,1	4,3	5,2	5,5

Het hoeft geen betoog dat hoogwaardig onderwijs het fundament is waarop onderzoek en innovatie kunnen floreren. Uit tabel 5.3 blijkt dat hoge belastinglanden in Europa het beter doen in dit opzicht dan landen met een lagere belastingdruk. Gemiddeld besteden Scandinavische landen aanzienlijk meer aan R&D dan Angelsaksische landen (2,8% vs. 1,6%) en hebben zij tweemaal zoveel onderzoekers per duizend personen van de beroepsbevolking (12,1 vs. 5,9). Nederland scoort minder dan gemiddeld op R&D gebied. De OESO constateert dat het innovatieniveau in de dienstensector (van groot economisch belang voor ons land) relatief laag is.⁴⁹

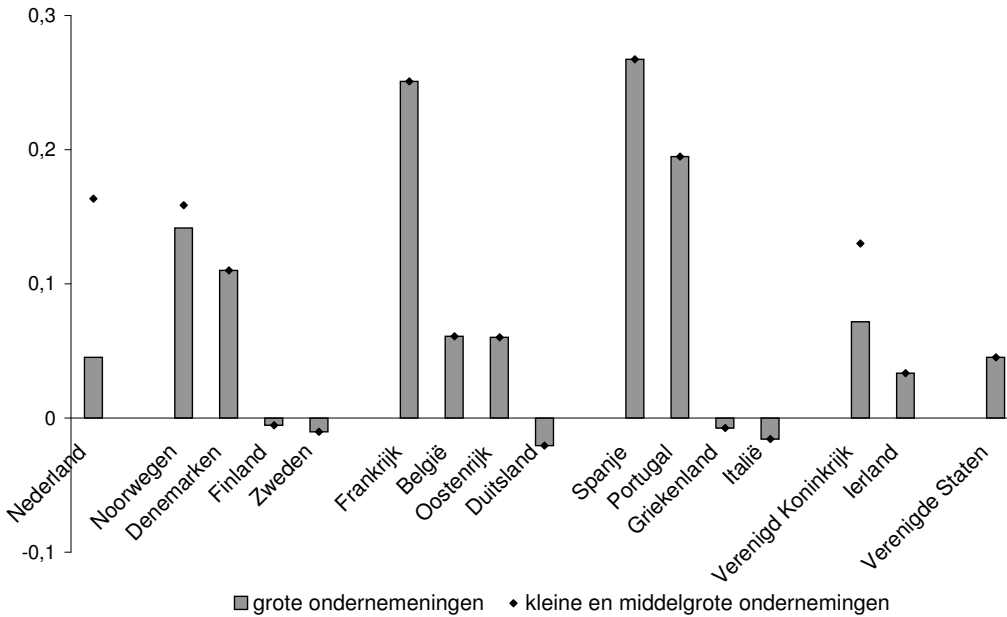
Fiscale tegemoetkomingen zijn niet noodzakelijkerwijs de aangewezen weg om R&D te bevorderen. Finland en Zweden staan hoog op de innovatie-index en Spanje neemt een lage plaats in, maar, zoals figuur 5.2 laat zien, zijn de belastingsubsidies voor R&D nihil in de eerste twee landen maar zeer hoog in Spanje.⁵⁰

Opvallend is dat het aantal nieuwe ingenieurs niet een indicatie hoeft te zijn voor de innovatieve capaciteit van een land. Het aantal afgestudeerde ingenieurs in 2005 was in de continentale landen groter dan in de Scandinavische groep. Met 15,9% staat Nederland op hetzelfde niveau als de Verenigde Staten. Kennelijk is innovatie niet alleen een kwestie van techniek.

⁴⁹ Zie *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2008*, blz. 140.

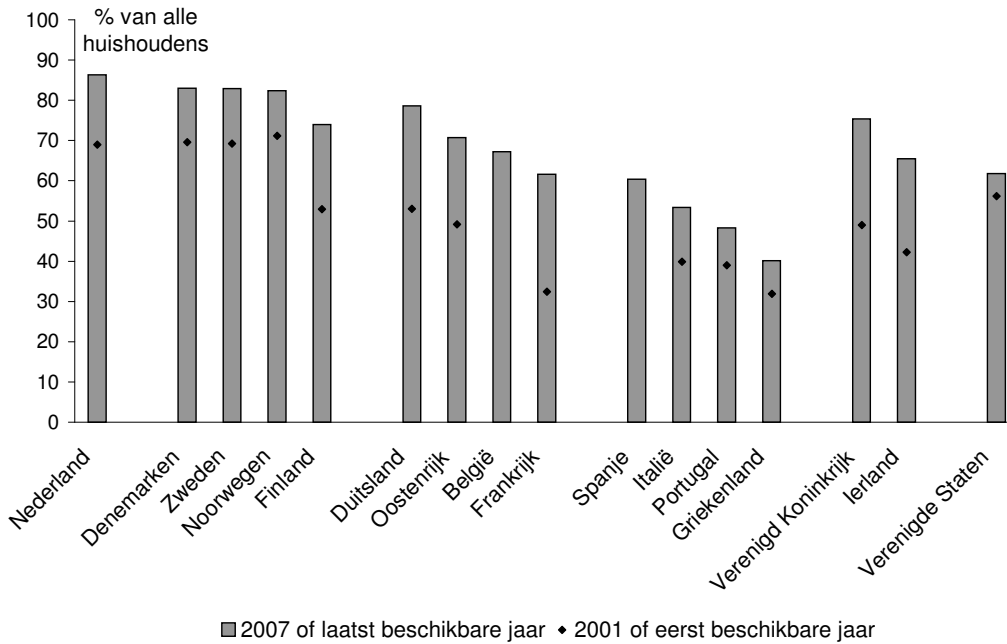
⁵⁰ De gegevens voor de figuur zijn ontleend aan de excel data van figuur 3 in *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2008*, Highlights, blz. 5. De belastingsubsidie wordt berekend als 1 minus de b-index, gedefinieerd als de contante waarde van de winst-voor-belasting die nodig is om de initiële kosten van de R&D investering te dekken en vennootschapsbelasting te betalen.

Figuur 5.2 Belastingsubsidies per euro R&D, 2008

Het gebruik van informatietechnologie is een andere indicator voor toekomstige economische groei en productiviteit. Informatietechnologie stelt mensen in staat meer dingen beter te doen. Per honderd inwoners maken meer Scandinaviërs gebruik van breedband dan inwoners van andere landen (gemiddeld 33,6 vs. 26,3 in continentale landen en 25,8 in de Verenigde Staten). Nederland staat bovenaan met het gebruik van breedband. Het heeft het grootste aantal huishoudens met toegang tot een computer thuis (figuur 5.3).

De Networked Readiness Index is misschien een betere maatstaf om de potentiële mogelijkheden van een land te meten voor het ontwikkelen en toepassen van nieuwe technologieën. Deze index is ontwikkeld door het World Economic Forum en is samengesteld uit drie onderdelen die de context voor de informatie- en communicatietechnologie evalueren, de bereidheid meten van individuen, ondernemingen en de overheid om nieuwe technieken toe te passen, en het feitelijke gebruik door deze actoren. Wederom scoren de Scandinavische landen het hoogst, even hoog als de Verenigde Staten. Het cijfer voor Nederland (5,5) past in het Scandinavische beeld (tabel B5.3).

Figuur 5.3 Huishoudens met toegang tot een computer thuis

5.4 Arbeidsproductiviteit en concurrentiekracht

Welzijn en welvaart, het is al gezegd, zijn nauw met elkaar verbonden. Een hoge welvaart die een hoog niveau van welzijn mogelijk moet maken vereist een hoge arbeidsproductiviteit en een krachtig concurrentievermogen. Deze eigenschappen van een land gedijen het beste in een klimaat van economische en politieke vrijheid. De Heritage Foundation en de Wall Street Journal hebben een Index of Economic Freedom samengesteld die zij sinds 1995 publiceren.

De index beoordeelt economische vrijheid vanuit tien gezichtshoeken: (a) vrijheid van zaken doen (voorschriften zijn een vorm van belastingheffing), (b) handelsvrijheid (geen invoerrechten of equivalente handelsbelemmeringen), (c) fiscale vrijheid (lage winstbelastingen), (d) omvang van de overheid (hoe kleiner de overheid hoe beter), (e) monetaire vrijheid (stabiele wisselkoersen), (f) investeringsvrijheid (geen belemmeringen op kapitaalverkeer), (g) financiële vrijheid (geen overmatige regulering van financiële instellingen), (h) eigendomsrechten (geen onteigening en een integer justitieel apparaat), (i) geen corruptie, en (j) arbeidsvrijheid (geen minimumloon of ontslagbescherming). Deze factoren krijgen allemaal een gelijk gewicht in de index die loopt van 0 tot 100 (maximale economische vrijheid).

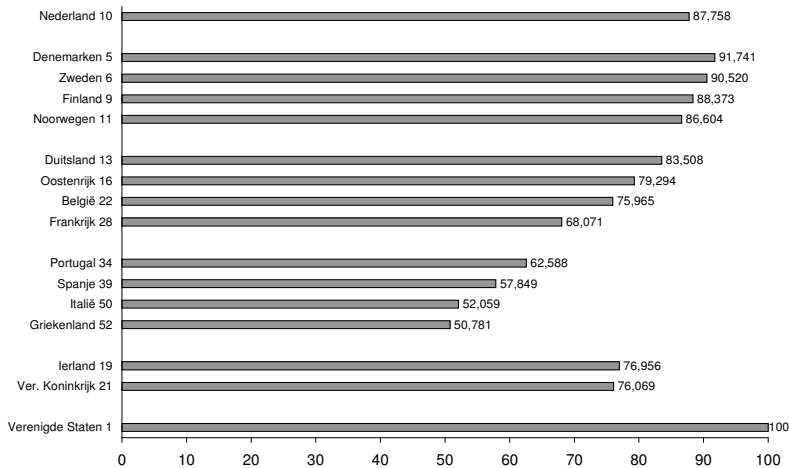
Tabel 5.4	Arbeidproductiviteit en concurrentiekracht				
	SCAN	CON	MED	AS	NED
Index of Economic Freedom (71)	73,7	69,3	64,3	80,6	77,0
Arbeidsproductiviteit					
- bbp per uur (72)	35,0	35,2	24,5	35,4	38,0
- jaarlijks gemiddelde groei (73)	1,6	1,5	1,4	2,9	1,2
World Competitiveness Scoreboard (74)					
- score	89,310	76,710	55,819	76,517	87,758
- rangorde	8	20	44	20	10
Outward FDI Performance Index (75)	1,770	2,399	1,234	2,379	3,697

Europa scoort hoog in de Economic Freedom Index, maar zwakke punten volgens de index zijn de gereglementeerde arbeidsmarkten, zware fiscale lasten en de omvang van de sociale verzorgingsstaten. Niettemin ligt de helft van de twintig landen in de wereld met de grootste economische vrijheid in Europa. In Angelsaksische landen is de vrijheid, zoals verwacht, groter dan in landen die tot een van de andere modellen behoren. Met een score van 82,2 (hoger dan de 80,7 van de Verenigde Staten) prijkt Ierland bovenaan de lijst gevolgd door Denemarken (79,6) en het Verenigd Koninkrijk (79,0). Nederland staat in de wereldranglijst van 179 landen op de twaalfde plaats (en op de vierde plaats in tabel B5.4). Het zwakste punt van Nederland, volgens de Economic Freedom Index, is de grote omvang van de overheid. De budgettaire stabiliteit wordt bedreigd door de toename van sociale uitgaven, terwijl hoge premieheffingen en ontslagbescherming het efficiënt functioneren van de arbeidsmarkt belemmeren.⁵¹

Zoals tabel 5.4 laat zien wordt dit negatieve beeld van de arbeidsmarkt niet bevestigd door een gebrek aan arbeidsproductiviteit. De arbeidsproductiviteit per uur in Nederland is het hoogste in Europa (Noorwegen en Ierland zijn niet goed vergelijkbare gevallen), hoger nog dan in de Verenigde Staten, zij het dat de gemiddelde groei per jaar over de periode 1995-2008 achterblijft bij de groei in de meeste andere landen.⁵² Wat dit betreft doen Angelsaksische landen (en Griekenland) het beduidend beter dan Nederland en de continentale groep.

⁵¹ Over ontslagbescherming, zie M. Belot, J. Boone en J. van Ours, 'Welfare-Improving Employment Protection', *Economica*, 74 (2007), die aantonen dat er een u-vormige relatie bestaat tussen ontslagbescherming en economische groei. Een toename van de ontslagbescherming kan aanvankelijk de economische groei ten goede komen maar bij verdere toename vertragen.

⁵² De hoge arbeidsproductiviteit in Nederland kan er ook op duiden dat de laagproductieven bij ons niet meedoen, ondermeer door de hoogte van het minimumloon.

Figure 5.4 World Competitiveness Scoreboard, 2009

De onderlinge concurrentiekracht van landen is een tweede indicator om de economische prestaties te kunnen vergelijken. Hiervoor heeft het World Economic Forum een World Competitiveness Scoreboard ontwikkeld die in de herfst van elk jaar wordt gepubliceerd (figuur 5.4). Het concurrentievermogen van elk land wordt beoordeeld aan de hand van honderdvijftig variabelen zoals het macro-economische beleid, de kwaliteit van het bestuur, en de stand van de technologie, en vervolgens vergeleken met de Verenigde Staten als meest competitieve land ter wereld. De meeste Scandinavische landen eindigen in de eredivisie, gevolgd door Nederland met een tiende plaats. De meeste continentale landen en zeker de mediterrane groep volgen op enige afstand. Van belang voor de strekking van dit geschrift, concludeert het World Economic Forum: “There is no evidence that relatively high tax rates are preventing these countries [de Scandinavische groep] from competing effectively in world markets, or from delivering to their respective populations some of the highest standards of living in the world.”

De Outward Foreign Direct Investment (FDI) Performance Index is een derde indicator van de betrokkenheid van een land bij de mondiale economie. FDI betreft investeringen waarbij de investeerder een belangrijke stem (gedefinieerd als 10% of meer van de gewone stemgerechtigde aandelen) heeft in buitenlandse ondernemingen. FDI geeft toegang tot buitenlandse markten en bevordert de diepere penetratie van de wereldwijde handel en industrie waardoor de eigen onderneming efficiënter en meer competitief kan opereren.

Kapitaalexporterende landen ontvangen gerepatrieerde winsten, royalty's en soortgelijke betalingen op hun FDI. De index, berekend over drie jaar, heeft een waarde gelijk aan een als het aandeel van een land in de wereldwijde grensoverschrijdende investeringen gelijk is aan zijn aandeel in het wereld bbp. Uit tabel 5.4 blijkt dat Nederland hoog scoort op de FDI Performance Index.

6 Sociale cohesie

Kenmerkend voor elk sociaal verband of netwerk – gezin, school, kerk, moskee, dorp, stad, land – hoort te zijn dat het totaal meer is dan de som van de delen. Elk sociaal netwerk kent verplichtingen (daar begint het mee) en (vervolgens) rechten voor de leden die ernaar streven het onderlinge vertrouwen en de onderlinge samenhang te verankeren en uit te bouwen. Inbreuken op dat vertrouwen en die samenhang worden gesignaleerd en gecorrigeerd. Vertrouwen en samenhang moeten van twee kanten komen, van het individu en van de ‘club’. Zo ontstaan gemeenschapszin en solidariteit of, meer algemeen, sociaal kapitaal dat, in economisch jargon, de transactiekosten tussen individuen verlaagt en de economische en sociale veiligheid vergroot. Naast financieel en menselijk kapitaal, levert sociaal kapitaal een belangrijke bijdrage aan welzijn en welvaart.

6.1 Welbevinden

In zijn rapport, *Economic Security for a better world*,⁵³ onderscheidt de International Labour Office (ILO) zeven verschillende vormen van economische zekerheid – dingen waar je op kunt rekenen, te weten (a) inkomenszekerheid (minimumloon, indexatie, sociale zekerheid, (b) werkgelegenheid (voldoende banen), (c) ontslagbescherming (geen willekeur bij werkbeëindiging), (d) arbeidsomstandigheden (protectie tegen ongelukken en ziekte), (e) een zekere mate van zelfstandigheid (controle over de inhoud en de uitvoering van het werk), (f) vakbekwaamheid (de mogelijkheid van scholing), en (g) inspraak (vertegenwoordiging in een ondernemingsraad). De ILO vat de verschillende vormen van zekerheid samen in een Index of Economic Security, die van 0 (geen enkele zekerheid) tot 1 (volledige zekerheid) loopt.

Op de aangegeven schaal van 0-1,00 varieert de economische zekerheid van de in deze studie opgenomen landen van 0,59 in Griekenland tot 0,98 in Zweden (tabel B6.1). In de Scandinavische groep ligt de index altijd boven 0,90, een waarde die in geen enkele andere groep wordt gehaald (tabel 6.1). Met 0,87 komt Nederland er nog het dichtste bij. In de mediterrane landen is de economische zekerheid minder groot dan in de Angelsaksische landen. In de Verenigde Staten staat de index op 0,61, een derde lager dan in de Scandinavische groep. Belastingen, zoals werknemers- en werkgeverspremies, stellen landen in staat om werknemers meer economische zekerheid te bieden in geval van ziekte, invaliditeit of werkloosheid.

⁵³ Zie ILO Socio-Economic Security Programme, *Economic security for a better world* (Genève, 2004).

Tabel 6.1	Welbevinden				
	SCAN	CON	MED	AS	NED
Index of Economic Security (76)	0,94	0,81	0,69	0,76	0,87
Arbeidsvreugde (77)	83,0	78,1	77,5	85,9	
Levensvreugde (78)	7,6	7,0	6,0	6,5	7,6
Gevoel van geluk (79)	95,0	87,1	91,2	93,6	94,1
Gevoel van vrijheid (80)	89,0	70,8	74,1	83,2	74,7

Verwacht mag worden dat de arbeidsvreugde ('work satisfaction') groter is in landen waar de economische zekerheid beter gewaarborgd wordt. Deze veronderstelling wordt echter niet gestaafd door het onderzoek van het International Social Science Programme, voor het laatst uitgevoerd in 2005. In dit onderzoek worden werknemers en zelfstandigen van 16 jaar en ouder gevraagd of zij plezier beleven aan het door hen verrichte werk. Het blijkt dat de score niet alleen hoog is in de Scandinavische groep, maar ook in de Angelsaksische landen die laag scoren wat betreft economische zekerheid. Nederland is in het onderzoek niet opgenomen. Voor andere landen rapporteert de OESO dat de meeste mensen tevreden zijn met hun werk en dat de zekerheid van een baan het belangrijkste voor hen is, gevolgd door inkomen en ten slotte mogelijkheden voor promotie en flexibiliteit van arbeidstijd.⁵⁴ Ook zijn de meeste mensen tevreden met de huidige combinatie van werk en loon. Opvallend is dat de arbeidsvreugde hoog is in de Verenigde Staten.

Levensvreugde ('life satisfaction') is een maatstaf van welzijn die dicht tegen arbeidsvreugde aanligt.⁵⁵ Levensvreugde is gemeten in de World Gallup Poll 2006, waarin mensen van 15 jaar of ouder werd gevraagd zich een voorstelling te vormen van een ladder met elf treden waar de onderste trede het slechtst denkbare leven voorstelde en de tiende trede het best mogelijke scenario. Uit het onderzoek blijkt dat de levensvreugde het grootst is in de Scandinavische groep (Denemarken staat bovenaan de ladder), maar dat Nederland op bijna een halve trede lager ook goed uit de bus komt, evenals onze Belgische burens. Mediterrane en Angelsaksische landen scoren beduidend lager. De levensvreugde is hoger in rijkere landen en in landen waarin de vreugde gelijkmatiger is verdeeld over de bevolking.

'Life satisfaction' is gemakkelijker eenduidig te vertalen dan 'feeling of happiness' dat een vluchtiger begrip is. In hetzelfde jaar waarin de Gallup Poll werd gehouden, onderzocht World Values Survey het gevoel van geluk van de inwoners van verschillende landen. Wederom zijn de Scandinaviërs het gelukkigst, maar de Britten en Amerikanen plaatsten zich vlak na Nederland waar 94,1% van de mensen zich Very of Quite happy voelt. De World Values Survey heeft mensen ook gevraagd hoeveel vrijheid van keuze en controle over hun lot zij

⁵⁴ Zie *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, blz. 122.

⁵⁵ Over het (fragiele) verband tussen geluk en economie, zie H.J.J. Stolwijk in Centraal Planbureau, *Macro Economische Verkenning 2008: 'Speciale onderwerpen'*.

dachten te hebben. De antwoorden op deze vraag correleren sterk met de happiness-score. De Scandinavische groep doet niet onder voor het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.

Aannemelijk is dat arbeids- en levensvreugde, geluk en gevoel van vrijheid elementen zijn van sociaal kapitaal. Uit tabel B6.1 blijkt dat hoge belastinglanden in dit opzicht beter scoren dan landen met een lagere belastingdruk.

6.2 Onbehagen

Gevoelens van welbevinden in hoge of lage belastinglanden kunnen bij benadering worden geverifieerd aan de hand van gevoelens van onbehagen, die op hun beurt tot uitdrukking kunnen komen in de perceptie van corruptie, angst voor misdaad, geweld en het aantal gevangenen. Metingen over deze variabelen zijn te vinden in tabel 6.2.

Tabel 6.2	Onbehagen				
	SCAN	CON	MED	AS	NED
Corruption Perceptions Index (81)	8,9	7,6	5,5	7,7	8,9
Angst voor misdaad (82)	16	24	36	32	18
Zelfmoorden per 100.000 (83)	12,5	14,3	5,9	7,6	7,9
Moorden per 100.000 (84)	1,4	0,8	1,1	1,0	1,2
Gevangenen per 100.000 (85)	71	93	112	112	123

De Corruption Perceptions Index wordt samengesteld door Transparency International, een in Berlijn zetelende organisatie. Meer dan vijftien experts onderzoeken de mate, omvang en verwoestende werking van een groot aantal corruptieve praktijken, zoals omkoping, bedrijfsfraude, kartels, geknoei met zakelijke transacties, etc. en geven aanwijzingen hoe deze praktijken te lijf kunnen worden gegaan, omdat zij een obstakel vormen voor duurzame economische groei en ontwikkeling. De corruptiescore loopt van 1 (door en door corrupt) tot 10 (brandschoon). Uit tabel 6.2 blijkt dat de Scandinavische landen verreweg het hoogst scoren, maar ook dat Nederland met 8,9 op hetzelfde (gemiddelde) zit. Zuid-Europese landen, vooral Griekenland en Italië, zijn nog ontwikkelingslanden wat betreft integriteit in het zakendoen (tabel B6.2).

De International Crime Victim Survey 2005 heeft de angst voor misdaad (je op straat onveilig voelen na zonsondergang) in verschillende landen in kaart gebracht. Wat angst voor misdaad betreft, voelen mensen in Nederland zich met de Scandinaviërs veiliger dan de inwoners van de mediterrane en Angelsaksische groepen. Niet verrassend is dat Nederland bovenaan staat wat betreft fietsendiefstal. Het aantal zelfmoorden per honderdduizend inwoners is veel hoger in Scandinavische en continentale landen, een bevinding die haaks lijkt te staan op de hogere levensvreugde en het gevoel van geluk in deze landen. De onderzochte landen lijken niet systematisch te verschillen in het aantal moorden dat jaarlijks plaatsvindt. Wel zijn er

verschillen in het aantal gevangenen per honderdduizend inwoners. Nederland heeft de helft meer mensen achter de tralies zitten dan de Scandinavische landen. Meer dan zeven van de duizend Amerikanen zitten in de nor (tabel B6.2), verhoudingsgewijs zes maal meer dan in Nederland.

6.3 Maatschappelijk vertrouwen

De World Values Survey heeft ook onderzoek gedaan naar het vertrouwen dat mensen in elkaar en in 's lands instellingen hebben. Uit tabel 6.3 blijkt dat Scandinaviërs, inwoners van hoge belastinglanden, meer vertrouwen hebben in hun medemens en in de instellingen die hen besturen, dan mensen in lage belastinglanden. In het Verenigd Koninkrijk is slechts 30% van de mensen het eens met de bewering dat je de meeste mensen kunt vertrouwen, terwijl twee van elke drie Scandinaviërs zich daarin kunnen vinden. In Nederland vindt iets minder dan de helft van de mensen dat de buurman is te vertrouwen.

	SCAN	CON	MED	AS	NED
Vertrouwen medemens (86)	67,0	27,8	24,6	30,5	45,0
Maatschappelijke instellingen					
- parlement (87)	58,2	28,7	41,9	36,2	29,7
- overheid (88)	53,6	26,4	35,8	33,7	27,1
- politie (89)	85,6	72,6	71,2	72,3	59,4
- rechtspraak (90)	80,9	48,8	53,5	60,2	44,7
- grote ondernemingen (91)	50,1	33,1	38,2	36,6	32,9
- vakverenigingen (92)	60,3	35,4	32,0	30,2	48,0
- pers (93)	34,2	34,0	33,4	13,8	32,4

Nederlanders hebben weinig vertrouwen in het parlement, de overheid en de rechtspraak. Ook grote ondernemingen scoren niet hoog, maar een op elke twee respondenten heeft vertrouwen in de vakverenigingen, belangrijke vormen van samenwerking waar respect voor andermans standpunt, tolerantie en bereidheid tot het sluiten van compromissen worden ontwikkeld. Maar dit haalt het niet bij het vertrouwen dat Scandinaviërs in vakverenigingen hebben, dat in Noorwegen oploopt tot twee derde van alle ondervraagden (tabel B6.3). In bijna geen enkel land wordt de pers door meer dan een op de drie mensen vertrouwd en in het Verenigd Koninkrijk heeft slechts een op de acht krantenlezers vertrouwen in het nieuws dat hem of haar wordt voorgeschoteld.

Banken zijn helaas niet apart vermeld in de World Values Survey. Een van de meest essentiële kenmerken van geld is vertrouwen. Banken zouden een vertrouwensscore moeten hebben die hoger is dan het vertrouwen in de politiek, want zij kunnen niet weggestemd worden. De reputatie van banken is danig beschadigd na de financiële crisis. Dit heeft ook het vertrouwen in

de overheid aangetast omdat zij haar toezichhoudende taak heeft verwaarloosd door te gedogen dat banken met het spaargeld van de burger naar het casino gingen.⁵⁶

Vertrouwen in maatschappelijke instellingen komt te voet en vertrekt te paard. Op de cijfers van World Values Survey afgaande, heeft ons land nog een lange weg te gaan voordat het vertrouwen in de politiek (en de banken) op een Scandinavisch niveau zijn gebracht. Het is misschien een schrale troost te weten dat ons land deze conclusie deelt met de landen van de continentale groep.

6.4 Vrijwilligerswerk

Zo slecht als Nederland scoort op het gebied van maatschappelijk vertrouwen, zo genereus is het wat betreft vrijwilligerswerk, in geld en in natura. Drie van de vier Nederlanders geven geld voor goede doelen (zie tabel 6.4), en meer dan een op de drie Nederlanders stelt zijn of haar vrije tijd ter beschikking van vrijwilligerswerk. Vrijwilligerswerk staat ook hoog in het vaandel van de Angelsaksische landen, maar niet in de mediterrane groep. Met uitzondering van de Denen zijn Scandinaviërs ook niet erg gecharmeerd van dit soort werk. De meeste activiteiten liggen op de terreinen van de gezondheidszorg, onderwijs en sociale dienstverlening, gevolgd door cultuur en sport. In de onderzochte landen beslaat de ‘non-profit sector’ ongeveer 5% van het nationale inkomen.

Tabel 6.4 Vrijwilligerswerk		SCAN	CON	MED	AS	NED
Vrijwilligerswerk						
- geld; % (94)		53,8	54,5	28,0	72,6	74,9
- vrije tijd; % (95)		24,7	26,4	13,8	31,9	37,1

⁵⁶ Voor Nederland geldt ook en vooral de conclusie van Marc Chavannes: “De vermarkting van het openbaar bestuur heeft geleid tot privatisering van de politiek. Het onderscheid tussen publiek en privaat is zoek”. Het gevolg is dat niemand meer weet wie waar verantwoordelijk is. *Niemand regeert*, zoals de titel van zijn boek (NRC boeken, 2009) luidt. Over de rol van de politiek, zie ook L. van Middelaar, Politicus, u bent geen gewone burger, *NRC Handelsblad*, 12&13 september 2009.

7 Duurzaamheid

De voorgaande hoofdstukken hebben laten zien dat de Europese verzorgingsstaten de dubbele toets van welzijn en welvaart goed doorstaan. Het is moeilijk voor te stellen dat er veel landen zijn die beter bestuurd worden en economisch beter zijn georganiseerd dan de Scandinavische landen. Rest nog de vraag hoe duurzaam deze optimale combinatie van welvaart en welzijn is. Duurzaamheid kan op vele dingen slaan, maar hier wordt het betrokken op de overheidsfinanciën, de economie, de vergrijzing en de beteugeling van het broeikaseffect.

7.1 Overheidsfinanciën

De toestand van de overheidsfinanciën wordt in tabel 7.1 door twee indicatoren in beeld gebracht, te weten het begrotingstekort in 2010 en de overheidsschuld in dat jaar. Een begrotingstekort van meer dan 3% en een overheidsschuld van meer dan 60% van het bbp, evenals een inflatie van meer dan 3%, zijn in strijd met de afspraken van het Stabiliteitspact en bedreigen het economische herstel, omdat de overheid de private sector uit de kapitaalmarkt verdringt en de belastingen moeten worden verhoogd. Op beide gebieden worden de Scandinavische landen (ook als Noorwegen met overvloedige olie-inkomsten buiten beschouwing wordt gelaten) op afstand gevolgd door alle andere landen, inclusief Nederland. Het overheidstekort van de Scandinavische groep is gemiddeld 3,6% van het bbp vs. 6,6%, 7,2% en 13,8% voor, respectievelijk, de continentale, mediterrane en Angelsaksische landen. Voor Nederland wordt in 2010 een begrotingstekort van 7% van het bbp verwacht en een overheidsschuld van bijna 77%. In België, Griekenland en Italië is de overheidsschuld groter dan het nationale inkomen (tabel B7.1). Met andere woorden, de inwoners van deze landen zullen meer dan een jaar voor niets moeten werken om de schuld te kunnen aflossen.

Tabel 7.1 Duurzaamheid	SCAN	CON	MED	AS	NED
Overheidsfinanciën 2010					
- tekort (96)	- 1,1	- 6,6	- 7,2	- 13,8	- 7,0
- schuld (97)	58,4	91,0	99,4	84,8	76,6
Stresstoets (98)					
- score	86,60	47,24	18,84	45,95	74,23
- wereldrangorde	5	29	47	30	11
Inactieven % werkenden (99)					
- 2005	30,6	36,4	38,2	27,0	26,1
- 2030	51,8	58,4	57,4	44,7	50,3
CO₂ uitstoot					
- ton per hoofd (100)	9,0	9,0	7,2	9,7	10,9
- impliciete belasting (101)	212,5	172,2	172,4	212,3	202,0

7.2 Economische stresstoets

Denemarken staat bovenaan als het gaat om stressbestendigheid (tabel B7.1) – het vermogen van een land om de huidige economische crisis te doorstaan en te profiteren van de komende opleving. De stresstoets, ontworpen door het IMD World Competitiveness Center, is in hoge mate toekomstgericht en verwerkt vier groepen criteria in de index, te weten: (a) economische voorspellingen en perspectieven (reële economische groei, inflatie, werkloosheid, betalingsbalans en economisch weerstandsvermogen), (b) overheid (beheersing van de overheidsfinanciën, wet- en regelgeving, adaptatievermogen, bureaucratie, besluitvorming), (c) zakenleven (ethiek, geloofwaardigheid van managers, bestuurders, corporate governance normen, ondernemingslust), en (d) risico van politieke instabiliteit (sociale cohesie, flexibiliteit en aanpasbaarheid, houding ten opzichte van globalisering, noodzaak van economische en sociale hervormingen). Opvallend is hoe goed Denemarken, maar ook de andere Scandinavische landen uit de bus komen. Nederland komt op de 11de plaats en de Verenigde Staten op de 28ste plaats. Kennelijk zullen kleine, exportgeoriënteerde economieën met voldoende weerstandsvermogen en stabiele sociaal-politieke culturen beter van de opleving kunnen profiteren dan grotere landen.

7.3 Vergrijzing

Gezonde overheidsfinanciën en een sterke economie zijn belangrijke voorwaarden om de toenemende vergrijzing het hoofd te kunnen bieden. Uit tabel 7.1 blijkt dat de vergrijzing het hardst toeslaat in de continentale en mediterrane groep. In 2005 waren er voor elke niet-werkende bijna vier werkenden in Nederland; in 2030 zal deze verhouding een op twee zijn. In Italië (met een grote overheidsschuld) zal het aantal inactieven als percentage van het aantal actieven 71 bedragen (tabel B7.1). En dit percentage zal ook meer dan 60% zijn in Finland en

België. Ierland met een hoog geboorteoverschot heeft het minste last van de vergrijzing. Tabel 7.1 toont de demografische ontwikkeling, maar niet het aanpassingsvermogen van mensen. In ieder geval zal de vergrijzing een aantal maatregelen vergen waarvan de verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd nog maar de eerste stap is. Andere mogelijkheden zijn de verhoging van de belasting op rijkere ouderen om de zorg voor armere ouderen te kunnen bekostigen.

7.4 Broeikaseffect

En ten slotte is er het broeikaseffect dat hoofdzakelijk door de uitstoot van fossiele brandstoffen (kolen, olie, aardgas) wordt veroorzaakt. De wereldwijde uitstoot van CO₂ is sinds 1971 met 100% toegenomen (2% per jaar) en verwacht wordt dat de uitstoot tot 2030 nog met 45% zal toenemen (1,6% per jaar). Twee derde van de uitstoot kan worden toegeschreven aan het gecombineerde aandeel van elektriciteitsvoorziening, verwarming en vervoer. Kolen (de grootste boosdoeners) en olie zijn elk verantwoordelijk voor 40% van de uitstoot en aardgas (de schoonste fossiele brandstof) voor 20%. Het Nederlandse aandeel in de CO₂-uitstoot per hoofd van de bevolking, i.c. elf ton per jaar, is een van de grootste in Europa,⁵⁷ zij het dat de Verenigde Staten daar nog met nog eens driekwart bovenuit gaan (tabel B7.1).

Een doeltreffende manier om het broeikasgaseffect te lijf te gaan, is een belasting op alle fossiele brandstoffen die in het internationale scheepvaart-, luchtvaart- en wegverkeer worden gebruikt en thans niet worden belast. De opbrengst zou teruggesluisd kunnen worden naar ontwikkelingslanden om het gebruik van schone energie te bevorderen. Via invoerheffingen op transporten uit landen die een internationaal verdrag niet willen tekenen of dat ontduiken, zou de naleving kunnen worden afgedwongen.

⁵⁷ Nederland heeft van oudsher een grote energie-intensieve industrie (bijvoorbeeld aluminium) onder meer door goedkoop gas en de ligging aan zee.

8 Hoe beschaafd is Nederland?

De voorgaande hoofdstukken hebben de welvaarts- en welzijnsprestaties van verschillende sociaaleconomische modellen besproken aan de hand van een groot aantal economische en sociale indicatoren. Dit hoofdstuk presenteert twee samenvattende indices en probeert een antwoord te geven op de vraag hoe beschaafd Nederland eigenlijk is.

8.1 Human Development Index (HDI) en Fleurbaey-Gaulier Index

Het bbp per hoofd van de bevolking is de meest gangbare maatstaf om de welvaart van een land te meten. Tabel 8.1 vat de hiervoor door de Wereldbank gecompileerde gegevens samen. De Scandinavische landen scoren het hoogst (na de Verenigde Staten), als Ierland voor de berekening van het Angelsaksisch gemiddelde buiten beschouwing wordt gelaten. Van de Europese landen heeft Nederland het hoogste inkomen per hoofd na Noorwegen en Ierland (tabel B8.1). Overigens zijn de verschillen in de bbp-index erg klein omdat 1,000 wordt genoteerd voor alle bbp's per hoofd hoger dan USD 40.000 (Euro 29.240).

Tabel 8.1 Welvaarts- en welzijnsindices		SCAN	CON	MED	AS	NED
BBP per hoofd (102)						
- PPP euro		29387	25654	20686	29146	28285
- index		0,986	0,978	0,941	0,989	0,994
Human Development Index (103)						
- score		0,965	0,954	0,939	0,956	0,964
- rangorde		7	15	23	13	6
BBP p/h minus HDI rangorde (104)		6	4	9	2	8
F&G Indicator (105)						
- BBP per hoofd		29859	29186	23379	32311	30503
- rangorde		8	8	13	6	5

Er is terecht kritiek op het gebruik van het hoofdelijk inkomen als maatstaf van materiële welvaart. In de eerste plaats zegt de maatstaf niets over de verdeling van het nationale inkomen. Het inkomen per hoofd zou hetzelfde zijn of het nu door een persoon wordt genoten of gelijkmatig door iedereen. Hoe het inkomensplaatje eruit ziet van mensen van vlees en bloed is een relevantere maatstaf voor de welvaart en het welzijn van een land, dan een statistisch gemiddelde dat een zeer scheve inkomensverdeling kan maskeren. Ten tweede zitten in het bbp ook de kosten van bijvoorbeeld het gevangeniswezen (en om die reden is het hoger in Nederland dan in vele andere landen), hoewel het moeilijk vol te houden is dat het gevangeniswezen bijdraagt aan ons welzijn.⁵⁸ En ten derde is het bbp niet alleen een functie van

⁵⁸ Voor een opmerking van Robert Kennedy, aangereikt door Thijs Knaap, over de slechte dingen die wel en de goede dingen die niet in het bbp worden opgenomen, zie <http://oregonstate.edu/instruct/anth484/kennedy.html>.

de arbeidsproductiviteit, maar ook van het aantal gewerkte uren. Scandinavische werknemers verdienen ongeveer hetzelfde inkomen per hoofd als hun Angelsaksische maten, maar hebben daar honderdzestig uur per jaar minder voor nodig en beschikken dus over meer vrije tijd.⁵⁹

Op basis van deze en andere argumenten zijn in de literatuur alternatieve indices van welvaart en welzijn ontwikkeld die economische en sociale indicatoren combineren. De bekendste, wereldwijde indicator is de Human Development Index (HDI) van het UNDP die sinds 1990 jaarlijks wordt gepubliceerd.⁶⁰ De HDI meet het welzijn van een land aan de hand van drie grootheden, te weten (a) een gezond en lang leven – gemeten aan de hand van de levensverwachting bij geboorte, (b) toegang tot kennis – gemeten aan de hand van het percentage alfabeten en het relatieve aantal leerlingen en studenten dat lager, middelbaar en hoger onderwijs geniet, en (c) een redelijke levensstandaard – gemeten op basis van het bbp per hoofd van de bevolking gecorrigeerd voor verschillen in koopkracht. Deze drie grootheden worden gestandaardiseerd tot waarden van 0 tot 1, waarna het rekenkundig gemiddelde de HDI vormt. Een waarde boven de 0,900 betekent dat een land zeer hoog ontwikkeld is.

In de HDI-wereldindex van 179 landen komt Noorwegen op de eerste plaats (zie tabel B8.1). Nederland neemt de zesde plaats in; het wordt voorafgegaan door Australië, IJsland, Canada en Ierland⁶¹ en op de voet gevolgd door Zweden, Frankrijk, Zwitserland en Japan. Een vergelijking van de subindicatoren toont aan dat Nederland een relatief lage score krijgt voor de levensverwachting bij geboorte. Het verschil tussen de rangorde van het bbp per hoofd en de HDI-rangorde weerspiegelt de invloed van niet-bbp-factoren, levensverwachting en toegang tot kennis. Het verschil is meer dan tien punten in Frankrijk, Spanje, Italië en Finland.

Een nadeel van de HDI is dat verschillen tussen rijke landen worden gecomprimeerd om een bruikbare index voor alle landen te kunnen ontwikkelen. Deze verschillen komen beter tot hun recht in een door Fleurbaey and Gaulier ontwikkelde index die bovendien rekening houdt met een groot aantal door de Sarkozy-commissie gesignaleerde welzijnsbepalende, maar niet inkomensgerelateerde factoren, zoals de beschikbaarheid van vrije tijd, een goede gezondheid, arbeidsmarktzekerheid en gezinssamenstelling. Fleurbaey en Gaulier construeren daarom een equivalente inkomensmaatstaf voor 23 OESO-landen waarin bovengenoemde niet inkomensgerelateerde grootheden in de inkomensmaatstaf worden opgenomen door de waarde er van in inkomen uit te drukken. Samen met Denemarken, Frankrijk en Duitsland doet

⁵⁹ Zie ook het recent verschenen *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, opgesteld door J. E. Stiglitz, A. Sen en J-P Fitoussi op instigatie van President Nicholas Sarkozy. Het rapport, te verkrijgen via www.stiglitz-sen-fitoussi.fr, constateert dat welzijn een multidimensionaal begrip is, waarin naast de materiële levensstandaard ook gezondheid, onderwijs, sociale cohesie, milieu en veiligheid een rol spelen.

⁶⁰ Verder publiceert UNDP nog een *Gender-related Development Index* (GDI), een *Gender Empowerment Measure* (GEM) en een *Human Poverty Index* (HPI), die van belang zijn voor ontwikkelingslanden.

⁶¹ Vanwege de financiële crisis is het onwaarschijnlijk dat IJsland en Ierland nog bij de top vijf van de HDI behoren.

Nederland het nu beter onder meer vanwege de vrijetijdsmensie.⁶² Hoewel de Fleurbaey-Gaulier rangorde sterk correleert met de bbp-rangorde (met geld kun je dingen kopen die het leven veraangenamen), zijn de verschillen niettemin significant. Een mens leeft niet bij brood alleen.

8.2 Hoe beschaafd is Nederland?

Wat betekent dit allemaal voor Nederland? Allereerst moet de gedachte dat een hoge belastingdruk de welvaart en het welzijn van een land nadelig beïnvloedt naar het rijk der fabelen worden verwezen.⁶³ Op bijna alle fronten doen de Scandinavische landen het beter dan de continentale, mediterrane en Angelsaksische landen. De armoede in Scandinavië is geringer, ouderen worden beter verzorgd, er is minder discriminatie, en de gezondheidszorg en het onderwijs staan op een hoger peil. De soms veronderstelde uitruil tussen concurrentievermogen en sociale rechtvaardigheid is, zachtjes uitgedrukt, zwak. Deze landen scoren hoog op de Lissabon-agenda van sociale samenhang, economische veerkracht en dynamiek. Wel tonen zij aan dat een hoog welvaarts- en welzijnsniveau een actief arbeidsmarktbeleid vereist met sancties voor niet-willenden.⁶⁴

Deze waarnemingen gelden ook voor Nederland.

- De belastingdruk in Nederland van 38,9% van het bbp is aanzienlijk lager dan in de Scandinavische en continentale landen, zij het dat de niet-belastingontvangsten te onzent relatief hoog zijn. Bovendien horen de netto publieke sociale uitgaven als percentage van het bbp tot de laagste in Europa. Zij zijn significant lager dan in de Scandinavische landen.
- De inkomensverdeling in Nederland is iets ongelijker dan in de Scandinavische landen, maar het verschil is niet significant. De hardnekkige armoede is in Nederland lager dan in welk ander land en dat geldt ook voor armoede onder 65-plussers. Belastingen en premies hebben een significant effect op de vermindering van de armoede. Daar staat tegenover dat de kinderarmoede relatief groot is vooral in eenouderhuishoudens waarvan de ouder niet werkt.
- Op de emancipatie-index komt Nederland onmiddellijk na de Scandinavische groep; op de wereldindex neemt het een negende plaats in. Ook de arbeidsparticipatie van vrouwen is hoog

⁶² Zie ook P. Dekker and S. Ederveen, *European times: Public opinion on Europe and Working hours, compared and explained*, European Outlook 3 (Den Haag, Centraal Planbureau en Sociaal en Cultureel Planbureau, ongedateerd).

⁶³ Zie ook P. de Grauwe en M. Polan, 'Globalization and Social Spending', *Pacific Economic Review*, 10/1 (2005).

⁶⁴ Zie hierover L. Calmfors, 'Activation versus Other Employment Policies - Lessons for Germany', *CESifo Forum*, 2 (2004). Calmfors benadrukt dat een actief arbeidsmarktbeleid in Duitsland onderdeel dient uit te maken van een grondige hervorming van de arbeidsmarkt en een beleid gericht op stimulering van de vraag. Zie ook D. Card, J. Kluve en A. Weber, 'Active Labor Market Policy Evaluations: A Meta-analysis', *Working Paper* No. 0902 (Linz, The Austrian Center for Labor Economics and the Analysis of the Welfare State, februari 2009) voor een inventarisatie van verschillende vormen van actief arbeidsmarktbeleid.

en zij wordt bevorderd door deeltijdarbeid. Het aantal vrouwen in leidinggevende posities en de relatieve beloning zouden hoger kunnen zijn.

- De gezondheidszorg in Nederland is van hoge kwaliteit en niet overmatig duur. De kindersterfte is echter aanzienlijk hoger dan in de meeste andere landen. Het risicogedrag van jongeren (roken, cannabisgebruik, drinken) loopt niet uit de pas, hoewel Zweden het aanmerkelijk beter doet op het gebied van de beheersing van het gebruik van verslavingsmiddelen door jongeren. Obesitas is een groeiend (sic!) probleem. Snoep moet niet binnen handbereik zijn.
- Het onderwijs scoort ook hoog, maar de kinderopvang en -opvang lijken kwantitatief te wensen over te laten en zouden meer als integratie- en emancipatie-instrument kunnen worden gebruikt.
- Nederland scoort hoog wat betreft inkomen per hoofd van de bevolking. De jaarlijkse groei van het bbp per hoofd is sinds 1970 respectabel, maar de laatste jaren is de groei afgenomen, zij het minder dan in de continentale landen.
- De werkloosheid is in Scandinavische landen opgevangen door de markt in te zetten voor sociale dienstverlening (kinderopvang, etc.), terwijl Angelsaksische landen het hebben gezocht in de vermarkting van huishoudelijke diensten (lage lonen en lange werktijden). Nederland heeft met succes aangestuurd op meer deeltijdbanen. In Nederland is het gemiddelde jaarloon iets hoger dan in het Verenigd Koninkrijk, met als extra bonus een kortere werktijd van tweehonderdzestig uur per jaar, meer dan zes werkweken.
- Nederland scoort hoog op de DIW Innovationsindicator, hoewel het relatief weinig aan R&D uitgeeft en het aantal onderzoekers relatief gering is. Het gebruik van breedband is groot in Nederland en in de Networked Readiness Index deelt Nederland de derde plaats met Finland en Noorwegen.
- De arbeidsproductiviteit in Nederland (bbp per uur arbeid) is het hoogst in Europa, zij het dat de groei achterblijft bij Zweden en Noorwegen. Op de World Competitiveness Scoreboard komt Nederland op de tiende plaats na Denemarken, Zweden en Finland. Op de Outward FDI Performance Index staat Nederland op de tweede plaats.
- De economische zekerheid is groot in Nederland. De levensvreugde is het hoogste na Denemarken. De Nederlander voelt zich gelukkig, maar meent dat hij in zijn vrijheid van handelen wordt beknot. De angst voor misdaad is niet groot en het aantal zelfmoorden lager dan in Scandinavische en continentale landen. Een duidelijk minpunt is dat Nederland zo veel mensen achter de tralies heeft.
- Nederlanders hebben relatief minder vertrouwen in de medemens dan Scandinaviërs en nog minder in maatschappelijke instellingen, zoals het parlement, overheid, justitie, grote ondernemingen en de pers. Het vertrouwen in vakverenigingen daarentegen is relatief groot.
- De overheidsfinanciën (het tekort en de schuldenlast) baren zorgen, hoewel Nederland economisch redelijk stressbestendig uit de bus komt. De vergrijzing loopt sterk op, maar lijkt iets minder zorgwekkend dan in continentale en mediterrane landen. Nederland draagt fors bij aan de opwarming van de aarde (een status die het deelt met de Verenigde Staten); de CO₂-uitstoot is hoog, hoewel de belasting op fossiele brandstoffen ook hoog is.

Samenvattend zou het beleid kind- en vrouwvriendelijker kunnen zijn. Eenouderhuishoudens waarvan de ouder niet werkt, zouden meer gestimuleerd moeten worden om de arbeidsmarkt op te gaan. Verder zou de kinderbijslag van kinderen die ouder zijn dan een jaar kunnen worden overgeheveld naar kinderdagverblijven en voor- en naschoolse opvang onder verlaging van de eigen ouderbijdrage.

Er liggen vier bommen onder het bestaande welvaarts- en welzijnsstelsel. De toestand van de overheidsfinanciën is zorgwekkend en een belastingverhoging lijkt onvermijdelijk. De economie staat er verhoudingsgewijs goed voor, maar de re-integratie van (laaggeschoolde) werklozen verdient voortdurende aandacht, evenals de verdere uitbouw van een efficiënt onderwijsstelsel waarin niemand achterblijft, dat levenslang leren aanmoedigt en de mobiliteit op de arbeidsmarkt bevordert. De toenemende vergrijzing eist offers van 65-plussers, vooral de beter bedeelde onder hen. Het broeikasgaseffect kan alleen in internationaal verband worden tegengegaan, maar Nederlandse initiatieven kunnen niet worden gemist.

Last but not least, er dient hard gewerkt te worden om het vertrouwen in onze maatschappelijke instellingen terug te winnen. Dat is de moeite waard want Nederland is een beschaafd land.

BIJLAGEN

Lijst met afkortingen

bbp	bruto binnenlands product
nmi	netto nationaal inkomen
PPP	Purchasing Power Parity

NB De nummers van de kolommen in de tabellen corresponderen met de nummers van de toelichting bij de kolommen waarin de bronnen van de gegevens en verdere bijzonderheden worden vermeld.

Tabel B2.1 Belastingdruk en -structuur						
Sociaaleconomisch model	Belastingdruk		Structuur belastingstelsel			
	Totaal	Toe (af) name sinds 1995	Inkomen, winst en vermogen	Sociale verzekeringen	Consumptie en productie	
	2007					
	%bbp			% totale opbrengst		
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Scandinavisch						
Denemarken	48,7	- 0,1	61,2	2,0	37,1	
Finland	43,0	- 2,7	41,4	27,7	30,9	
Noorwegen	43,6	1,6	50,4	20,8	28,9	
Zweden	48,3	0,3	39,4	25,3	35,3	
Nederland	38,9	- 1,2	31,6	34,8	33,6	
Continentaal						
België	44,0	0,1	38,5	30,9	30,6	
Duitsland	39,5	- 0,3	28,7	38,5	32,7	
Frankrijk	43,3	0,6	27,6	37,6	35,4	
Oostenrijk	42,1	0,7	32,2	33,8	34,2	
Mediterraan						
Griekenland	32,1	3,0	25,2	36,3	38,4	
Italië	43,3	3,2	35,2	30,1	34,6	
Portugal	36,8	4,7	26,5	31,8	41,7	
Spanje	37,1	4,4	36,1	32,9	32,4	
Angelsaksisch						
Ierland	31,2	- 1,9	41,0	15,9	43,1	
Verenigd Koninkrijk	36,3	1,7	46,3	18,4	35,4	
	gemiddelden					
Scandinavisch	45,9	- 0,2	48,1	19,0	33,1	
Continentaal	42,2	0,3	31,8	35,2	33,2	
Mediterraan	37,3	3,8	30,8	32,8	36,8	
Angelsaksisch	33,8	- 0,1	43,7	17,2	39,3	
Verenigde Staten	28,0	0,1	59,4	23,8	16,8	

Tabel B2.2 Belastingopbrengst als % van de economische heffingsgrondslag			
Sociaaleconomisch model	Consumptie	Arbeid	Kapitaal
	2007		
	%		
	(6)	(7)	(8)
Scandinavisch			
Denemarken	33,7	37,0	44,9
Finland	26,5	41,4	26,7
Noorwegen	30,3	37,8	41,8
Zweden	27,8	43,1	35,9
Nederland	26,8	34,3	16,4
Continental			
België	22,0	42,3	31,1
Duitsland	19,8	39,0	24,4
Frankrijk	19,5	41,3	40,7
Oostenrijk	21,6	41,0	26,1
Mediterraan			
Griekenland	15,4	35,5	15,9
Italië	17,1	44,0	36,2
Portugal	20,3	30,0	34,0
Spanje	15,9	31,6	42,4
Angelsaksisch			
Ierland	25,6	25,7	18,5
Verenigd Koninkrijk	18,4	26,1	42,7
	gemiddelden		
Scandinavisch	29,6	39,8	37,3
Continental	20,7	40,9	30,6
Mediterraan	17,2	35,3	32,1
Angelsaksisch	22,0	25,9	30,6

Tabel B2.3 Overheidsuitgaven						
Sociaaleconomisch model	Overheidsuitgaven		Publieke sociale uitgaven			
	Totaal	Toe(af) name sinds 1995	Totaal, (netto)	Staats pensioenen	Inkomens- steun beroeps bevolking	Dienst- verlening behalve gezond- heid
	2007		2005			
	%bbp		%nni			
	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)
Scandinavisch						
Denemarken	50,7	- 8,4	28,8	6,4	9,6	6,7
Finland	47,3	- 14,2	25,6	9,9	8,0	4,4
Noorwegen	41,0	- 9,9	23,0	5,5	6,8	4,9
Zweden	51,3	- 14,0	31,9	8,8	7,8	7,8
Nederland	45,3	- 11,1	23,8	5,8	7,1	3,0
Continentaal						
België	48,3	- 3,7	31,5	10,6	8,5	2,0
Duitsland	44,1	- 10,7	33,4	13,2	5,2	2,6
Frankrijk	52,3	- 2,1	35,3	14,0	5,8	3,3
Oostenrijk	48,7	- 7,8	30,1	14,9	6,8	1,6
Mediterraan						
Griekenland	44,0	- 1,8				
Italië	47,9	- 4,6	30,3	16,6	3,2	1,1
Portugal	45,8	2,4	30,4	12,5	5,3	0,8
Spanje	38,8	- 5,6	26,1	9,7	6,0	1,8
Angelsaksisch						
Ierland	35,7	- 5,5	24,2	4,6	6,7	1,7
Verenigd Koninkrijk	44,1	0,0	25,5	6,2	5,0	3,8
	gemiddelden					
Scandinavisch	47,6	- 11,6	27,3	7,7	8,1	6,0
Continentaal	48,4	- 6,1	32,6	13,2	6,6	2,4
Mediterraan	44,1	- 3,8	28,9	13,0	4,2	1,3
Angelsaksisch	40,0	- 2,8	24,9	5,4	5,9	2,8
Verenigde Staten	37,4	0,4	21,1	6,8	2,2	1,0

Tabel B3.1 Inkomensongelijkheid			
Sociaaleconomisch model	Relatieve armoede midden jaren 2000 %	Gini-coëfficiënt	Interdecieelverhouding (P90/P10)
	(15)	(16)	(17)
Scandinavisch			
Denemarken	5,3	0,23	2,72
Finland	7,3	0,27	3,21
Noorwegen	6,8	0,28	2,83
Zweden	5,3	0,23	2,79
Nederland	7,7	0,27	3,23
Continentaal			
België	10,4	0,27	3,43
Duitsland	11,0	0,30	3,98
Frankrijk	6,5	0,28	3,39
Oostenrijk	9,3	0,27	3,27
Mediterraan			
Griekenland	12,6	0,32	4,39
Italië	11,4	0,35	4,31
Portugal	13,7	0,42	6,05
Spanje	13,7	0,32	4,59
Angelsaksisch			
Ierland	15,4	0,33	4,41
Verenigd Koninkrijk	8,3	0,34	4,21
	gemiddelden		
Scandinavisch	6,2	0,25	2,89
Continentaal	9,3	0,28	3,52
Mediterraan	12,8	0,35	4,83
Angelsaksisch	11,8	0,33	4,31
Verenigde Staten	17,1	0,38	5,91

Tabel B3.2 Armoede							
Sociaaleconomisch model	Hardnekkige armoede	Kinderarmoede			Armoede 65-plus	Pens. verv. verh.	Netto uitkerings-trekker
		alle hh	eenouderhuishouden				
			ouder werkt niet	ouder werkt			
midden jaren 2000							
50% van mediaan inkomen							
	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)
Scandinavisch							
Denemarken	1,7	2	20	4	7,1	98,7	62,4
Finland	2,8	4	46	6	7,3	62,0	59,9
Noorwegen		4	31	5		70,2	48,8
Zweden		4	18	6		64,1	63,0
Nederland	1,3	9	62	27	1,3	105,5	62,8
Continentaal							
België	2,6	9	43	10	7,2	65,3	39,6
Duitsland	2,3	13	56	26	4,4	61,5	45,8
Frankrijk	2,8	7	46	12	6,0	65,3	45,3
Oostenrijk	2,9	6	51	11	10,4	90,3	51,1
Mediterraan							
Griekenland	7,1	12	84	18	17,5	110,4	
Italië	5,6	14		16	5,6	74,8	
Portugal	7,1	14		26	16,0	68,0	23,5
Spanje	5,5	15	78	32	7,8	84,2	28,4
Angelsaksisch							
Ierland	8,1	14	75	24	23,4	45,6	64,0
Verenigd Koninkrijk	5,4	9	39	7	6,8	44,3	75,0
gemiddelden							
Scandinavisch	2,3	4	29	5	7,2	73,8	58,5
Continentaal	2,7	9	49	15	7,0	70,6	45,5
Mediterraan	6,3	14	81	23	11,7	84,4	26,0
Angelsaksisch	6,8	12	57	15	15,1	45,0	69,5
Verenigde Staten	7,2	18	92	36	11,6	47,1	6,1

Tabel B3.3 Effect van belastingen en inkomensoverdrachten op vermindering armoede					
Sociaaleconomisch model	Puntverschil in armoede	Procentueel verschil in armoede	Vermindering armoede		
			0-17 jr	18-65 jr	65 plus
midden jaren 2000			%		
	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)
Scandinavisch					
Denemarken	- 18,3	- 77,6	0,79	0,70	0,85
Finland	- 10,3	- 58,4	0,74	0,55	0,55
Noorwegen	- 17,2	- 71,7	0,66	0,58	0,88
Zweden	- 21,4	- 80,0	0,74	0,66	0,92
Nederland	- 17,0	- 68,9	0,42	0,59	0,97
Continentaal					
België	- 23,9	- 73,1	0,56	0,64	0,83
Duitsland	- 22,5	- 67,1	0,40	0,53	0,90
Frankrijk	- 23,6	- 76,9	0,65	0,48	0,56
Oostenrijk	- 16,4	- 71,3			
Mediterraan					
Griekenland					
Italië	- 22,4	- 66,3	0,36	0,57	0,84
Portugal	- 16,2	- 55,7	0,05	0,39	0,60
Spanje					
Angelsaksisch					
Ierland	- 16,1	- 52,1	0,37	0,37	0,48
Verenigd Koninkrijk	- 18,0	- 68,6	0,60	0,59	0,85
gemiddelden					
Scandinavisch	- 16,8	- 71,9	0,73	0,62	0,80
Continentaal	- 21,6	- 72,1	0,54	0,55	0,76
Mediterraan	- 19,3	- 61,0	0,21	0,48	0,72
Angelsaksisch	- 17,1	- 60,4	0,49	0,48	0,67
Verenigde Staten	- 9,2	- 34,8	0,25	0,26	0,60

Tabel B3.4 Ontwikkelingssamenwerking			
Sociaaleconomisch model	Netto officiële financiële hulp	Commitment to Development Index	
		2007	2008
		% bni	1-10 schaal
		(30)	(31)
Scandinavisch			
Denemarken	0,81		6,5
Finland	0,39		5,5
Noorwegen	0,95		6,6
Zweden	0,93		6,6
Nederland	0,81		6,7
Continental			
België	0,43		4,9
Duitsland	0,37		5,1
Frankrijk	0,38		4,7
Oostenrijk	0,50		5,5
Mediterraan			
Griekenland	0,16		4,2
Italië	0,19		4,1
Portugal	0,22		4,9
Spanje	0,37		5,1
Angelsaksisch			
Ierland	0,55		6,0
Verenigd Koninkrijk	0,36		5,6
		gemiddelden	
Scandinavisch	0,77		6,3
Continental	0,42		5,1
Mediterraan	0,24		4,6
Angelsaksisch	0,46		5,8
Verenigde Staten	0,16		4,5

Tabel B3.5 Emancipatie						
Sociaaleconomisch model	Global Gender Gap Index		Arbeidsparticipatie vrouwen	Vrouwen in leidinggevende posities	Verhouding beloning $\frac{\text{♀}}{\text{♂}}$	Mannen voorkeur bij sollicitaties
	2009 score 0-1,000 (32)	rang- orde (33)	2007 % (34)	2008 % (35)	(36)	2006-'07 mening, % resp. (37)
Scandinavisch						
Denemarken	0,763	7	73,3	25	0,74	
Finland	0,825	2	68,5	30	0,72	9,6
Noorwegen	0,823	3	74,6	33	0,79	6,5
Zweden	0,814	4	73,2	32	0,84	2,1
Nederland	0,749	11	68,1	27	0,66	12,5
Continentaal						
België	0,717	33	54,9	31	0,52	
Duitsland	0,745	12	63,2	38	0,61	17,8
Frankrijk	0,733	18	59,4	38	0,62	18,1
Oostenrijk	0,703	42	64,4	29	0,40	
Mediterraan						
Griekenland	0,666	86	48,1	27	0,53	
Italië	0,680	68	46,6	33	0,49	22,0
Portugal	0,701	46	61,9	33	0,56	
Spanje	0,735	17	55,5	32	0,53	17,4
Angelsaksisch						
Ierland	0,760	8	60,3	31	0,58	
Verenigd Koninkrijk	0,740	15	66,3	35	0,70	16,2
gemiddelden						
Scandinavisch	0,806	4	72,4	30	0,77	6,1
Continentaal	0,725	26	60,5	34	0,52	18,0
Mediterraan	0,696	54	53,0	31	0,60	19,7
Angelsaksisch	0,740	12	63,3	33	0,64	16,2
Verenigde Staten	0,717	31	65,9	42	0,64	6,8

Tabel B4.1 Gezondheidszorg											
Sociaaleconomisch model	Totale uitgaven		Publieke uitgaven		Levensverwachting bij geboorte.		Kindersterfte	Levensverwachting bij 65 jaar		Potentieel verloren levensjaren, alle oorzaken	
	2007		2006								
	%bbp	% tot.	♀	♂	jaren	aantal	♀	♂	jaren	per 100000	
										♀	♂
(38)	(39)	(40)	(41)	(42)	(43)						
Scandinavisch											
Denemarken	9,8	84,5	80,7	76,1	3,8	19,2	16,2	2493	4311		
Finland	8,2	74,6	83,1	75,9	2,8	21,2	16,9	2195	5037		
Noorwegen	8,9	84,1	82,9	78,2	3,2	20,9	17,7	2118	3710		
Zweden	9,1	81,7	82,9	78,7	2,8	20,8	17,6	2011	3191		
Nederland	9,8	62,5	81,9	77,6	4,4	20,1	16,7	2377	3402		
Continentaal											
België	10,2		82,3	76,6	3,7	20,6	17,0	2848	5471		
Duitsland	10,4	76,9	82,4	77,2	3,8	20,5	17,2	2212	4044		
Frankrijk	11,0	79,0	84,1	77,2	3,8	22,3	18,0	2252	4665		
Oostenrijk	10,1	76,4	82,7	77,1	3,6	20,6	17,2	2127	4221		
Mediterraan											
Griekenland	9,6	60,3	82,0	77,1	3,7	19,6	17,4	1957	4332		
Italië	8,7	76,5	84,0	78,4	3,7	21,6	17,8	1887	3605		
Portugal	9,9	71,5	82,3	75,5	3,3	20,2	16,6	2858	6024		
Spanje	8,5	71,8	84,4	77,7	3,8	22,0	17,9	2000	4399		
Angelsaksisch											
Ierland	7,6	80,7	82,1	77,3	3,7	20,2	16,8	2289	3848		
Verenigd Koninkrijk	8,4	81,7	81,1	77,1	5,0	19,5	17,0	2633	4294		
gemiddelden											
Scandinavisch	9,0	81,2	82,4	77,2	3,2	20,5	17,1	2204	4062		
Continentaal	10,4	77,4	82,9	77,0	3,7	21,0	17,4	2360	4600		
Mediterraan	9,2	70,0	83,2	77,2	3,6	20,9	17,4	2176	4590		
Angelsaksisch	8,0	81,2	81,6	77,2	4,4	19,9	16,9	2461	4071		
Verenigde Staten	16,0	45,4	80,7	75,4	6,7	20,3	17,4	3633	6291		

Sociaaleconomisch model	Roken, 15 jarigen		Cannabisgebruik, 15-64 jr	Dronkenschap 13-15 jarigen		Obesitas >18 jr
	2006			♀	♂	
	♀	♂				
	(44)		(45)	(46)		(47)
Scandinavisch						
Denemarken	15	15	5	34	29	11,4
Finland	23	21	4	29	27	14,3
Noorwegen	9	12	5	14	17	9,0
Zweden	8	9	2	16	16	10,7
Nederland	16	21	5	17	13	11,3
Continentaal						
België	16	17	5	21	14	12,7
Duitsland	17	22	5	19	17	13,6
Frankrijk	17	21	9	16	12	10,5
Oostenrijk	24	30	4	25	21	12,4
Mediterraan						
Griekenland	17	16	2	15	11	21,9
Italië	20	20	15	15	10	10,2
Portugal	9	12	4	17	13	12,8
Spanje	14	20	10	17	20	14,9
Angelsaksisch						
Ierland	19	20	6	23	19	13,0
Verenigd Koninkrijk	13	18	7	32	33	24,0
	gemiddelden					
Scandinavisch	14	14	4	23	22	11,4
Continentaal	19	23	6	20	16	12,3
Mediterraan	15	17	8	16	14	15,0
Angelsaksisch	16	19	7	27	26	18,5
Verenigde Staten	7	9	1	12	12	34,3

Tabel B4.3		Onderwijs					
Sociaaleconomisch model	Uitgaven aan onderwijs			Hoogste opleiding HBO/WO	PISA-score 15-jaar oude leerlingen		
	totaal	publiek			onderz.	lezen	wisk.
		totaal	LO, MO, MBO				
	2006						
	% bbp			% bev. 25-64 jr			
	(48)	(49)	(50)	(51)	(52)		
Scandinavisch							
Denemarken	7,3	6,7	4,3	34,7	496	494	513
Finland	5,8	5,7	3,7	35,1	563	547	548
Noorwegen	5,4	5,4	3,7	32,9	487	484	490
Zweden	6,3	6,2	4,1	30,5	503	507	502
Nederland	5,6	4,8	3,3	30,2	525	507	531
Continentaal							
België	6,1	5,9	3,9	31,8	510	501	520
Duitsland	4,8	4,1	2,7	23,9	516	495	504
Frankrijk	5,9	5,5	3,7	26,2	495	488	496
Oostenrijk	5,5	5,2	3,5	17,6	511	490	505
Mediterraan							
Griekenland	4,2	4,0	2,5	22,2	473	460	459
Italië	4,9	4,6	3,4	12,9	475	469	462
Portugal	5,6	5,1	3,6	13,5	474	472	466
Spanje	4,7	4,2	2,7	28,5	488	461	480
Angelsaksisch							
Ierland	4,7	4,4	3,4	30,8	508	517	501
Verenigd Koninkrijk	5,9	5,2	3,9	30,5	515	495	495
	gemiddelden						
Scandinavisch	6,2	6,0	4,0	33,3	512	508	513
Continentaal	5,6	5,1	3,5	24,9	508	493	506
Mediterraan	4,8	4,5	3,1	19,3	478	465	467
Angelsaksisch	5,3	4,8	3,7	30,7	512	506	498
Verenigde Staten	7,4	5,0	3,7	39,5	489		474

Sociaaleconomisch model	Publieke uitgaven kinderopvang		Kinderopvang	
	Kinderopvang	Voorschoolse opvang	0-2 jaar	3-5 jaar
	2006			
	%nni		%	
	(53)	(54)	(55)	(56)
Scandinavisch				
Denemarken	0,78	0,60	61,7	89,7
Finland	0,86	0,24	22,4	44,5
Noorwegen	0,55	0,33	43,7	82,5
Zweden	0,67	0,45	39,5	86,6
Nederland	0,13	0,42	29,5	56,9
Continentaal				
België	0,27	0,66	33,6	99,6
Duitsland	0,08	0,36	9,0	74,5
Frankrijk	0,40	0,73	28,0	100,0
Oostenrijk			6,6	74,0
Mediterraan				
Griekenland	0,15		7,0	47,4
Italië	0,18	0,54	6,3	100,0
Portugal	0,00	0,48	23,5	77,9
Spanje	0,53	0,00	20,7	98,6
Angelsaksisch				
Ierland			15,0	50,3
Verenigd Koninkrijk	0,41	0,23	25,8	81,2
	gemiddelden			
Scandinavisch	0,72	0,41	41,8	75,8
Continentaal	0,25	0,58	19,3	87,0
Mediterraan	0,22	0,51	14,4	81,0
Angelsaksisch	0,41	0,23	20,4	65,8
Verenigde Staten	0,09	0,31	35,5	59,1

Tabel B5.1 Welvaart en economische groei				
Sociaaleconomisch model	bbp per hoofd in euro PPP	Jaarlijkse groei bbp per hoofd		
		2007	1970-2007	2001-2007
	(57)	(58)		
Scandinavisch				
Denemarken	26287	1,9		1,4
Finland	25379	2,5		2,9
Noorwegen	39092	2,9		1,7
Zweden	26757	1,8		2,6
Nederland	28673	2,0		1,6
Continentaal				
België	25864	2,1		1,6
Duitsland	25140	2,0		1,2
Frankrijk	23893	2,0		1,2
Oostenrijk	27134	2,4		1,8
Mediterraan				
Griekenland	20777	2,2		3,8
Portugal	16678	2,6		0,4
Italië	22209	2,1		0,3
Spanje	23089	2,4		1,7
Angelsaksisch				
Ierland	32915	4,1		3,5
Verenigd Koninkrijk	26074	2,2		2,1
gemiddelden				
Scandinavisch	29379	2,3		2,2
Continentaal	25507	2,1		1,1
Mediterraan	20688	2,4		2,0
Angelsaksisch	29495	3,2		2,8
Verenigde Staten	33252	2,0		1,6

Tabel B5.2 Werkgelegenheid						
Sociaaleconomisch model	Arbeidsparticipatie		Werkloosheid		Gewerkte uren en loon op jaarbasis	
	2008					
	totaal	parttime	totaal	> 1 jaar	uren	gem. loon
	% beroepsbevolking	% totaal	% beroepsbevolking	% werkloosheid totaal		2007 euro PPP
	(59)	(60)	(61)	(62)	(63)	(64)
Scandinavisch						
Denmarken	78,4	12,9	3,4	16,1	1610	28614
Finland	71,9	8,2	6,4	18,2	1728	22815
Noorwegen	78,1	10,9	2,5	6,0	1422	29369
Zweden	75,7	9,6	6,2	12,4	1625	24551
Nederland	76,1	16,2	2,8	36,3	1389	31078
Continentaal						
België	62,0	5,9	7,0	52,6	1568	29672
Duitsland	70,2	8,2	7,3	53,4	1432	25798
Frankrijk	64,6	5,2	7,8	37,9	1542	25899
Oostenrijk	72,1	6,4	3,8	24,2	1631	28240
Mediterraan						
Griekenland	62,2	4,2	7,7	49,6	2120	19685
Italië	58,7	6,6	6,8	47,5	1802	21344
Portugal	68,2	5,7	7,7	48,3	1745	15469
Spanje	65,3	3,8	11,4	23,8	1627	21105
Angelsaksisch						
Ierland	68,1	8,2	6,3	29,4	1601	32174
Verenigd Koninkrijk	72,7	10,2	5,6	25,5	1653	29843
gemiddelden						
Scandinavisch	76,0	10,4	4,6	13,2	1596	26337
Continentaal	67,2	6,4	6,5	42,0	1543	27402
Mediterraan	63,6	5,1	8,4	42,3	1823	19401
Angelsaksisch	70,4	9,2	6,0	27,5	1627	31009
Verenigde Staten	70,9	7,5	5,8	10,6	1792	36174

Tabel B5.3 Onderzoek en ontwikkeling						
Sociaaleconomisch model	DIW Innovations indicator	R&D-uitgaven	Onderzoekers	Nieuwe ingenieurs	Gebruik breedband	Net worked Readiness Index
	2009	2006	2006	2005	2008	2008-2009
	1-7 schaal	%bbp	per 1000 ber.bev.	% afgestudeerden	per 100 inw.	1-7 schaal
	(65)	(66)	(67)	(68)	(69)	(70)
Scandinavisch						
Denemarken	6,14+	2,4	10,2	18,1	37,2	5,9
Finland	6,26=	3,5	16,6	30,1	30,7	5,5
Noorwegen		1,5	9,2	16,0	34,5	5,5
Zweden	6,76-	3,7	12,6	26,5	32,0	5,8
Nederland	5,03+	1,7	5,5	15,9	35,8	5,5
Continentaal						
België	4,14-	1,8	7,9	22,4	28,1	5,0
Duitsland	5,01-	2,5	7,2	31,3	27,4	5,2
Frankrijk	4,26+	2,1	8,2	27,1	28,0	5,2
Oostenrijk	4,15+	2,5	7,8	28,2	21,6	5,2
Mediterraan						
Griekenland		0,6	4,3	28,7	13,5	4,0
Italië	1,00=	1,1	3,4	22,1	19,2	4,2
Portugal		0,8	4,1	25,7	16,0	4,6
Spanje	1,79=	1,2	5,8	24,6	20,8	4,5
Angelsaksisch						
Ierland	3,77=	1,3	6,0	25,2	20,6	5,0
Verenigd Koninkrijk	4,78-	1,8	5,8	23,8	28,5	5,3
	gemiddelden					
Scandinavisch	6,05	2,8	12,1	22,7	33,6	5,7
Continentaal	4,39	2,2	7,8	27,3	26,3	5,1
Mediterraan	1,66	0,9	4,4	25,3	17,4	4,3
Angelsaksisch	4,28	1,6	5,9	24,5	24,6	5,2
Verenigde Staten	7,01+	2,6	9,6	15,7	25,8	5,7

Tabel B5.4 Arbeidsproductiviteit en concurrentiekracht						
Sociaaleconomisch model	Index of Economic Freedom	Arbeidsproductiviteit per gewerkt uur		World Competitiveness Scoreboard		Outward FDI Performance Index
	2008	2008		2009		2005-'07
	1-100 schaal	% bbp	gem. groei p/j, '95-'08	1-100 score	rangorde	
	(71)	(72)	(73)		(74)	(75)
Scandinavisch						
Denemarken	79,6	29,5	0,6	91,741	5	1,764
Finland	74,5	29,4	2,1	88,373	9	0,880
Noorwegen	70,2	49,5	1,5	86,604	11	1,896
Zweden	70,5	31,3	2,0	90,520	6	2,539
Nederland	77,0	38,0	1,2	87,758	10	3,697
Continental						
België	72,1	38,0	1,2	75,965	22	4,049
Duitsland	70,5	34,6	1,5	83,508	13	1,311
Frankrijk	63,3	36,7	1,6	68,071	28	2,374
Oostenrijk	71,2	31,7	1,5	79,294	16	1,863
Mediterraan						
Griekenland	60,8	22,3	2,6	50,781	52	0,472
Italië	61,4	27,3	0,4	52,059	50	1,092
Portugal	64,9	18,8	1,8	62,588	34	0,906
Spanje	70,1	29,7	0,7	57,849	39	2,465
Angelsaksisch						
Ierland	82,2	38,2	3,7	76,965	19	2,672
Verenigd Koninkrijk	79,0	31,0	2,1	76,069	21	2,085
gemiddelden						
Scandinavisch	73,7	35,0	1,6	89,310	8	1,770
Continental	69,3	35,2	1,5	76,710	20	2,399
Mediterraan	64,3	24,5	1,4	55,819	44	1,234
Angelsaksisch	80,6	35,4	2,9	76,517	20	2,379
Verenigde Staten	80,7	37,3	2,1	100,000	1	0,999

Tabel B6.1 Welbevinden					
Sociaaleconomisch model	Index of Economic Security	Arbeidsvreugde	Levensvreugde	Gevoel van geluk	Gevoel van vrijheid
	2001	2005	2006	2005-2008	
	1-10 schaal	% resp.	1-11 schaal	% respondenten	
	(76)	(77)	(78)	(79)	(80)
Scandinavisch					
Denemarken	0,91	83,8	8,0		
Finland	0,95	86,2	7,6	92,2	86,5
Noorwegen	0,93	83,1	7,5	96,5	89,5
Zweden	0,98	79,0	7,4	96,3	91,0
Nederland	0,87		7,6	94,1	74,7
Continentaal					
België	0,83	78,2	7,4		
Duitsland	0,79	85,7	6,6	83,8	72,9
Frankrijk	0,83	70,5	7,0	90,4	68,6
Oostenrijk	0,78		7,1		
Mediterraan					
Griekenland	0,59		6,4		
Italië	0,68		5,0	90,0	69,1
Portugal	0,74	77,4	5,4		
Spanje	0,76	77,5	7,1	92,4	79,1
Angelsaksisch					
Ierland	0,78	90,1	6,0		
Verenigd Koninkrijk	0,74	81,6	7,0	93,6	83,2
	gemiddelden				
Scandinavisch	0,94	83,0	7,6	95,0	89,0
Continentaal	0,81	78,1	7,0	87,1	70,8
Mediterraan	0,69	77,5	6,0	91,2	74,1
Angelsaksisch	0,76	85,9	6,5	93,6	83,2
Verenigde Staten	0,61	82,2	7,3	93,2	86,8

Tabel B6.2 Onbehagen					
Sociaaleconomisch model	Corruption Perceptions Index	Angst voor misdaad	Zelfmoorden per 100000	Moorden per 100000	Gevangenen per 100000
	2008	2005	2005	2002	2004
	1-10 schaal	% respondenten			
	(81)	(82)	(83)	(84)	(85)
Scandinavisch					
Denemarken	9,3	17	11,3	1,2	70
Finland	9,0	14	16,5	2,5	66
Noorwegen	7,9	14	10,9	0,9	65
Zweden	9,3	19	11,1	0,9	81
Nederland	8,9	18	7,9	1,2	123
Continentaal					
België	7,3	26	18,4		88
Duitsland	7,9	30	10,3	0,7	96
Frankrijk	6,9	21	14,6	0,8	91
Oostenrijk	8,1	19	13,8	0,9	97
Mediterraan					
Griekenland	4,7	42	2,9	0,7	82
Italië	4,8	35	5,5	0,9	97
Portugal	6,1	34	8,7	1,6	129
Spanje	6,5	33	6,3	1,0	138
Angelsaksisch					
Ierland	7,7	27	9,2	1,0	85
Verenigd Koninkrijk	7,7	37	6,0	0,9	139
	gemiddelden				
Scandinavisch	8,9	16	12,5	1,4	71
Continentaal	7,6	24	14,3	0,8	93
Mediterraan	5,5	36	5,9	1,1	112
Angelsaksisch	7,7	32	7,6	1,0	112
Verenigde Staten	7,3	19	10,1	7,1	725

Tabel B6.3 Maatschappelijk vertrouwen								
Sociaaleconomisch model	Vertrouwen in Medemens Maatschappelijke instellingen							
	Parlement	Overheid	Politie	Rechtspraak	Grote bedrijven	Vakverenigingen	Pers	
	(86)	(87)	(88)	(89)	(90)	(91)	(92)	(93)
	2005-2008 % respondenten							
Scandinavisch								
Denemarken								
Finland	58,9	56,1	64,1	91,8	82,3	45,3	62,6	33,2
Noorwegen	74,2	62,3	54,1	87,3	86,0	54,1	66,0	36,2
Zweden	68,0	56,3	42,5	77,8	74,3	50,9	52,3	33,1
Nederland	45,0	29,7	27,1	59,4	44,7	32,9	48,0	32,4
Continentaal								
België								
Duitsland	36,8	21,9	23,5	73,9	57,5	26,7	32,1	29,4
Frankrijk	18,8	35,5	29,2	71,2	40,1	39,5	38,7	38,5
Oostenrijk								
Mediterraan								
Griekenland								
Italië	29,2	33,0	26,4	78,3	51,6	42,4	34,2	25,1
Portugal								
Spanje	20,0	50,8	45,1	64,0	55,4	33,9	29,7	41,6
Angelsaksisch								
Ierland								
Verenigd Koninkrijk	30,5	36,2	33,7	72,3	60,2	36,6	30,2	13,8
	gemiddelden							
Scandinavisch	67,0	58,2	53,6	85,6	80,9	50,1	60,3	34,2
Continentaal	27,8	28,7	26,4	72,6	48,8	33,1	35,4	34,0
Mediterraan	24,6	41,9	35,8	71,2	53,5	38,2	32,0	33,4
Angelsaksisch	30,5	36,2	33,7	72,3	60,2	36,6	30,2	13,8
Verenigde Staten	39,3	20,6	38,2	70,3	57,4	26,6	29,6	23,9

Tabel B6.4 Vrijwilligerswerk			
Sociaaleconomisch model		Geld	Vrije tijd
		2008	
		% respondenten	
		(94)	(95)
Scandinavisch			
Denemarken		67,7	19,7
Finland		42,7	27,9
Noorwegen		52,4	38,9
Zweden		52,4	12,4
Nederland		74,9	37,1
Continental			
België		40,5	24,0
Duitsland		56,3	22,7
Frankrijk		51,5	28,5
Oostenrijk		69,7	30,3
Mediterraan			
Griekenland		19,0	7,4
Italië		50,7	21,1
Portugal		18,9	11,9
Spanje		23,4	14,8
Angelsaksisch			
Ierland		73,0	35,0
Verenigd Koninkrijk		72,2	28,7
		gemiddelden	
Scandinavisch		53,8	24,7
Continental		54,5	26,4
Mediterraan		28,0	13,8
Angelsaksisch		72,6	31,9
Verenigde Staten		66,3	41,9

Tabel B7.1 Duurzaamheid								
Sociaaleconomisch model	Overheidsfinanciën		Stresstest		Inactieven als % werkenden		CO ₂ -uitstoot	
	2010		2010		2005	2030	2006	
	tekort	schuld	score	rangorde			ton per hoofd	bel. op energ. index
	(96)	(97)	(98)		(99)		(100)	(101)
Scandinavisch								
Denemarken	- 4,1	51,4	100,00	1	29,0	52,2	10,1	325,6
Finland	- 2,8	52,4	80,81	9	32,0	62,6	12,7	113,1
Noorwegen	7,0	72,3	83,97	4	28,3	45,4	7,9	192,5
Zweden	- 4,5	57,3	81,60	7	32,9	47,1	5,3	218,6
Nederland	- 7,0	76,6	74,23	11	26,1	50,3	10,9	202,0
Continental								
België	- 6,1	106,4	39,82	35	39,4	63,5	11,1	128,1
Duitsland	- 6,2	84,1	52,56	24	37,3	62,1	10,0	215,3
Frankrijk	- 7,9	94,2	28,74	44	37,1	56,8	6,1	177,6
Oostenrijk	- 6,1	79,2	67,83	14	31,7	51,3	8,8	167,8
Mediterraan								
Griekenland	- 6,7	111,8	14,07	49	40,6	58,3	8,4	124,7
Italië	- 5,8	127,3	24,66	47	45,9	71,0	7,6	239,0
Portugal	- 6,5	90,2	29,07	42	32,4	45,5	5,3	177,0
Spanje	- 9,6	68,2	7,54	50	34,0	54,6	7,4	148,7
Angelsaksisch								
Ierland	- 13,6	80,3	51,81	25	22,9	38,2	10,6	171,0
Verenigd Koninkrijk	- 14,0	89,3	40,09	34	31,0	51,1	8,8	253,5
gemiddelden								
Scandinavisch	- 1,1	58,4	86,60	5	30,6	51,8	9,0	212,5
Continental	- 6,6	91,0	47,24	29	36,4	58,4	9,0	172,2
Mediterraan	- 7,2	99,4	18,84	47	38,2	57,4	7,2	172,4
Angelsaksisch	- 13,8	84,8	45,95	30	27,0	44,7	9,7	212,3
Verenigde Staten	- 11,2	97,5	49,74	28	23,5	46,5	19,1	

Tabel B8.1 Welvaarts- en welzijnsindices							
Sociaaleconomisch model	bbp per hoofd		Human Development Index		bbp p/h minus HDI rangorde	Fleurbay&Gaulier Indicator	
	2007				2004		
	ppp euro	index	score	rangorde	bbp p/h euro	rangorde	
	(102)		(103)		(104)	(105)	
Scandinavisch							
Denemarken	26411	0,983	0,955	16	1	28799	7
Finland	25239	0,975	0,959	12	11	26059	14
Noorwegen	39060	1,000	0,971	1	4	38061	1
Zweden	26836	0,986	0,963	7	9	26516	11
Nederland	28285	0,994	0,964	6	8	30503	5
Continental							
België	25537	0,977	0,953	17	4	27673	9
Duitsland	25147	0,975	0,947	22	2	26333	12
Frankrijk	24616	0,971	0,961	8	17	30126	6
Oostenrijk	27317	0,989	0,955	14	1	32613	3
Mediterraan							
Griekenland	20846	0,944	0,942	25	6	20477	15
Italië	22188	0,954	0,951	18	11	28487	8
Portugal	16641	0,906	0,909	34	8	18480	16
Spanje	23070	0,960	0,955	15	12	26070	13
Angelsaksisch							
Ierland	32612	1,000	0,965	5	5	37256	2
Verenigd Koninkrijk	25680	0,978	0,947	21	- 1	27365	10
gemiddelden							
Scandinavisch	29387	0,986	0,965	7	6	29859	8
Continental	25654	0,978	0,954	15	4	29186	8
Mediterraan	20686	0,941	0,939	23	9	23379	13
Angelsaksisch	29146	0,989	0,956	13	2	32311	6
Verenigde Staten	33328	1,000	0,956	13	- 4	32536	4

Toelichting bij de kolommen 1–105

(1)–(5) European Commission – Taxation and customs union, *Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States and Norway*, 2009 edition, Eurostat, Annex A, blz. 251, 255, 265 en 273. Het onderscheid in drie grote heffingsgrondslagen, te weten: (a) inkomen, winst en vermogen, (b) sociale verzekeringen, en (c) consumptie en productie – valt samen met de EU-indeling in directe belastingen, indirecte belastingen en sociale verzekeringspremies. Door afrondingen in de EU-data is het totaal van de percentages van de verschillende groepen belastingen in de totale belastingopbrengst niet altijd gelijk aan 100%. De discrepantie is vooral groot voor Spanje en, in mindere mate, Frankrijk en Denemarken. De cijfers voor de Verenigde Staten hebben betrekking op 2006 en zijn te vinden in *Revenue Statistics 1965-2008* (OECD, 2008), blz. 98.

(6)–(8) European Commission – Taxation and customs union, *Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States and Norway*, 2009 edition, Eurostat, Annex A, blz. 324–326. De economische grondslagen zijn berekend op basis van de nationale rekeningen. Het effectieve tarief op kapitaal voor Griekenland heeft betrekking op 2006. Op vergelijkbare wijze berekende effectieve tarieven voor de Verenigde Staten zijn niet beschikbaar.

(9)–(10) *OECD Economic Outlook 85* (June 2009), Annex Table 25, blz. 275.

(11) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, tabel EQ6.1, blz. 99. In de tabel worden de totale netto publieke sociale uitgaven berekend, dat wil zeggen de bruto uitgaven verminderd met de inkomstenbelasting en premies, en omzetbelasting en accijnzen geheven op, respectievelijk, de sociale uitkeringen en de bestedingen van de ontvangers daarvan. Tevens zijn belastinguitgaven, zoals kinderaftek, in mindering gebracht op de bruto uitgaven. In de totale publieke sociale uitgaven zijn ook de uitgaven voor gezondheidszorg begrepen die te vinden zijn in tabel B4.1.

(12)–(14) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, excel data van tabel EQ5.1, blz. 97.

(15) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, excel data van tabel EQ1.1, blz. 89. Relatieve armoede is gedefinieerd als het percentage van de bevolking met een beschikbaar inkomen (na aftrek van inkomstenbelasting en sociale verzekeringspremies) dat minder bedraagt dan de helft van het mediaan inkomen (de middelste waarneming van een opklimmende of dalende reeks inkomensontvangers). Het gebruik van een relatieve maatstaf impliceert dat rijkere landen een hogere armoededrempel hebben.

(16)–(17) *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*, blz. 277.

Voor de berekening van de Gini-coëfficiënt wordt een Lorenzcurve van de bevolking en de inkomensverdeling gemaakt. De coëfficiënt is dan het gedeelte van het totale inkomen beneden de curve in verhouding tot het totale inkomen. De interdecieilverhouding (P90/P10) is het totale inkomen dat door 10% van de mensen met het hoogste inkomen wordt ontvangen gedeeld door het totale inkomen dat door de armste 10% wordt ontvangen. De Gini-coëfficiënten en de P90/P10 verhoudingsgetallen (met een correlatie van 0,9), hebben betrekking op 2004, behalve voor Denemarken, Nederland en de Verenigde Staten (2005) en het Verenigd Koninkrijk (2004/05).

(18) *Society at a Glance: OECD Social Indicators*, 2006 Edition, tabel EQ5.1. Hardnekkige armoede is gedefinieerd als de armoededuur van individuen over drie achtereenvolgende jaren bij een beschikbaar inkomen van minder dan 50% van het mediaan inkomen.

(19)–(21) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, tabel EQ3.2, blz. 93. Kinderen worden als arm beschouwd als zij wonen in huishoudens waarvan het beschikbare inkomen minder dan de helft van het mediaan inkomen in een land bedraagt.

(22) *Society at a Glance: OECD Social Indicators*, 2006 Edition, Equity Indicators, Poverty rate by gender and age. De armoededrempel ligt bij 50% van het mediaan inkomen en heeft betrekking op 65-plussers die altijd arm zijn.

(23) *Pensions at a Glance 2009: Retirement-Income Systems in OECD Countries*, excel data van tabel, getiteld 'Net pension replacement rates by earnings, Median earner'. Het verhoudingsgetal is het ouderdagpensioen als percentage van het voor de pensionering door een Average Production Worker (APW) verdiende loon.

(24) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, excel data van tabel EQ4.1, blz. 95. De getallen zijn het percentage uitkeringstrekkers in 2006 waarvan de netto uitkering minder bedraagt dan 50% van het mediaan inkomen. De data hebben betrekking op een alleenstaande die een uitkering ontvangt inclusief een eventuele huisvestingssubsidie. Het percentage is een maatstaf voor de generositeit van het sociale uitkeringssysteem.

(25)–(26) *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*, excel data van figuur bovenaan blz. 287. Het armoedepercentage is het relatieve aantal individuen dat minder dan 50% van het mediaan beschikbaar inkomen ontvangt, gecorrigeerd voor de grootte van het huishouden (dat wil zeggen, de behoeften van een huishouden van vier mensen worden geacht tweemaal zo groot te zijn als die van een eenpersoonshuishouding).

(27)-(29) *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*, excel data van figuur onderaan blz. 287.

(30) *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*, blz. 231.

Financiële overheidshulp omvat schenkingen, zachte leningen (ten minste 25% in de vorm van een schenking) en het verlenen van technische bijstand, maar niet leningen en kredieten voor militaire doeleinden. De hulp kan bilateraal worden gegeven, rechtstreeks door de donor aan de ontvanger worden verstrekt, of zij kan via multilaterale organisaties lopen, zoals de Verenigde Naties of de Wereldbank.

(31) Center for Global Development; website

http://www.cgdev.org/section/initiatives/_active/cdi.

(32)–(33) World Economic Forum, *The Gender Gap Report 2009*. The Gender Gap Index beslaat honderd zestig landen en is samengesteld door Ricardo Hausman (Harvard University), Laura D. Tyson (University of California, Berkeley) en Saadia Zahidi (World Economic Forum). De index meet op welke gebaseerde verschillen in toegankelijkheid tot economische middelen en mogelijkheden. Zodoende is de index niet afhankelijk van het niveau van economische ontwikkeling. Tevens worden landen geëvalueerd op basis van feitelijke resultaten in plaats van wettelijke mogelijkheden. De index bestaat uit vier subindices: Economic participation and opportunity, Educational attainment, Political empowerment, en Health and survival, die elk weer uit verschillende kwantitatieve en kwalitatieve variabelen bestaan.

(34) *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*, blz. 137. De arbeidsparticipatie is het aantal vrouwen dat ten minste een uur in de vorige week betaald werk heeft verricht als percentage van de vrouwelijke beroepsbevolking van 15-64 jaar.

(35) UNDP, *Human Development Report 2009*, tabel K, Female legislators, senior officials and managers, blz. 186-189.

(36) UNDP, *Human Development Report 2009*, tabel K, Ratio of estimated female to male earned income, blz. 186-189.

(37) World Values Survey; website: <http://www.worldvaluessurvey.org>. De data hebben betrekking op de periode 2006-2007 of het meest recente jaar waarvoor gegevens zijn verzameld. Elke vier jaar wordt informatie verzameld die 80% van de wereldbevolking beslaat. Eerdere onderzoeken werden gedaan voor 1981, 1990-1991, 1995-1996, 1999-2001 en 2003-2004. Toegang tot de data over deze jaren kan worden verkregen via het ICPSR-archief van de University of Michigan, website <http://www.icpsr.umich.edu>.

- (38)-(39) OECD Health Data 2009 – Frequently Requested Data. De totale uitgaven voor gezondheidszorg omvatten zowel publieke als private uitgaven met inbegrip van collectieve gezondheids- en preventieprogramma's, maar niet uitgaven voor training, research en milieudoeleinden.
- (40) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, excel data van figuur HE1.1, blz. 103. De levensverwachting bij geboorte is het gemiddeld aantal jaren dat iemand mag verwachten te leven indien hij of zij onderworpen is aan de leeftijdsspecifieke sterftেকansen in het land en jaar van geboorte. Indien de leeftijdsspecifieke sterftেকansen dalen (zoals het geval blijkt te zijn), zullen mensen derhalve langer leven dan de op het tijdstip van hun geboorte gegeven levensverwachting.
- (41) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, excel data van figuur HE3.2, blz. 107. De kindersterfte is het aantal levend geboren in een jaar dat sterft in het eerste levensjaar.
- (42) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, excel data van figuur HE1.2, blz. 103. Ook voor 65-plussers geldt dat het feitelijke aantal jaren dat zij nog zullen leven groter kan zijn dan op basis van de prognose op 65-jarige leeftijd mag worden verwacht.
- (43) OECD Health Data – Frequently Requested Data, excel data. De potentieel verloren levensjaren worden berekend per honderdduizend mannen en vrouwen van 0-69 jaar.
- (44) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, tabel CO6.1, blz. 131.
- (45) United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *World Drug Report 2009*, blz. 248.
- (46) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, tabel CO6.1, blz. 131.
- (47) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, blz. 109. Obesitas is gedefinieerd als BMI > 30, waarbij BMI voor Body Mass Index staat, een graadmeter voor iemands gewicht in verhouding tot zijn/haar lengte: gewicht/lengte², met het gewicht in kg en de lengte in meters. Volwassenen met een BMI tussen 25 en 30 zijn zwaarlijvig, en mensen met een BMI groter dan 30 lijden aan obesitas.
- (48)-(49) *Education at a Glance 2009: OECD Indicators*, excel data van Table B3.1.
- (50) *Education at a Glance 2009: OECD Indicators*, excel data van Table B4.1.
- (51) *Education at a Glance 2009: OECD Indicators*, excel data van Table A1.1a.

(52) OECD, The Programme for International Student Assessment (PISA), 2007. Voor de PISA-score zijn de data voor de Mean-score genomen. Meer dan vierhonderdduizend studenten uit 57 landen, die bijna 90% van de wereldeconomie beslaan, namen deel aan PISA 2006.

(53)–(54) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, excel data van figuur SS3.3, blz. 77. Kinderzorg voor 0-2-jarigen omvat kinderopvangcentra, geregistreerde kinderoppassers, en zorg van iemand die geen gezinslid is. Voorschoolse opvang van 3-5-jarigen omvat kinderen in gereguleerde opvangcentra en in sommige landen 4- en 5-jarigen in lagere scholen.

(55)–(56) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, excel data van figuur SS3.1 en figuur SS3.2, blz. 77.

(57) *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*, blz. 36. De bbp's per hoofd zijn geconverteerd in euro's met behulp van de wisselkoersen op blz. 106 van *OECD Factbook 2009*.

(58) *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*, excel data van de figuur bovenaan blz. 55.

(59) *OECD Employment Outlook 2009: Tackling the Jobs Crisis, Statistical Annex*, Table B, blz. 252. Werkgelegenheid is gedefinieerd als het aantal mensen met een betaalde baan van minstens een uur per week als percentage van de bevolking van 15-64 jaar oud.

(60) *OECD Employment Outlook 2009: Tackling the Jobs Crisis, Statistical Annex*, Table E, blz. 267. Parttime werkgelegenheid is het aantal mensen in deeltijdarbeid als percentage van de totale werkgelegenheid van kolom (59). In bijna alle landen wordt driekwart van de deeltijdbanen door vrouwen verricht.

(61) *OECD Employment Outlook 2009: Tackling the Jobs Crisis, Statistical Annex*, Table A, blz. 251. De werkloosheidspercentages zijn gestandaardiseerd en gelden voor niet-militaire werknemers.

(62) *OECD Employment Outlook 2009: Tackling the Jobs Crisis, Statistical Annex*, Table G, blz. 271.

(63) *OECD Employment Outlook 2009: Tackling the Jobs Crisis, Statistical Annex*, Table F, blz. 269. De data hebben betrekking op het totaal aantal uren dat in 2008 is gewerkt, gedeeld door het gemiddeld aantal mensen dat betaalde arbeid verrichtte. De data omvatten parttime en fulltime werknemers.

(64) *OECD Employment Outlook 2009: Tackling the Jobs Crisis, Statistical Annex*, Table I, blz. 275. Lonen zijn gedefinieerd als het gemiddelde bruto jaarloon per fulltime en fulltime equivalente werknemer. De lonen in US dollars PPPs zijn geconverteerd in euro's met behulp van de wisselkoersen op blz. 106 van *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*.

(65) Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung; website: <http://www.diw.de>. De cijfers voor de index lopen van 7 (perfect innovatief) tot 1 (geen verbeeldingskracht). Het plusteken (+) in de index betekent dat de innovatie-index stijgt, het is-teken (=) dat de index gelijk blijft en het minteken (-) dat de index een dalende tendens vertoont. Zie ook A. Werwatz (Projektleitung), e.a., *33 Innovationsindikator Deutschland 2007* (DIW Berlin, 2007) voor een beschrijving van de gebruikte methode.

(66)–(67) *OECD, Science, Technology and Industry Outlook 2008 Highlights*, Table 3.A1.1, blz. 179. R&D uitgaven zijn de bruto binnenlandse uitgaven.

(68) *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2008 Highlights*, Table 3.A1.2, kolom: Science and engineering degrees as % of all new degrees.

(69) *OECD Broadband statistics*, december 2008.

(70) INSEAD en World Economic Forum, *The Global Information Technology Report 2008-2009: Mobility in a Networked World*, blz. xvii.

(71) Heritage Foundation, *2009 Index of Economic Freedom*, blz. 51-52.

(72)–(73) Dataset: OECD estimates of labour productivity levels. GDP per hour worked is geconverteerd in euro's met behulp van de wisselkoerstabel van OECD Stat Extracts, 4. PPPs and exchange rates 2008: 1 US dollar = 0,683 euro (afgerond).

(74) IMD World Competitiveness Center, *IMD World Competitiveness Yearbook 2009*. Het IMD jaarboek wordt sinds 1989 gepubliceerd en omvat thans 57 landen. De rangorde is voor twee derde gebaseerd op statistisch en voor een derde op survey informatie. Tachtig criteria worden toegepast onderverdeeld in vier hoofdgroepen: Economic performance, Government efficiency, Business efficiency en Infrastructure.

(75) UNCTAD, *Outward FDI Performance Index – Results for 2005-2007*. De index is het aandeel van een land in het totaal van de grensoverschrijdende investeringen in de wereld als percentage van zijn aandeel in het wereld bbp.

(76) International Labour Office, *Economic security for a better world*, 2004, blz. 425-427.

(77) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, excel data van figuur CO2.1, blz. 123. De data hebben betrekking op 2005 en zijn gebaseerd op een survey van het International Social Science Programme (Wave III). De survey richtte zich op mensen van zestien jaar en ouder die een dienstbetrekking hadden of zelfstandig werkten. De arbeidsvreugdescore omvat Completely, Very en Fairly satisfied (drie van de zeven respons mogelijkheden) met het in de belangrijkste baan verrichte werk.

(78) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, excel data van figuur CO1.1, blz. 121. De OESO-tabel is gebaseerd op de gegevens van de Gallup World Poll 2006.

(79) World Values Survey 2005-2008; website <http://www.worldvaluessurvey.org>. De data hebben betrekking op 2006, behalve Finland (2005), Italië (2005), Spanje (2007) en Noorwegen (2007). De score voor gevoel van geluk (Feeling of happiness) bestaat uit de som van de percentages voor Very happy en Quite happy. De andere respons mogelijkheden waren Not very happy en Not at all happy.

(80) World Values Survey 2005-2008; website <http://www.worldvaluessurvey.org>. De data hebben betrekking op 2006, behalve Finland (2005), Italië (2005), Noorwegen (2007) en Spanje (2007). De score voor gevoel van vrijheid (How much freedom of choice and control) is de som van de percentages van de respondenten die zes punten of meer noteerden op een schaal van 1 (None at all) tot 10 (A great deal).

(81) Transparency International; website <http://www.transparency.org/publications/gcr>. De rangorde loopt van 1 (absoluut corrupt) tot 10 (brandschoon). Somalië staat met een 1 op de Corruption Perceptions Index.

(82) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, CO3.2, blz. 125. De OESO maakt een onderscheid tussen misdaden gerelateerd aan vervoermiddelen, diefstal (inbraak, persoonlijke eigendommen en tasjesdiefverij), misdaden waarbij de lichamelijke integriteit wordt geschaad (roof, aanrandingen, verkrachting, bedreiging) en niet-conventionele misdaden (consumentenfraude en corruptie).

(83) *Society at a Glance 2009: OECD Social Indicators*, excel data van figuur CO4.2, blz. 127. De OESO rapporteert dat het aantal zelfmoorden is gedaald en dat ouderen zich vaker van hun leven benemen dan jongeren. Voor elke vrouw die zelfmoord pleegt, zijn er ongeveer drie mannen die zichzelf van het leven beroven.

(84) *Health at a Glance 2005: OECD Indicators*, blz. 91.

- (85) *OECD Factbook 2008: Economic, Environmental and Social Statistics, Quality of Life, Prison population rate.*
- (86) World Values Surveys 2005-2008; <http://www.worldvaluesurveys.org>. Vertrouwen in de medemens gaat om de keus tussen Most people can be trusted en Can't be too careful.
- (87)–(93) World Values Surveys 2005-2008; <http://www.worldvaluesurveys.org>. Alle vertrouwensindicatoren bestaan uit vier varianten: A great deal, Quite a lot, Not very much, en None at all. De score voor het vertrouwen in een van de maatschappelijke instellingen is de som van het responspercentage op A great deal en Quite a lot.
- (94)–(95) *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*, blz. 257.
- (96) *OECD Economic Outlook 85* (June 2009), Annex Table 27, blz. 277.
- (97) *OECD Economic Outlook 85* (June 2009), Annex Table 32, blz. 282.
- (98) IMD World Competitiveness Center, *IMD World Competitiveness Yearbook 2009*.
- (99) *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*, blz. 19.
- (100) *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*, blz. 191. De miljoenen tonnen CO₂-emissies per land zijn gedeeld door de bevolking per land (zie *OECD Factbook 2009*, blz. 13).
- (101) European Commission – Taxation and customs union, *Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States and Norway*, 2009 edition, Eurostat, 2009, Annex A, blz. 330. De impliciete belasting op energie (2000 = 100) is gemeten in euro's per ton olie equivalent (TOE).
- (102)–(104) United Nations Development Programme (UNDP), *Human Development Report 2009: Overcoming barriers: Human mobility and development*, Table H, blz. 171-179. De cijfers van de bbp per hoofd zijn gecompileerd door de Wereldbank. De bedragen in US dollars PPP zijn geconverteerd in euro's PPP met behulp van de wisselkoers per US dollar op blz. 106 van *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*.
- (105) M. Fleurbaey en G. Gaulier, 'International Comparisons of Living Standards by Equivalent Incomes', *The Scandinavian Journal of Economics*, 111(3), 2009. De hoofdelijke inkomens in US dollars PPP zijn geconverteerd in euro's PPP.